

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЛЯКОВА-ЛАГОДА МАРІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 027.022:021.2(477)м19м(043.5)

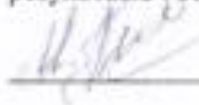
ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОСВІТНИЦЬКА І ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ
БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ В ХХ СТОЛІТТІ

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

М. В. Полякова-Лагода

Науковий керівник
Цюпа Валентина Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор

Полтава – 2023

АНОТАЦІЯ

Полякова-Лагода М. В. «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за освітньо-науковою програмою «Освітні, педагогічні науки» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2023 р.

Сучасна бібліотечна система є важливою соціальною інституцією, базовим елементом наукової, культурної, освітньої та інформаційної інфраструктури, що виконує суспільно-комунікативну функцію. Інноваційні процеси публічних бібліотек у галузі просвітницької та виховної діяльності потребують пошуку не тільки новітніх ціннісних орієнтирів на світовому освітньому рівні, а й упровадження класичних просвітницьких ідей, націлюють на творче опрацювання кращого вітчизняного історико-педагогічного досвіду, зокрема надбань просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті, як історичного періоду активного різнопланового розвою бібліотечної справи.

Актуальність застосування та узагальнення в сучасній теорії і практиці позитивних тенденцій і педагогічного досвіду публічних бібліотек України шляхом реактуалізаційного вивчення їхніх здобутків у просвітницькій і виховній діяльності зумовлена рядом чинників безпосереднього впливу на становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності мережі публічних бібліотек України, контингенту користувачів і бібліотечних працівників, організацію просвітництва та виховання в умовах бібліотечних закладів цього виду. Вплив цих чинників корисно сприятиме розбудові вітчизняної системи бібліотечної справи.

Аналіз джерельної бази дав змогу встановити напрацювання вітчизняних науковців щодо проблеми просвітництва та виховання в

бібліотечних закладах. Водночас питання становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті не були дотепер представлені як окрема проблема в теорії та історії педагогіки. Розгляд історико-педагогічних наукових джерел, що містять значні масиви інформації, забезпечує обґрунтоване узагальнення висновків дослідження з проблеми розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в означений історичний період.

Дисертаційну роботу виконано на засадах таких методологічних підходів, як-от: міждисциплінарний – забезпечив усебічний розгляд досліджуваних подій і фактів, використовуючи філософські, психолого-педагогічні концепції розвитку освіти; системний – сприяв послідовному, цілісному та системному вивченню генезису просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; історико-хронологічний – зумовив об'єктивність в обґрунтуванні етапів становлення та розвитку досліджуваного феномену в означений період; герменевтичний – забезпечив розкриття педагогічного смислу в інтерпретації джерел дослідження; парадигмальний – зумовив розгляд проблеми дослідження як історико-педагогічного явища, зміст якого визначався сформованістю домінантних у конкретні хронологічні періоди освітніх і виховних парадигм.

Методологічними орієнтирами в підготовці дисертації стали принципи наукового пізнання: науковості, історизму, соціально-історичної обумовленості педагогічної дійсності, об'єктивності, системності, єдності теорії і практики, природовідповідності, контекстуальної інтерпретації, культуровідповідності.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що вперше здійснено ретроспективний аналіз становлення та розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті: проведено дослідження джерельної бази та стану наукового вивчення проблеми; виявлені чинники та передумови; виділені етапи цього процесу: I етап – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.); II етап – українізаційно-централізаційний

(1920-ті рр.); III етап – адміністративно-руйнаційний (1930–1945); IV етап – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.); V етап – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.).

Серед тенденцій становлення та розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті конструктивними вважаємо: намагання розширити мережі загальнодоступних публічних бібліотек; створення їхньої єдиної централізованої мережі; диференціацію обслуговування читачів; вивчення їхніх запитів; спрямованість діяльності публічних бібліотек на звільнення від ідеологічної цензури та вивчення національно-культурної спадщини; трансформацію публічних бібліотек зі сховищ книг в інформаційно-бібліотечні центри; використання всіх без обмежень накопичених людством знань для формування духовної культури читачів.

Позитивними особливостями просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек у досліджуваній період, на нашу думку, є: активне вивчення читацьких інтересів; відстоювання ідей керування читанням; виховання культури читання у користувачів бібліотек; самовідданість бібліотечних працівників у рятуванні бібліотечних фондів у воєнні роки; впровадження диференційованих методів обслуговування читачів відповідно до їхніх читацьких інтересів; трансформаційні процеси національного відродження та вільного розвитку бібліотечної справи України.

Науковий пошук сприяв виявленню ряду закономірностей розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті, як-от: залежність національної спрямованості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек від процесів становлення української державності; залежність зростання бібліотечної мережі, інтересу користувачів бібліотек до національної культури та історії від національного звільнення розвитку публічних бібліотек і вивільнення бібліотечної справи від ідеологічних обмежень; вплив запитів читачів на зміни у бібліотечних фондах; взаємозалежність формування свідомості людини від змісту поширюваної

ідеології; позитивний вплив централізації бібліотечної справи на оптимізацію та стандартизацію бібліотечної діяльності та накладання певних обмежень централізаційними процесами на ініціативу національної бібліотечної системи України.

У дисертації окреслено перспективи використання позитивного досвіду розширення та збереження мережі вітчизняних публічних бібліотек, упровадження ретро-інноваційних форм їхньої просвітницької та виховної діяльності, врахування у її здійсненні регіональних, соціально-економічних тенденцій, особливостей і закономірностей, що в умовах сучасної децентралізації сприятиме реалізації завдань Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України».

Певних модифікацій і подальшого розвитку в дослідженні набули його провідні дефініції: «просвітництво», «виховання», «публічні бібліотеки», «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України», «розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек» та ін.

Виявлено чинники впливу на становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України досліджуваного періоду (зовнішні – соціально-економічні, суспільно-політичні, регіональні; внутрішні – ідеологічні, освітньо-нормативні, організаційно-методичні).

Визначено вплив визнаних вітчизняних педагогів і бібліотечних працівників (Х. Алчевської, Б. Грінченка, І. Онгієнка, С. Русової та ін.) на становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті. Уведено до наукового обігу 20 маловідомих джерел (архівних справ), завдяки яким поглиблено історико-педагогічне розуміння внеску прогресивних діячів бібліотечної справи (Д. Балики, Л. Биковського, Л. Дубровіної, В. Іванушкіна, В. Ільганаєвої, Ю. Меженка, О. Онищенка, С. Сірополка, М. Слободяника, Н. Фрідьєвої, Л. Хавкіної та ін.) у становлення просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек досліджуваного періоду.

Практичне значення дисертаційної роботи визначається можливістю використання її висновків і результатів для окреслення стратегій подальшого реформування вітчизняних публічних бібліотек і вдосконалення їхньої просвітницької та виховної діяльності, сприянням упровадженню та розповсюдженню передового педагогічного досвіду бібліотечних працівників ХХ століття в теперішній час. Здійснена систематизація джерельної бази та накопичений фактологічний матеріал сприятимуть поглибленню наукових розвідок із проблем становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України та окремих її сфер.

Теоретичні надбання дисертаційної роботи можуть бути використані для розроблення та вивчення навчальних дисциплін з історії педагогіки України, дисциплін за вибором студентів у педагогічних ЗВО; для створення навчальних програм, підручників і навчальних посібників, методичних рекомендацій з теорії та історії педагогіки для здобувачів усіх рівнів вищої педагогічної освіти та бібліотечних працівників; для проведення науково-практичних конференцій, методичних семінарів із проблем становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні. Матеріали дисертаційної роботи використано для розроблення робочої навчальної програми змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті».

Ключові слова: публічні бібліотеки, просвітництво, виховання, діяльність, періодизація, становлення, розвиток, тенденції, закономірності, особливості; суперечності та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових та виданнях України та виданні, проіндексованому в базі даних Web of Science Core Collection

1. Белько О., **Полякова-Лагода М.** Роль комітету полтавської громадської бібліотеки у реформуванні закладу з метою підвищення якості обслуговування населення (1901–1903 рр.). *Педагогічні науки: науковий журнал*. Вип. 75–76. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. С. 113–118.
2. Рутковська О. М., **Полякова-Лагода М. В.**, Цина В. І. Використання книги у позаурочному вихованні в учнів основної школи потреби в самоосвіті. *Педагогічні науки: науковий журнал*. Вип. 77. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. С. 13–17.
3. Kononets N., Zhamardiy V., Nestulya O., Nestulya S., Tsina V., Petrenko L., Nikolashyna T., Ilchenko O., **Polyakova-Lahoda M.**, Borodai E. Examining the Fundamental Elements of Physical and Health-Enhancing Educational Activity of Student in Distance Learning. *Journal of Research in Medical and Dental Science*. July 2021, Volume 9, Issue 7, P. 419–424. eISSN №. 2347–2367; p ISSN №. 2347–2545 (Web of Science Core Collection).
4. **Полякова-Лагода М.**, Цина В. Просвітницький і виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України у роки другої світової війни. *Імідж сучасного педагога*. № 5 (206). 2022. С. 87–90.
5. Полякова-Лагода М. В. Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті. *Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора* : електрон. наук. колект. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик; редколегія: В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. С. 391–408.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Полякова-Лагода М. В. Соціокомунікативна стратегія сучасної бібліотеки. *Науково-дослідна робота в системі підготовки фахівців-педагогів у природничій, технологічній і комп'ютерній галузях*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 вересня 2019 р., м. Бердянськ). Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 218–219.

7. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал сучасної бібліотеки як фактор формування особистості учнівської та студентської молоді. *Дидаскал*: часопис: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи», 12–13 листопада 2019 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. № 20. С. 42–44.

8. **Полякова-Лагода М.**, Цина В. Відродження читання як виховний чинник традиційної культури. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету / ПНПУ імені В. Г. Короленка*; редкол.: Ю. Д. Москаленко (голов. ред.) та ін. Полтава: Астроя, 2020. С. 240–242.

9. **Полякова-Лагода М. В.**, Федорова М. А. Бібліотека Д. Д. Ахшарумова – подарунок Полтавській громадській бібліотеці. *Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: до 125-річчя від дня заснування Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, 30 вересня 2020 р. Полтава: ПОУНБ імені І. П. Котляревського, 2020. С. 168–174.

10. Полякова-Лагода М. Виховна діяльність публічних бібліотек Лівобережної України ХХ століття (період 1901–1919 років) *Дидаскал*: часопис: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 17–18 листопада 2020 р. / Кафедра

загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. № 21. С. 51–52.

11. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал публічних бібліотек України на сучасному етапі. *Дидаскал: часопис: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст»*, 16–17 лист. 2021 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. № 22. С. 164–165.

12. Полякова-Лагода М. В. Розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у 1920-ті роки ХХ століття. *Сучасні соціокультурні процеси: компетентісно-аксіологічний аспект: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 листопада 2022 р.)*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 72–74.

***Наукові праці, які додатково відображають наукові
результати дисертації***

13. Полякова-Лагода М. Роль казки у світоглядній концепції дитини: із педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. *Актуальні проблеми технологічної, професійної освіти, культурології та дизайну: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 40-річчя факультету технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (9–10 жовтня 2018 року) / За ред. проф. В. П. Титаренко, А. Ю. Цини; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, каф. теорії та методики технологічної освіти. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 152–153.*

14. Полякова-Лагода М. Інформаційні технології у соціокультурній діяльності бібліотек. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Ю. Д. Москаленко (голов.ред.) та ін. Полтава: Астроя, 2019 р. С. 237–239.*

15. Полякова-Лагода М. Сутність безпеки і майбутнього у світогляді сучасної людини. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика: збірник наук. праць Всеук. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці.* (Полтава, 25–26 квітня 2019 р.) / упоряд. і ред.: В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 189–191.

16. Полякова-Лагода М. В. Актуальна роль бібліотеки у вихованні учнівської молоді. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету / ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Т. М. Барболіна (голов. ред.) та ін.* Полтава: Астроя, 2022. С. 186–187.

ABSTRACT

Polyakova-Lahoda M. V. "Educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century." – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy under the educational and scientific program "Educational, Pedagogical Sciences" specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. Poltava, 2023

The modern library system is an important social institution, a basic element of the scientific, cultural, educational and informational infrastructure, which performs a social and communicative function. The innovative processes of public libraries in the field of educational and educational activities require the search not only for the latest value benchmarks at the world educational level, but also the implementation of classical educational ideas, aimed at the creative elaboration of the best domestic historical and pedagogical experience, in particular the assets of the educational and educational activities of public libraries of Ukraine in The 20th century, as a historical period of active and multifaceted development of the library business.

The relevance of the application and generalization in modern theory and practice of positive trends and pedagogical experience of public libraries of Ukraine through the re-actualization study of their achievements in educational and educational activities is due to a number of factors that directly influence the formation and development of educational and educational activities of the network of public libraries of Ukraine, the contingent of users and library workers , the organization of education and education in the conditions of library institutions of this type. Taking into account the influence of these factors will usefully contribute to the development of the national library system.

The analysis of the source base made it possible to establish the work of domestic scientists on the problem of education and education in library institutions. At the same time, the issues of formation and development of educational and

educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century have not been presented as a separate problem in the theory and history of pedagogy. The examination of historical and pedagogical scientific sources, which contain significant masses of information, provides a reasonable generalization of the conclusions of the study on the problem of the development of educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the specified historical period.

The dissertation work was carried out on the basis of the following methodological approaches: interdisciplinary – provided a comprehensive consideration of the events and facts under investigation, using philosophical, psychological and pedagogical concepts of educational development; systemic – contributed to the consistent, integral and systematic study of the genesis of educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century; historical-chronological – determined the objectivity in substantiating the stages of formation and development of the phenomenon under study in the specified period; hermeneutic – provided the disclosure of pedagogical meaning in the interpretation of research sources; paradigmatic – caused consideration of the problem of research as a historical-pedagogical phenomenon, the content of which was determined by the formation of dominant, in specific chronological periods, educational and educational paradigms.

Methodological guidelines in the preparation of the dissertation were the principles of scientific knowledge: scientificity, historicism, socio-historical conditioning of pedagogical reality, objectivity, systematicity, unity of theory and practice, conformity to nature, contextual interpretation, cultural conformity.

The scientific novelty of the obtained results is determined by the fact that for the first time a retrospective analysis of the formation and development of the educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century was carried out: a study of the source base and the state of scientific study of the problem was carried out; identified factors and prerequisites; the stages of this process are highlighted: the 1st stage – liberating and revitalizing (1900–1920); II stage – Ukrainization and centralization (1920s); III stage – administrative and

destructive (1930–1945); IV stage – planning and ideological stage (1945–1990); The fifth stage is the stagnation-transformation stage (1990–2000).

Among the trends in the formation and development of educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century, we consider constructive: efforts to expand the network of publicly accessible public libraries; creating their single centralized network; differentiation of reader service; studying their requests; the orientation of the activities of public libraries on freedom from ideological censorship and the study of national and cultural heritage; transformation of public libraries from book repositories into information and library centers; the use of all the knowledge accumulated by mankind without limitations for the formation of the spiritual culture of readers.

The positive features of the educational activity of public libraries in the period under study are identified by us: active study of reader interests; advocacy of reading guidance ideas; education of reading culture among library users; self-sacrifice of library workers in saving library collections during the war years; implementation of differentiated methods of reader service, in accordance with their reading interests; transformational processes of national revival and free development of the librarianship of Ukraine.

Scientific research contributed to the discovery of a number of regularities in the development of the educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century: the dependence of the national orientation of the educational and educational activities of public libraries on the processes of the formation of Ukrainian statehood; the dependence of the growth of the library network, the interest of library users in national culture and history, on the national liberation of the development of public libraries and the liberation of librarianship from ideological restrictions; the impact of readers' requests on changes in library funds; the interdependence of the formation of human consciousness on the content of the spread ideology; the positive impact of the centralization of library affairs on the optimization and standardization of library activities and the imposition of

certain limitations by centralization processes on the initiative of the national library system of Ukraine.

The dissertation outlines the prospects of using the positive experience of expanding and preserving the network of domestic public libraries, implementing retro-innovative forms of their educational and educational activities, taking into account regional, socio-economic trends, features and patterns in its implementation, which in the conditions of modern decentralization will contribute to the implementation of the Strategy's tasks of library development for the period until 2025 "Qualitative changes in libraries to ensure sustainable development of Ukraine".

Certain modifications and further development were made in the study by its leading definitions: "enlightenment", "education", "public libraries", "educational and educational activities of public libraries of Ukraine", "development of educational and educational activities of public libraries", etc.

The factors influencing the establishment and development of educational and educational activities of public libraries of Ukraine during the research period were identified (external – socio-economic, socio-political, regional; internal – ideological, educational-normative, organizational-methodical).

The impact of recognized domestic teachers and library workers (Kh. Alchevska, B. Grinchenko, I. Ongienko, S. Rusova, etc.) on the formation and development of educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century is determined. 20 little-known sources (archival files) were introduced into scientific circulation, which deepened the historical and pedagogical understanding of the contribution of progressive librarians (S. Siropolko, D. Balik, L. Havkina, N. Fridyeva, V. Ivanushkin, L. Bykovsky, Yu. Mezhenko, V. Ilganaeva, M. Slobodanyk, L. Dubrovina, O. Onyshchenko, etc.) in the formation of enlightenment and education in the activity of public libraries of the period under study.

The practical significance of the dissertation work is determined by the possibility of using its conclusions and results to outline strategies for further

reforming domestic public libraries and improving their educational and educational activities, promoting the implementation and dissemination of advanced pedagogical experience of library workers of the 20th century in the present time. Systematization of the source base and accumulated factual material will contribute to the deepening of scientific research on the problems of formation and development of educational and educational activities of public libraries of Ukraine and its individual regions.

The theoretical acquisitions of the dissertation work can be used for the development and study of educational disciplines in the history of pedagogy of Ukraine, disciplines chosen by students in pedagogical higher education institutions; for the creation of educational programs, textbooks and teaching aids, methodological recommendations on the theory and history of pedagogy for applicants of all levels of higher pedagogical education, library workers; for conducting scientific and practical conferences, methodical seminars on the problems of formation and development of library business in Ukraine. The materials of the dissertation work were used to develop the working curriculum of the content module "Educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 20th century".

Keywords: public libraries; enlightenment; education; activity; periodization; becoming; development; trends; regularities; features; contradictions, etc.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE THEME OF THE DISSERTATION

Scientific articles in professional publications and publications of Ukraine and publications indexed in the Web of Science Core Collection database

1. Belko O., **Polyakova-Lagoda M.** The role of the committee of the Poltava public library in reforming the institution in order to improve the quality of public service (1901–1903). *Pedagogical sciences: scientific journal*. Vol. 75–76. Poltava: PNPV V. G. Korolenko, 2020. P. 113–118.
2. Rutkovska O. M., **Polyakova-Lahoda M. V.**, Tsina V. I. Use of books in extracurricular education of elementary school students of the need for self-education. *Pedagogical sciences: scientific journal*. Vol. 77. Poltava: PNPV V. G. Korolenko, 2021. P. 13–17.
3. Kononets N., Zhamardiy V., Nestulya O., Nestulya S., Tsina V., Petrenko L., Nikolashyna T., Ilchenko O., **Polyakova-Lahoda M.**, Borodai E. Examining the Fundamental Elements of Physical and Health-Enhancing Educational Activity of Student in Distance Learning. *Journal of Research in Medical and Dental Science*. July 2021, Volume 9, Issue 7, P. 419–424. eISSN №. 2347–2367; p ISSN N№. 2347–2545 (Web of Science Core Collection).
4. **Polyakova-Lagoda M.**, Tsina V. Educational and educational potential of public libraries of Ukraine during the Second World War. *The image of a modern teacher*. № 5 (206). 2022. P. 87–90.
5. Polyakova-Lahoda M. V. Periodization of the development of innovations in educational and educational activities of public libraries in the 20th century. The development of humanistic ideas in continuous education: from Hryhoriy Skovoroda to the modern pedagogue-innovator: electronic. of science the collection monograph / in general and science ed. Dr. Ped. Science N. I. Bilyk; editorial board: V. V. Zelyuk, M. O. Kyrychenko, V. V. Pylypenko, Z. V. Ryabova and others. Poltava; Kyiv: PANO named after M. V. Ostrogradskyi, 2023. P. 391–408.

Published work of approbatory character

6. Polyakova-Lagoda M. V. Socio-communicative strategy of the modern library. *Research work in the system of training specialists-pedagogues in natural science, technology and computer fields*: materials of the VII International Scientific and Practical Conference (September 19–20, 2019, Berdyansk). Berdyansk: BDPU, 2019. P. 218–219.

7. Polyakova-Lahoda M. V. The educational potential of the modern library as a factor in the formation of the personality of pupils and students. *Didaskal*: journal: materials of the International Scientific and Practical Conference "Quality Assurance of Higher Education in Ukraine: Current Status and Prospects", November 12–13, 2019 / Department of General Pedagogy and Andragogy of V. G. Queen Poltava: PNPU V. G. Korolenko, 2020. № 20. P. 42–44.

8. **Polyakova-Lahoda M.**, Tsina V. Revival of reading as an educational factor of traditional culture. *Collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Faculty of Physics and Mathematics* / PNPU V. G. Korolenko; editor: Yu. D. Moskalenko (chief editor) and others. Poltava: Astraya, 2020. P. 240–242.

9. **Polyakova-Lagoda M. V.**, Fedorova M. A. D. D. Akhsharumov Library – a gift to the Poltava Public Library. *The library in the modern informational and sociocultural environment: achievements, challenges and vectors of development*: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference: to the 125-th anniversary of the founding of the Poltava Regional Universal Scientific Library named after I. P. Kotlyarevsky, September 30, 2020. Poltava: POUNB I. P. Kotlyarevskyi, 2020. P. 168–174.

10. Polyakova-Lagoda M. Educational activity of public libraries of Left Bank Ukraine of the 20th century (period 1901–1919). *Didaskal*: journal: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation "University education in Ukraine in the context of integration into the European educational space", 17–18 November, 2020 / Department of General

Pedagogy and Andragogy of V. G. Korolenko PNP. Poltava: PNP V. G. Korolenko, 2021. № 21. P. 51–52.

11. Polyakova-Lagoda M. V. Educational potential of public libraries of Ukraine at the modern stage. *Didaskal: magazine: materials of the All-Ukrainian. science and practice conf. from international with the participation of "Transformations of higher pedagogical education: world and Ukrainian context"*, November 16–17. 2021 / Department of general pedagogy and andragogy of V. G. Korolenko PNP. Poltava, 2021. № 22. P. 164–165.

12. Polyakova-Lagoda M. V. Development of educational and educational activities of public libraries of Ukraine in the 1920s of the 20th century. *Modern sociocultural processes: competence-axiological aspect: collection of materials of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (November 10–11, 2022)*. Poltava: PNP V. G. Korolenko, 2022. P. 72–74.

Scientific works that additionally reflect scientific results of the thesis

13. Polyakova-Lagoda M. The role of fairy tales in the worldview concept of a child: from the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi. *Actual problems of technological, professional education, cultural studies and design: a collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference on the occasion of the 40-th anniversary of the Faculty of Technology and Design of the V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (October 9–10, 2018) / Edited by Prof. V. P. Tytarenko, A. Yu. Tsyny; Poltava national ped. University named after V.G. Korolenko, cafe theories and methods of technological education*. Poltava: PNP V. G. Korolenko, 2018. P. 152–153.

14. Polyakova-Lagoda M. Information technologies in socio-cultural activities of libraries. A collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Physics and Mathematics Faculty of V. G. Korolenko PNP; editor: Yu. D. Moskalenko (chief editor) and others. Poltava: Astraya, 2019, P. 237–239.

15. Polyakova-Lahoda M. The essence of security and the future in the worldview of a modern person. *Safety of human life and activity: theory and practice*: collection of sciences works of the University of science and practice conference dedicated to the World Day of Civil Defense and the World Day of Labor Protection. (Poltava, April 25–26, 2019) / edited by and editors: V. P. Tytarenko, A. M. Khlopov. Poltava: after PNPV V. G. Korolenko, 2019. P. 189–191.

16. Polyakova-Lahoda M.V. The current role of the library in the education of students. Collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Faculty of Physics and Mathematics / PNPV V. G. Korolenko; editor: T. M. Barbolina (chief editor) and others. Poltava: Astraya, 2022. P. 186–187.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН – академія наук

ВКП(б) – Всеросійська комуністична партія більшовиків

ГКП – Головна книжкова палата

ДБЛ – Державна бібліотека імені В. І. Леніна

ДПБ – Державна публічна бібліотека

ЗВО – заклад вищої освіти

КМУ України – Кабінет міністрів України

КП – Комуністична партія

МНО – Міністерство народної освіти

МОН України – Міністерство освіти і науки України

МТС – машинно-тракторна станція

НКО, Наркомос – Народний комісаріат освіти

НУШ – Нова українська школа

ОблВНО – обласний відділ народної освіти

ППД – перспективний (передовий) педагогічний досвід

РНК, Раднарком – Рада народних комісарів

РКП/б/У – Радянська комуністична партія (більшовиків) України

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (з 1937 р.)

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (з 1919 р.)

ХДАК – Харківська державна академія культури

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦНБ – Центральна наукова бібліотека

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління

ЦК КПРС (ЦК ВКП(б), 1925–1952 рр.) – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної партії України

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	11
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	20
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ	
1.1. Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек як науково-педагогічна проблема.....	37
1.2. Джерельна база дослідження.....	53
1.3. Становлення та розвиток публічних бібліотек України до початку ХХ століття.....	70
1.4. Періодизація розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті.....	84
Висновки до першого розділу.....	104
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ	
2.1. Особливості становлення просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України (1900–1920 рр.).....	109
2.2. Розвиток діяльності публічних бібліотек у 1920-ті роки ХХ століття.....	118
2.3. Просвітницький і виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України (1930–1945 рр.).....	124
2.4. Планове розгортання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у 1945–1990 роках.....	134
2.5. Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек у незалежній Україні (1990-ті р.).....	149
Висновки до другого розділу.....	157
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ	
3.1. Тенденції, особливості та закономірності просвітницької і виховної діяльності бібліотек України у ХХ столітті.....	166
3.2. Узагальнення ідей та інтерпретація досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті у контексті їхнього сучасного інноваційного розвитку	176

Висновки до третього розділу	186
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	243

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна освітня політика України визначає пріоритетним напрямом формування в освітньому середовищі класичних інститутів (бібліотек, освітніх закладів різного рівня) творчої особистості, здатної до самореалізації та захисту національних цінностей. Спрямованість вітчизняної формальної та неформальної освіти на реалізацію суспільних потреб особистості забезпечується втіленням матеріально-духовних надбань вітчизняної та зарубіжної культур, які акумулюють фонди системи публічних бібліотек країни.

Очікування суспільства щодо виховання та просвітництва особистості засобами сучасних публічних бібліотек, шляхи й механізми реалізації прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення доступності культурних цінностей та інформації, які надаються громадянам у тимчасове користування, задекларовані Законом України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995 р.), Наказом Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні» (1999 р.), Розпорядженнями КМУ України «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека – XXI"» (2009 р.), «Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України"» (2016 р.) та ін.

Модернізація та вдосконалення забезпечення інформаційних науково-дослідних, освітніх, культурних потреб користувачів публічних бібліотек актуалізують їх не лише як потужний культурно-освітній осередок, що був агентом виховання та просвітництва, але й спонукає до наукових розвідок щодо вивчення кращих вітчизняних і зарубіжних історико-педагогічних надбань, зокрема тенденцій просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у XX столітті – етапу різнопланової та активної розбудови бібліотечної галузі.

Вагомість творчих надбань та унікальність досвіду вітчизняних публічних бібліотек, у яких інноваційно впроваджувалися просвітницькі ініціативи, визначалися вдосконаленням виховного процесу та підготовки бібліотечних кадрів, осучасненням матеріально-технічного та методичного забезпечення. Особливості становлення та розвитку просвітницької і виховної діяльності вітчизняних публічних бібліотек зумовлені низкою культурно-національних, соціально-економічних і територіально-географічних факторів, які істотно впливали на формування розлогої мережі публічних бібліотек, контингенту їхніх користувачів і бібліотечних працівників, просвітницької та культурно-виховної діяльності.

Вивчення науково-педагогічних джерел вказує на зацікавленість науковців питаннями конструктивного розвитку просвітницької та виховної діяльності вітчизняних і зарубіжних публічних бібліотек. Історико-педагогічні та теоретико-методологічні засади вивчення досліджуваної проблеми розглядаються в наукових розвідках Н. Ашаренкової, І. Беха, М. Дворкіної, О. Домаренко, В. Зайцева, О. Матвійчук та ін. Різнобічні аспекти історико-педагогічного аналізу досліджуваного питання розкриті в публікаціях Н. Ашаренкової, Л. Віжичанінової, Г. Дідусенко, Л. Дубровіної, С. Зворського, О. Каракоз, Т. Новальської та ін. Науково-методичні складові проблеми просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек вивчали Т. Булах, Н. Жадько, А. Жарков, Н. Захарова, Г. Ковальчук, Г. Панюта, К. Серажим, С. Серікова, А. Ситченко, Л. Туровська, А. Шапошніков та ін.

Вивчення джерельної бази дослідження вказує на наявність у психолого-педагогічній літературі ґрунтовних досліджень критичного узагальнення та переосмислення теоретико-практичних напрацювань просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, а також перспектив їхнього ефективного використання. При цьому слід зазначити, що проблеми становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті недостатньо досліджені.

Актуальність дослідження проблеми становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті зумовлюється низкою суперечностей сучасної педагогічної теорії і практики, зокрема, між:

- об'єктивною потребою суспільства у теоретико-методологічному осмисленні просвітницької і виховної діяльності бібліотек і відсутністю наукових праць, у яких би аналізувалася її генеза щодо впливу соціально-культурних, економічних, національних і географічних чинників на її становлення та розвиток у різних країнах і в різні історичні періоди;

- позитивними здобутками у просвітницькій і виховній діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті та недооцінюванням їхніх науково-педагогічних надбань сучасною педагогікою, необхідністю їх використання за результатами неупередженого вивчення та узагальнення;

- прагненням до нових світоглядних орієнтирів у просвітництві й вихованні та необхідністю виявлення і викорінення рудиментарних традицій просвітницьких і виховних систем тоталітарної доби в історико-педагогічній практиці діяльності публічних бібліотек;

- необхідністю цілісного бачення становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек як системи та її фрагментарно-аспектним дослідженням у сучасній теорії та історії педагогіки.

Актуальність означеної проблеми в історико-педагогічній науці, відсутність цілісного дослідження особливостей становлення та розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек, виявлені суперечності, сучасні реалії її реформування на засадах реактуалізації та узагальнення історико-педагогічного досвіду зумовили вибір теми дослідження «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті».

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського

національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Єдність теорії і практики у підготовці бакалаврів, магістрів та докторів філософії в умовах реформування освіти України» (номер державної реєстрації 0121U114718). Тему дисертації затверджено вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 4 від 31.10.2019 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний ретроспективний аналіз просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті на тлі проблем і цінностей, розвитку та пріоритетів суспільства; простежити динаміку модернізації та популяризації просвітницької і виховної діяльності бібліотек як закладів освітнього впливу на особистість; актуалізувати набутий досвід для творчого використання прогресивних історико-педагогічних надбань у сучасній теорії та практиці просвітницької і виховної діяльності бібліотек України.

Об’єкт дослідження – просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек.

Предмет дослідження – генеза змісту й організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті.

Відповідно до мети дослідження визначені такі його **завдання**:

1. Схарактеризувати джерельну базу дослідження, визначити сутність його базових понять.
2. Розробити періодизацію процесу просвітницької та виховної діяльності вітчизняних публічних бібліотек у ХХ столітті.
3. Простежити трансформацію змісту та виявити закономірності, тенденції, особливості й суперечності організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на кожному з досліджуваних етапів.
4. Окреслити перспективи використання здобутків просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек означеного періоду в сучасних умовах інноваційної розбудови бібліотечної галузі.

Хронологічні межі дослідження включають період ХХ століття. Установлення нижньої межі – початок ХХ століття (1904 р.) – зумовлено періодом визнання Російською академією наук української мови, що суттєво сприяло просвітницькій роботі, та активною позицією діячів українського культурно-просвітницького, національно-визвольного рухів і заснуванням (особливо активно на території Центральної та Лівобережної України) товариств «Просвіта» у 1905–1906 роках.

Визначення верхньої межі дослідження – кінець ХХ століття (1999 р.) – пов'язано із прийняттям низки нормативно-правових документів, зокрема Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995 р.), Наказу Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні» (1999 р.), якими було визначено цільові напрями оновлення бібліотечної справи в Україні на засадах гарантування прав користувачам бібліотек на вільний доступ до інформації та знань, прилучення до цінностей світової та національної культур, освіти та науки, які зберігаються у бібліотечних фондах. Задля всебічного висвітлення та ґрунтовного вивчення задекларованої теми дослідження в тексті дисертації є припустимими звернення до історико-педагогічних подій і фактів, які виходять за заявлені хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження включають територію України як єдиний простір, що об'єднує географічно-природну територію її областей. До територіальних особливостей впливу на розвиток бібліотечної справи у країні відносимо рівень вияву на різних етапах політичних, громадянських, економічних, культурних та інших подій у суспільстві; розвиток промисловості, рекреаційної інфраструктури, інформаційної та мовної культури суспільства; розуміння національної історії і культури, зумовлені кліматичними умовами, географічним розташуванням областей, популяризацією просвітницької і виховної діяльності бібліотек як закладів культурного впливу на суспільство.

Дисертаційну роботу виконано на засадах ряду **методологічних підходів**, як-от: міждисциплінарний – забезпечив усебічний розгляд досліджуваних подій і фактів з урахуванням філософських, психолого-педагогічних концепцій розвитку освіти; системний – сприяв послідовному, цілісному та системному вивченню генезису просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; історико-хронологічний – зумовив об'єктивність в обґрунтуванні етапів становлення та розвитку досліджуваного феномену в означений період; герменевтичний – забезпечив розкриття педагогічного смислу в інтерпретації джерел дослідження; парадигмальний – зумовив розгляд проблеми дослідження як історико-педагогічного явища, зміст якого визначався сформованістю домінуючих у конкретні хронологічні періоди, освітніх і виховних парадигм.

Зазначені методологічні підходи реалізовані за загальнонауковими принципами пізнання: науковості, історизму, соціально-історичної обумовленості педагогічної дійсності, об'єктивності, системності, єдності теорії і практики, природовідповідності, контекстуальної інтерпретації, культуровідповідності.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження, як-от: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний хронологічний методи) – для вивчення процесуально-змістових і організаційних складників просвітницької та виховної діяльності бібліотек; *порівняльно-педагогічний* – для порівняння історико-педагогічних фактів, явищ і подій соціокультурного життя досліджуваного періоду з метою виявлення в них відмінного та спільного; *історичний* – з метою розроблення періодизації системи виховної діяльності бібліотек лівобережної України серед учнівської молоді у першій половині ХХ столітті; *проблемно-генетичний* – для ретроспективного виявлення і реконструкції історичних передумов становлення та розвитку системи просвітницької та виховної діяльності бібліотек України в досліджуваний період; *системно-*

структурний – для розроблення структури дослідження, визначення його організаційних і процесуально-змістових особливостей; аналізу таких складників діяльності з виховання, як організаційна, навчально-педагогічна й науково-дослідна робота; *пошуково-бібліографічний* – для систематизації та узагальнення джерел; *історико-педагогічний* – став основою для аналізу педагогічних фактів у виховній діяльності публічних бібліотек, характеристики законодавчих документів досліджуваного періоду; *ретроспективний* – сприяв вивченню змін, що відображали специфіку просвітницької та виховної діяльності бібліотек у ХХ столітті відповідно до хронології подій в історії; *понятійно-термінологічний* – для уточнення контенту ключових понять, категорій, термінів відповідно до предмета дослідження; *порівняльно-хронологічний* – дав змогу розробити та відстежити динаміку просвітницької та виховної діяльності бібліотек ХХ століття, сприяв установленню її тенденцій і формулюванню відповідних теоретичних висновків; *проблемно-прогностичний* – дав змогу окреслити перспективи розвитку просвітницької та виховної діяльності бібліотек України.

Джерельну базу дослідження становлять:

1) *нормативні документи*, якими регламентувалася діяльність публічних бібліотек упродовж досліджуваного періоду: проекти та закони, положення, постанови щодо діяльності публічних бібліотек (Закони України: «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995 р.) та ін.); Розпорядження КМУ України «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека – ХХІ"» (2009 р.), «Про схвалення концепції розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»» (2016 р.) та ін.; постанови, накази та інші матеріали Міністерства культури і туризму України, зокрема Наказ «Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні» (1999 р.) та ін.; законодавчі матеріали урядів СРСР та УРСР (закони, накази, постанови та положення Міністерства освіти СРСР та УРСР); методичні рекомендації

стосовно організації бібліотечної справи, які сприяли розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України;

2) *архівні документи*, якими доповнюється цілісність історико-педагогічної картини просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек: документи керівних органів управління культурою; доповідні записки до Міністерства культури СРСР; статистична звітність; річні звіти відділів культури про діяльність бібліотек; доповідні записки установ і приватних осіб з питань діяльності бібліотечної галузі з фондів ЦДАВО України: фонди 937, 2201, 3206, 4607, 4762, 5115;

3) *нарративні джерела*, зміст яких сприяв відстеженню характеру історико-педагогічного розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті, дав змогу визначити його закономірності, особливості та тенденції: праці вчених, які брали участь у трансформаційних процесах просвітницької та виховної діяльності бібліотек України впродовж досліджуваного періоду, монографії (Л. Дубровіної, Є. Кияниці, Т. Ківшар, Т. Новальської, О. Онищенко, В. Сєдих та ін.) та дисертації (О. Виноградової, Л. Дубровіної, Н. Каліберди, Т. Ківшар, В. Курило, Т. Новальської, О. Онищенко, В. Пашкової, В. Сєдих, Н. Фрідьєвої та ін.) вітчизняних авторів із проблем просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек і розбудови культурно-освітнього сектора; спогади істориків – працівників бібліотек України;

4) *періодичні видання*, на шпальтах яких були висвітлені результати наукових здобутків науковців і бібліотекарів-практиків з питань бібліотечної справи («Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета», «Вісник ХДАК», «Вісник Книжкової палати України» та ін.), матеріали науково-практичних конференцій і збірники наукових праць тощо.

Під час дослідження використано матеріали Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки

України, обласних публічних бібліотек, а також інформаційно-бібліотечні ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що вперше представлено ретроспективний аналіз динаміки просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті як окремої підсистеми освіти їхніх користувачів, що має специфічну мету, зміст та організацію просвітництва й виховання з позицій міждисциплінарного, системного, історико-хронологічного, герменевтичного та парадигмального підходів; визначено передумови (підтримка діяльності публічних бібліотек державними та громадськими установами, товариствами і приватними особами; необхідність цілеспрямованого просвітницько-виховного впливу на населення країни; задоволення потреб широких кіл читачів у необхідних знаннях; розуміння ролі публічних бібліотек не тільки як сакральних-духовних установ, а й як загальнодоступних культурно-просвітницьких закладів; позитивний вплив промислово-економічного розвитку країни у другій половині ХІХ століття на становлення просвітницької та виховної діяльності бібліотек; заснування мережі публічних бібліотек, загальнодоступність отримання бібліотечних послуг, усвідомлення важливості суспільного використання бібліотечних фондів; благодійна діяльність приватних меценатів, осіб, громадських діячів (М. Корф, Х. Алчевська, Б. Грінченко та ін.)) і чинники (зовнішні – соціально-економічні, суспільно-політичні, регіональні; внутрішні – ідеологічні, освітньо-нормативні, організаційно-методичні) становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті; на підставі авторських критеріїв виокремлено етапи (І етап – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.); ІІ етап – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.); ІІІ етап – адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.); ІV етап – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.); V етап – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.)); виявлено загальні, позитивні, негативні та тимчасові тенденції, закономірності (забезпечення

особистісно-соціального характеру просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на тлі актуалізації суб'єктності їхніх користувачів; уведення просвітницько-виховних інновацій з урахування ресурсів і потреб областей України; зумовленість динаміки просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек соціально-економічним розвитком областей України; полікультурність діяльності публічних бібліотек з опорою на культурні цінності просвітництва та виховання; тісний взаємозв'язок між просвітницькою та виховною діяльністю публічних бібліотек; проектування та впровадження прогресивного просвітницько-виховного досвіду на засадах наслідування вітчизняної історико-педагогічної традиції) та особливості (спрямованість на забезпечення просвітницької функції діяльності публічних бібліотек на підставі охоплення користувачів спеціальними просвітницькими заходами; особистісно-суспільний характер виховної діяльності публічних бібліотек у поліетнічному соціальному середовищі; зорієнтованість на розширення мережі публічних бібліотек) розвитку бібліотечної галузі України в досліджуваній хронологічній період; розкрито перспективи впровадження інноваційного досвіду розбудови бібліотечної галузі (визнання вітчизняної автентичної традиції бібліотечної справи ХХ століття джерелом українського національного відродження та формування світогляду оновленої патріотичної генерації; культурний розвиток користувачів публічних бібліотек, формування в них здатності до відстоювання національної незалежності; популяризація української літератури та залучення всіх верств населення до самоосвіти; духовна підтримка військових і населення у воєнний час; формування всебічно розвиненої людини відповідно до її інтересів і потреб на засадах ідей національного виховання, самобутності духовної спадщини українського народу та світової культури; реалізація ідеї необхідності розвитку ключових суспільних громадянських компетентностей, які сприятимуть формуванню гармонійно розвиненої особистості; організація єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування населення, що гармонізується зі створенням вітчизняних оригінальних шкіл з

просвітництва та виховання і вільним національним розвитком публічних бібліотек тощо).

Подальшої модифікації та розвитку набули базові поняття дослідження: «просвітництво», «виховання», «публічні бібліотеки», «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України», «розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек» та ін.

Уведено до наукового використання 20 маловідомих джерел (архівних справ), які розширюють і поглиблюють історико-педагогічне розуміння внеску прогресивних діячів бібліотечної справи (Д. Балики, Л. Биковського, Л. Дубровіної, В. Іванушкіна, В. Ільганаєвої, Ю. Меженка, О. Онищенко, С. Сірополка, М. Слободяника, Л. Хавкіної, Н. Фрідьєвої та ін.) у становлення просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек досліджуваного періоду (звіти обласних відділів культури, доповідні записки, статистичні дані та ін.).

Практичне значення дослідження визначається використанням його результатів для окреслення інноваційних напрямів розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек країни та вдосконалення надання ними освітніх послуг, допомагає сприянню розповсюдженню інноваційного педагогічного досвіду працівників вітчизняних публічних бібліотек ХХ століття в сучасних умовах. Здійснена в дисертаційній роботі систематизація джерельної бази та фактичного матеріалу сприятиме поглибленим науковим розвідкам проблем становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України та окремих її сфер. Теоретичні напрацювання дисертаційної роботи можуть бути доцільно використані під час розроблення та впровадження освітніх програм, навчальних контентів із історії бібліотечної педагогіки для здобувачів педагогічних і культурних ЗВО, під час проведення науково-практичних конференцій і семінарів із проблем просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України. За матеріалами дисертаційної роботи підготовлено робочу програму навчального змістового модуля «Становлення та розвиток просвітницької та виховної

діяльності публічних бібліотек України ХХ століття» та розроблено до нього методичні рекомендації.

Результати дисертації **впроваджено** в освітній процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 448/01-35/29 від 20.02.2023 р.), Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського (довідка № 18 від 09.02.2023 р.), а також у роботу з науковими працівниками Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (довідка № 8 від 31.01.2023 р.) та Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олеся Гончара (довідка № 11 від 17.01.2023 р.).

Особистий внесок автора в публікації, підготовлені у співавторстві.

У статті «Відродження читання як виховний чинник традиційної культури», підготовленій у співавторстві з В. Циною, автором визначено провідні ідеї дослідження. У статті «Роль комітету полтавської громадської бібліотеки у реформуванні закладу з метою підвищення якості обслуговування населення (1901–1903 рр.)», написаній у співавторстві з О. Белько, дисертанту належить інтерпретація даних про просвітницьку діяльність полтавської громадської бібліотеки в досліджуваний період. У публікації «Бібліотека Д. Д. Ахшарумова – подарунок Полтавській громадській бібліотеці», підготовленій у співавторстві з М. Федоровою, дисертантом висвітлено роль, виклики, досягнення та вектори розвитку бібліотек у сучасному інформаційному та соціокультурному середовищі. У статті «Використання книги у позаурочному вихованні в учнів основної школи потреби в самоосвіті», підготовленій у співавторстві з В. Циною та О. Рутковською, дисертантом визначені рівні пізнавальної самоосвітньої діяльності учнів із книгою. В публікації «Examining the Fundamental Elements of Physical and Health-Enhancing Educational Activity of Student in Distance Learning», написаній у співавторстві з N. Kononets, V. Zhamardiy, O. Nestulya, S. Nestulya, V. Tsina, L. Petrenko, T. Nikolashyna, O. Ilchenko, E. Borodai, дисертантом схарактеризовані елементи пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти з

навчальною літературою у дистанційному навчанні. У статті «Просвітницький і виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України у роки Другої світової війни», підготовленій у співавторстві з В. Циною, дисертантом визначені історико-педагогічні аспекти просвітницької та виховної діяльності бібліотек цього типу у досліджуваний період.

Вірогідність, наукова обґрунтованість і об'єктивність висновків і результатів дослідження визначаються використанням значної кількості наукових праць і першоджерел, теоретичним і методологічним обґрунтуванням їхніх вихідних положень, застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних його меті та завданням, додержанням принципів наукової етики та академічної доброчесності.

Апробація результатів дослідження. Висновки та основні положення дисертації обговорювалися та доповідалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; на науково-практичних конференціях різних рівнів, зокрема *міжнародних*: «Науково-дослідна робота в системі підготовки фахівців-педагогів у природничій, технологічній і комп'ютерній галузях» (Бердянськ, 2019 р.); «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи» (Полтава, 2019 р.); «Реформування вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства» (Полтава, 2022 р.); *всеукраїнських*: «Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку» (Полтава, 2018 р.); «Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика» (Полтава, 2019 р.); «Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку» (Полтава, 2020 р.); «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Полтава, 2020 р.); «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст» (Полтава, 2021 р.); «Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісно-соціологічний аспект» (Полтава, 2022 р.); «Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної

компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації неперервної освіти» (Полтава, 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у 16 працях (10 – одноосібних), із них: 3 статті у наукових фахових виданнях України, 1 – в колективній монографії; 1 – в зарубіжному періодичному виданні, проіндексованому в базі даних Web of Science Core Collection, 3 – у збірниках наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів, 8 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, переліку скорочень, вступу, 3 розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (453 найменування, із них 20 – архівних справ), 8 додатків на 34 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 277 сторінок, із них основного тексту – 195 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ

Достовірність результатів дослідження забезпечено встановленням об'єктивних основ вивчення просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті. Для цього у першому розділі схарактеризовано просвітницьку та виховну діяльність публічних бібліотек як педагогічну проблему, здійснено аналіз історіографії та джерельної бази дослідження. Розкрито його базові поняття, чинники становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України. На основі обґрунтованих критеріїв визначено періодизацію розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті.

1.1. Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек як науково-педагогічна проблема

Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек, як один з важливих складників вітчизняної системи неперервної освіти, реалізує на сучасному етапі її розвитку провідні напрями державної політики із забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотек. Ця просвітницько-виховна ланка виконує низку важливих функцій, відіграючи провідну роль у реалізації прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності культурних цінностей та інформації, що зберігаються, збираються та надаються в тимчасове користування бібліотеками.

Провідні засади загальнодержавних вимог до якісного функціонування публічних бібліотек задекларовано рядом нормативно-правових актів: Законом України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995 р.), Наказом Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Типових правил

користування бібліотеками в Україні» (1999 р.), Розпорядженнями КМУ України «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека – XXI"» (2009 р.), «Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України"» (2016 р.) та ін.

Мета сучасної вітчизняної бібліотечної системи визначена Законом України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995 р.) як «комплектування фондів та обробка документів, довідково-пошукового апарату, взаємовикористання бібліотечних ресурсів, а також організація науково-дослідної, науково-бібліографічної та науково-методичної роботи» [130]. Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» завданнями сучасної бібліотечної системи задекларовано розвиток мовної та інформаційної культури суспільства, правового, патріотичного та екологічного виховання, формування стійкого інтересу до розуміння та вивчення національної культури та історії. Бібліотеки сприяють формуванню мислячої, читаючої та освіченої нації, здатної практично втілювати набуті досвід і знання у розбудову незалежної України. У процесі реалізації зазначених завдань необхідно забезпечити ефективне функціонування бібліотечної системи на засадах упровадження перевірених практикою традиційних і сучасних інноваційних підходів і принципів, переглянути наявні та визначити ті, що є актуальними в рамках теми нашого дослідження.

Згідно з Концепцією Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» (2009 р.) бібліотечну систему визнано важливою соціальною інституцією, базовим елементом наукової, культурної, освітньої та інформаційної інфраструктури, що виконує суспільно-комунікативну функцію [331]. Тому одним із провідних завдань вітчизняних публічних бібліотек є просвітницька та виховна діяльність відповідно до сучасних потреб

суспільства, окремих громадян і територіальних громад, результатом якої має стати реалізація конституційних прав громадян на забезпечення рівного доступу до інформації, культурних надбань і знань, усунення «інформаційної нерівності» між окремими областями України та верствами населення, а також консолідація суспільства, спрямована на підвищення якості життя громадян та інтеграцію України у європейське співтовариство.

На сьогодні бібліотечну справу в Україні визначено як гнучку, потужну систему з постійно оновлюваним науково-методичним підґрунтям, діяльність якої спрямована на забезпечення соціального замовлення користувачів бібліотек щодо задоволення їхніх освітніх, культурних та інших потреб [130]. Серед сучасних провідних завдань бібліотечної галузі пріоритетними є організація роботи просвітницьких та виховних просторів і залучення суб'єктів освітньої та виховної діяльності до здійснення просвітницької та виховної роботи на базі бібліотек.

Вищезазначене підтверджується висновками А. Сусак, яка поруч із традиційними внутрішньотехнічними функціями діяльності бібліотек (акумуляції, трансляції, класифікації та ціннісної орієнтації) виокремлює освітньо-соціалізуючу та стабілізуючу функції, які є вкрай актуальними для сучасного суспільства [397]. У цьому сенсі знання та інформація, на думку теоретиків інформаційного суспільства Д. Белла, М. Кастельса й О. Тоффлера, посідають центральне місце, є важливими соціально-економічним ресурсами [445].

Ідею просвітництва та виховання покладено в основу Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» [348]. Це, зокрема:

- розвиток мовної та інформаційної культури суспільства;
- патріотичне, правове та екологічне виховання;
- формування стійкого інтересу до усвідомлення та вивчення національної історії і культури;

- формування читаючої, освіченої та мислячої нації, здатної практично втілювати набутий досвід і знання у розбудову незалежної України.

Зазначений перелік завдань із просвітництва та виховання сприятиме підвищенню в суспільстві ролі читання як процесу інтелектуального, культурного та професійного збагачення людини, формування інформаційно-технологічної грамотності задля сприяння підвищенню якості життя окремих осіб і громади та сталого розвитку суспільства.

Вимогою сучасності стає потреба включення бібліотечної справи у процеси реформування щодо впровадження Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», що передбачає вдосконалення просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек шляхом упровадження в бібліотечну справу інноваційних форм і методів роботи з користувачами, організації бібліотечного простору згідно з пріоритетами його розбудови, які проголошені вищезазначеною Стратегією [348].

До цих пріоритетів насамперед зараховують: дотримання європейських цінностей; консолідацію суспільства; рівну доступність до знань, культурних надбань, інформації, які сприятимуть підвищенню якості життя; підвищення соціально-просвітницької ролі читання як процесу інтелектуального й культурного збагачення людини; формування інформаційної грамотності з метою забезпечення сталого розвитку суспільства; впровадження інноваційних форм підтримки читання шляхом створення мережі зацікавлених інституцій із розвитку та підтримки читання; популяризацію читання засобами створення інноваційних, динамічних форм партнерства на національному та місцевому рівнях; інформування читачів про літературу; створення загальнодержавної адвокаційної кампанії з популяризації бібліотек і читання.

Водночас слід усвідомлювати, що інноваційні зміни у просвітницькій і виховній діяльності публічних бібліотек будуть суттєво продуктивнішими за умов критичного осмислення історико-педагогічного досвіду, врахування в

сучасних умовах кращих надбань минувшини бібліотечної справи. На сьогодні накопичено та узагальнено достатню кількість об'єктивної інформації про ефективний досвід функціонування публічних бібліотек, проте в ньому недостатньо враховано специфічні ознаки історико-педагогічного розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України.

Проблема розвитку бібліотечної справи все частіше привертає увагу науковців. У численних історико-педагогічних розвідках вітчизняні дослідники всебічно розглянули проблеми становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні у ХХ столітті (Л. Дубровіна, В. Ільганаєва, О. Онищенко, М. Слободяник, та ін.); окреслили типологію бібліотечних закладів і специфічні механізми їхньої діяльності (Т. Булах, Н. Жадько, А. Жарков, Н. Захарова та ін.); висвітлили методологію та особливості організації просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек (Г. Ковальчук, Г. Панюта, К. Серажим, С. Серікова, А. Ситченко, Л. Туровська, А. Шапошніков та ін.), а також роль педагогічних поглядів та ідей відомих осіб та інших науковців на розвиток просвітницької та виховної діяльності бібліотек (Н. Ашаренкова, Л. Віжічанінова, Г. Дідусенко та ін.). У знайдених нами кількох публікаціях, викладено результати наукових розвідок з питань особливостей просвітницької та виховної діяльності окремих видів бібліотек (Д. Балика, Л. Хавкіна, Н. Фрідьєва, В. Іванушкін, Л. Биковський, Ю. Меженко та ін.). Разом із тим слід визнати, що питання просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України недостатньо вивчені.

На нашу думку, конструктивними напрямками в історико-педагогічних дослідженнях є застосування та узагальнення в сучасній теорії і практиці позитивних тенденцій і педагогічного досвіду публічних бібліотек України шляхом реактуалізаційного вивчення їхніх здобутків у просвітницькій і виховній діяльності. Ці наукові розвідки зумовлені рядом чинників безпосереднього впливу на становлення та розвиток просвітницької та виховної діяльності мережі публічних бібліотек України, контингенту користувачів і бібліотечних працівників, на організацію просвітництва та

виховання в умовах бібліотечних закладів цього виду. Врахування впливу цих чинників корисно сприятиме розбудові вітчизняної системи бібліотечної справи.

Становлення та розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України має багату освітню спадщину, позитивний досвід роботи колективів бібліотек і приклади просвітницько-виховної діяльності унікальних бібліотечних закладів. Тому важливе значення має вивчення та аналіз розвитку цієї бібліотечної ланки в минулому та в сучасний період, результатом якого повинно стати виявлення закономірностей, особливостей і тенденцій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України. Значні потенційні можливості вбачаємо у розвитку просвітницької та виховної діяльності бібліотек України у ХХ столітті, адже у цей період, враховуючи притаманні кожному етапу цього процесу умови, чинники й тенденції становлення діяльності цього виду, був набутий позитивно-унікальний досвід, вивчення та конструктивне використання якого може позитивно вплинути на реформування сучасної вітчизняної бібліотечної галузі.

Водночас історико-педагогічні дослідження потребують визначення та уточнення термінології дослідження, що стало одним із початкових завдань наукових розвідок. Для вивчення проблеми становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті необхідно уточнити такі ключові поняття, як «просвітництво», «виховання», «діяльність», «публічна бібліотека», які є складовими контенту понятійного конструкту «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек», визначення якого є важливим у контексті досліджуваної проблеми.

У справі формування бібліотечного простору ідеї просвітництва завжди були визначальними. Підґрунтя просвітницьких ідей формується впродовж останніх трьох століть. Після введення просвітителями Ф. Вольтером і Й. Гердером до наукового вжитку поняття «просвітництво» І. Кант розглянув цей термін як назву щойно створеної філософської парадигми, якою уособлюється оновлення типу розумового розвитку в історії людства [157].

Базовою настановою просвітництва Р. Декарт вважає культ розуму, який називає «природним світлом» [264, с. 38]. Головним персонажем просвітництва є вільна, впевнена, активна людина, що є небайдужою до довкілля, готова до сприйняття нової інформації та відмови від цінностей старого суспільства.

Просвітницькі ідеї суттєво впливають на усвідомлення членами суспільства важливості розуму як дієвого чинника у пізнанні істини та формуванні морального суспільства. Пропаганда поширення нових знань і розвиток мислення, на думку просвітників І. Канта, Г. Лессінга і Дж. Локка, робить людину господарем власної долі [222]. Вони вважали освіту й культуру визначальними чинниками розв'язання всіх проблем людства, пропагували поширення наукових знань, формування розуму в процесі виховання на підставі життєвого досвіду. Продуктом просвітництва, за Г. Гегелем, є модерні освітні заклади, які як соціальні інституції є активними учасниками суспільних процесів, потребуючи реформування згідно з оновленими культурними реаліями [52].

Просвітництво, як період розвитку науки і культури Західної Європи XVII–XVIII століть, проголошує діяльнісну природу людини, співвідносить освіту, як одну з найважливіших інституцій культури, з пізнавальною діяльністю як із процесом, так і зі знанням і моральною сформованістю людини [401 с. 596]. Сьогодні бібліотечні заклади як форма просвітництва людини опинилися в кризі, конкуруючи з такими технологіями впливу на людину, як мас-медіа, інтернет, реклама, споживання, які є джерелом знань і поведінкових моделей та ціннісних орієнтацій. Проте говорити про потребу позбутися необхідності бібліотек як інституції, яка свідомо займається просвітництвом і вихованням людини, ще зарано. Проведене нами дослідження стало підтвердженням тези, що сучасні бібліотеки є не простими сховищами книг, а дієвими інформаційно-бібліотечними центрами.

Узагальнимо філософські проблеми та завдання сфери просвітництва:

- поєднання систематичності у набутті знань із емпіричними спостереженнями;
- подолання відірваності процесу освіти від реалій життя, набуття практичного досвіду та формування розуму людини;
- структурування освіти відповідно до біологічного віку людини;
- розроблення педагогічної теорії щодо системи просвітницької діяльності та виховання людини;
- всезагальний розвиток особистості як освітнє завдання;
- естетичне і моральне виховання.

Як зазначають Н. Муранова, О. Волярська, Л. Літвінчук, становлення та розвиток освіти як соціокультурної інституції було неможливим без виникнення та впровадження базових просвітницьких ідей [264, с. 91]. Розвиток промисловості, науки і техніки спричинив соціальні зміни в суспільстві стосовно необхідності в освіченості працівників, що викликало потребу разом із культурним просвітництвом еліти в освіченості широких мас населення. Просвітителі відстоювали право народу на культуру та освіту, вірили у високе покликання і розум людини. Саме в поширенні виховання культури й освіти просвітителі вбачали основний шлях прогресу [97, с. 382].

Втілення просвітницьких ідей раціональності та практицизму здійснюється засобами літератури, яка є джерелом моделей поведінки та знань для більшості населення, зокрема і тією його частиною, яка не охоплена інституалізованими формами освіти. Формування національних мов у літературній формі відбулося саме в епоху Просвітництва.

Розвиток братського руху в Україні з кінця XVI століття сприяв виникненню братських шкіл – тогочасного базового осередку вітчизняної освіти, які поширювали у суспільстві просвітницькі ідеї щодо її розвитку, важливості світського знання, сприяючи таким чином формуванню національної самосвідомості українського народу. Український прогресивний учений-філософ Феофан Прокопович вказував на важливість усвідомлення

людиною потреби в оволодінні знаннями, бо внаслідок цього «...справді з'явиться надія на вивільнення істини з темряви» [334].

Зростання освіченості суспільства сприяло усвідомленню самостійності та важливості знання у філософсько-світоглядних поглядах українського філософа-просвітника Григорія Сковороди, який вбачав сенс життя людини в пізнанні власних природних здібностей та особистого життєвого шляху [370], а вдосконалення світу – в освіченості та самопізнанні кожної людини.

Налагодження в Україні в середині XVI століття книгодрукування сприяло збереженню своєї національної ідентичності та розповсюдженню знань, завдяки чому, за словами І. Огієнка, «...книжки вкрили не лише саму Україну, а й поширювались далеко за її межами» [275, с. 151].

Заснована в грудні 1868 року у Львові громадська культурно-освітня організація «Просвіта» мала на меті поширення освіти серед народу, сприяла створенню бібліотек і читалень. На початку XX століття її філії були створені по всій території України і сприяли виданню творів українських письменників, шкільних підручників, виходу газет «Письмо Просвіти» та «Читальня», з якими активно співпрацювали Ю. Федькович та І. Франко [97, с. 382].

У вересні 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд товариств «Просвіта», на якому з промовами виступили М. Грушевський, С. Петлюра та С. Русова. З 1924 року товариства «Просвіти» організовували мандрівні бібліотеки з обслуговування осередків, які не мали читалень [124, с. 720].

Ідеї, зароджені в епоху Просвітництва, не втратили своєї актуальності і в часи розбудови незалежної України, але потребують реформування згідно із сучасними культурно-освітніми реаліями. Аналіз просвітницьких ідей сприяє визначенню шляхів розв'язання соціально-політичних та економічних проблем глобального суспільства. Безмежна віра в розвивальні можливості освіти була провідною ознакою культурного та соціального життя в епоху Просвітництва, коли поширення знань серед широких верств населення визнавалося визначальним для гуманістичного розвитку суспільства. Останнє завдання може бути успішно виконано за умов оновлення підходів до

просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек через формування у їхніх користувачів потреби навчатися, пізнавати себе в умовах глобальної інформатизації, в набутті здатності до адаптації до постійних соціальних змін.

Завданнями із гуманітаризації вітчизняної бібліотечної справи з урахуванням просвітницьких ідей є формування у читачів культури мислення та розвиток їхніх творчих здібностей на підставі використання позитивних тенденцій історико-педагогічного розвитку публічних бібліотек у найближчому минулому. З огляду на прискорення розвитку бібліотечної справи в Україні слід відмовитися від зайвого, ретельно використовуючи перевірені історичною практикою діяльності публічних бібліотек просвітницькі парадигми. зважаючи на необхідність розвитку в Україні конкурентоспроможності публічних бібліотек на глобальному рівні освітніх послуг, потрібно реалізувати на інституційному рівні концептуальний підхід щодо їхнього функціонування з урахуванням історико-педагогічного досвіду національно-культурних особливостей становлення та розвитку вітчизняної бібліотечної справи на засадах філософії Просвітництва.

Проаналізувавши висновки учених щодо розуміння поняття «просвітництво», ми узагальнили провідні ідеї просвітництва:

- упровадження філософської парадигми оновленого типу зв'язку освіти з реаліями культурного життя, розумовим, естетичним, моральним і гуманістичним розвитком суспільства;
- відстоювання права народу на освіту й культуру та популяризація нових знань;
- визнання освіти і культури визначальними чинниками прогресивного розв'язання соціальних, політичних та економічних проблем глобалізованого суспільства засобами адаптації людини до постійних соціальних змін;
- всезагальний розвиток особистості людини, що усвідомлює потребу в оволодінні знаннями, готової до сприйняття нової інформації та відмови від цінностей старого суспільства в умовах глобальної інформатизації, здатної бути корисною для інших людей і суспільства;

- пізнання людиною історичного досвіду, власних природних здібностей, набуття власного досвіду для визначення траєкторії подальшого особистого життєвого шляху;
- утворення та реформування освітніх закладів як активних соціокультурних інституцій з метою участі в суспільних процесах;
- втілення просвітницьких ідей раціональності та практицизму, збереження своєї ідентичності, розповсюдження знань, розвиток національних мов засобами літератури й мистецтва;
- створення освітніх інституцій – бібліотек і різновікових освітніх закладів, видання творів українських письменників, підручників, просвітницької періодики;
- заохочення здорової конкуренції між освітніми закладами.

Наступним ключовим поняттям нашого дослідження є «виховання», що у педагогіці, за Л. Занковим, разом із навчанням та розвитком є складником триєдиного процесу освіти [133]. Зміст процесу виховання розглядається у науково-педагогічних працях І. Андрощук, Г. Ващенко, Я. Корчака, Г. Костюка, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

У Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) сутність поняття «виховання» визначено як невід’ємну складову освітнього процесу в освітніх закладах, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях громадянського суспільства і культурних цінностях українського народу [131]. Метою виховання є формування здатності людини до свідомого суспільного вибору та дбайливого ставлення до культурно-історичних національних цінностей і реалізації творчого потенціалу особистості.

Часто поняття «виховання», яке має багато суголосних визначень, вчені-педагоги тлумачать дещо різнопланово. В навчальних посібниках з педагогіки А. Бойко, В. Лозової, Г. Троцько, М. Фіцули поняття «виховання» визначається у широкому і вузькому суспільно-педагогічному значенні. У широкому суспільному значенні виховання забезпечує передачу накопиченого

культурно-соціального досвіду та цінностей від покоління до покоління. В широкому педагогічному значенні виховання є процесом цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованих виховних систем та освітніх інституцій (закладів освіти й культури). За інституційною ознакою діяльність бібліотечних закладів спрямована на соціальне виховання користувачів. Вузьке педагогічне значення поняття «виховання» включає цілеспрямовану взаємодію вихованців із вихователями задля формування особистісних якостей, властивостей і міжлюдських відносин.

А. Макаренко визначав виховання як соціальний процес у найширшому розумінні, під час якого виховує все: речі, явища, але більше і перш за все – люди [241, с. 20]. Саме як світ складних людських стосунків розглядав процес виховання В. Сухомлинський [400].

Г. Глоба, І. Ісаєв, Б. Лихачов, А. Міщенко, С. Приживара та інші трактують поняття «виховання» у контексті функціонального та структурного підходів, згідно з яким провідними чинниками задекларовано результат виховної діяльності у вигляді сукупності набутих особистісних якостей і готовності до опанування суспільно-культурного досвіду [95].

Найширші визначення цього терміна представлено в словниках та енциклопедіях (філософських, педагогічних, тлумачних та ін.), у яких наголошено на формуванні особистісних якостей. Класичне визначення терміна представлено в «Педагогічному словнику», де «виховання» розглядається як процес планомірного та цілеспрямованого формування й розвитку світогляду, почуттів і переконань, характеру й волі, здібностей і потреб, трудових, моральних, естетичних і фізичних характерних особистісних рис і якостей людини [126, с. 17].

Виховання як суспільне явище в «Педагогічному словнику» визначено як процес цілеспрямованого систематичного впливу на духовний і фізичний розвиток особистості задля підготовки до громадської, виробничої та культурної діяльності впродовж життя завдяки виявам власної активності під впливом педагогізованого соціально-культурного та природного середовища

[126]. Виховання слід розуміти як процес передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду всіма соціальними інституціями, зокрема й бібліотеками, який сприяє суспільному прогресові та наступності поколінь.

У «Педагогічному словнику для молодих батьків» термін «виховання» визначено як конкретно-історичне явище, тісно пов'язане із політичним, соціально-економічним і культурним розвитком суспільства, етнічними, соціальними та психологічними особливостями народу [294, с. 65]. Сутність виховання полягає в опануванні людськими цінностями та нормами міжлюдської взаємодії. Відбиваючи риси, які притаманні різним соціально-історичним умовам, виховання має специфічні властивості, що характеризують певні суспільні формації, чітко виражену мету щодо формування світогляду (моральних, наукових, духовних переконань) та відповідального ставлення до суспільних цінностей і життєвих орієнтацій.

Отже, у контексті нашого дослідження ми розглядаємо виховання крізь призму таких аспектів:

- як конкретне суспільно-історичне явище, яке інтегрує, спрямовує передачу накопиченого попередніми поколіннями суспільно-історичного, культурно-соціального досвіду та здобуття особистого досвіду для проектування життєвого розвитку особистості, формування її здатності до свідомого суспільного вибору та реалізації творчого потенціалу під впливом педагогізованого соціально-культурного і природного середовища;

- як соціальну інституцію, спрямовану на всебічний розвиток особистості на засадах цілеспрямованого розвитку світогляду, переконань і почуттів, волі й характеру, потреб і здібностей, опанування норм міжлюдської взаємодії та загальнолюдських і культурних цінностей українського народу, набуття людиною готовності бути корисною громадянському суспільству та окремим людям.

У формулюванні теми нашого дослідження висвітлюється діяльність публічних бібліотек України у ХХ столітті, тобто в діяльнісному аспекті, що потребує розгляду сутності поняття «діяльність». Уточнення його розуміння

як одного з ключових понять сприятиме продуктивному розкриттю завдань дослідження. Зміст цього поняття розглядає багато науковців, зокрема А. Асмолов, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонт'єв, Н. Тализіна та ін.

У широкому розумінні «діяльність» визначають як вид соціальної активності, яка характеризується свідомістю, цілеспрямованістю, внутрішньою мотивацією, продуктивністю і властива лише людині [335, с. 180–181]. Розвиток людини призводить до зміни ієрархічних видів і мотивації діяльності. Структура зовнішніх складових діяльності, які можна безпосередньо сприймати візуально, складається з системи цілеспрямованих дій, кожна з яких може здійснюватися різними способами – операціями. Тож дії можна поділити на окремі рухи. Внутрішня діяльність визначається психічними процесами людини: сприйняттям, увагою, пам'яттю, уявою, мисленням і мовленням.

У структурі діяльності виділяють мету, мотиви, засоби та її результат. До видів діяльності належать гра, навчання, спілкування та праця [330, с. 53].

За визначенням А. Асмолова, діяльність є динамічною ієрархічною системою взаємодії суб'єкта зі світом, яка здатна до саморозвитку, під час якої породжуються образи, відбувається їх втілення в об'єкті та здійснюється опосередкована психічним образом взаємодія суб'єкта з предметною дійсністю [23]. О. Леонт'єв визначає діяльність як процес реалізації ставлення людини до інших людей, світу, власних життєвих завдань [221]. К. Платонов розуміє діяльність як форму взаємодії людини із середовищем, що її оточує, в якому вона реалізує свідомо поставлені нею цілі [297].

Предметна діяльність із предметами матеріальної та духовної культури сприяє перетворенню психічних процесів людини. Дослідження Л. Виготського, П. Гальперіна, О. Леонт'єва вказують на поетапність формування розумових дій: спочатку як зовнішніх, предметних, із поступовим їх переходом у внутрішній план.

Категорія предметної діяльності лежить в основі діяльнісного підходу як принципу вивчення психолого-педагогічних явищ. Вихідним методом

вивчення цих явищ є аналіз психолого-педагогічних відображень у процесі засвоєння суспільно-історичного досвіду за принципами історизму, активності, інтеріоризації – екстеріоризації, єдності зовнішньої і внутрішньої діяльності.

Розглядаючи діяльність з історико-філософських позицій, ми поділяємо думку Л. Лисенко, згідно з якою діяльнісний методологічний підхід орієнтований на формування освіченості людини, набуття нею життєвого досвіду, готовності до застосування його на практиці, забезпечення успішної адаптації та інтеграції особистості в соціокультурний простір, формування здатності людини до подальшої самоосвітньої та просуспільної діяльності [226, с. 92].

«Філософський словник соціальних термінів» тлумачить «діяльність» як форму активного усвідомленого ставлення людини до світу, що її оточує, з метою перетворення, включаючи мету, мотиви, засоби, конкретно-історичні форми (трудова, духовна та ін.) самого процесу та її результат [415, с. 255–256]. У психолого-педагогічних дослідженнях переважає морфологічний аспект аналізу діяльності, що передбачає вивчення її структури (мотивів, потреб, дій, операцій) і закономірностей їх взаємозв'язку.

«Філософський енциклопедичний словник» вказує на відсутність загально визнаного визначення поняття «діяльність». За О. Леонтьєвим, діяльність є процесом реалізації певного ставлення людини до оточуючого світу, завдань її життєдіяльності та до інших людей [221]. К. Платонов називає діяльність формою взаємозв'язку людини з оточуючим її середовищем, згідно з якою вона реалізує свідомо поставлені нею цілі [297].

Ведення діяльності людиною потребує певного рівня психічного розвитку, вона не є вродженою формою активності людини та набувається в процесі індивідуального розвитку людини в соціальному оточенні, є засобом задоволення її соціальних потреб.

О. Леонтьєв виділив провідні види діяльності людини у процесі її онтогенезу: гра, навчання, спілкування, праця [221]. Д. Ельконін висловив

гіпотезу, що в процесі провідного виду діяльності виникають суперечності, які стають рушійною силою розвитку людини [446]. Рівень розвитку особистості визначається широтою її долучення до різних видів діяльності.

Отже, проаналізувавши розуміння науковцями поняття «діяльність», ми визначила спільні його ознаки, ключовими серед яких є активність, свідомість, цілеспрямованість, умотивованість, продуктивність, динамічність, поетапність формування ставлень людини до оточуючого середовища та інших людей.

Проаналізувавши висновки науковців щодо розуміння понять «просвітництво», «виховання» та «діяльність», до пріоритетних ознак просвітницької та виховної діяльності ми відносимо пізнавальну та практичну активність людини, спрямовану на розвиток власної особистості, підготовку до виконання життєво важливих завдань шляхом опанування необхідних для цього знань, умінь і навичок.

Розглядаючи, з огляду на тему нашого дослідження, сутність терміна «публічна бібліотека» як освітньої інституції, слід зазначити, що Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» в бібліотечній системі України виокремлюються за призначенням публічні (загальнодоступні) бібліотеки, зокрема й спеціалізовані для дітей, юнацтва та осіб з особливими потребами, які можуть бути об'єднані в централізовані бібліотечні системи [130].

Аналіз визначень терміна «публічні бібліотеки» в бібліотекознавчих джерелах дає нам змогу виокремити такі їхні провідні ознаки:

- громадські бібліотеки [438, с. 240–241];
- загальнодоступні бібліотеки [404, с. 154], які надають право користування кожному громадянину та безкоштовно здійснюють основні види бібліотечного обслуговування [51, с. 98];
- бібліотеки, що обслуговують усі прошарки населення та задовольняють його загальноосвітні, професійні й культурні потреби. Вони можуть бути державними (міськими, районними, сільськими, дитячими) або

належати тій чи тій громадській організації. Їх також називають «масові бібліотеки» [51 с. 98; 98, с. 30; 453].

Використовуючи логіко-герменевтичний аналіз, понятійний конструкт «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек» ми розглядаємо як невід’ємну складову культури та освіти України, спрямовану на всебічний розвиток особистості в умовах діяльності загальнодоступних бібліотечних закладів та альтернативних форм діяльності цього виду, враховуючи загальні та спеціальні чинники, притаманні діяльності громадських бібліотек, і визначені географічними, кліматичними та поліетнічними особливостями України.

Становлення та розвиток просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України розглядатимемо з урахуванням соціальних, економічних, територіальних і кліматичних факторів впливу. Їхній вплив обумовлював специфіку розвитку просвітництва та виховання громадян бібліотечними закладами України у ХХ столітті.

На нашу думку, розвиток просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України є сукупністю кількісно-якісних змін цілей, структури, типології та особливостей функціонування бібліотечної галузі, напрямів і завдань просвітницької та виховної діяльності бібліотечних працівників, обумовлених чинниками та тенденціями досліджуваного історичного періоду.

1.2. Джерельна база дослідження

Вивчення історії становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек спрямовано на висвітлення педагогічного досвіду минулого. Ретроспективний розгляд генези бібліотечної галузі, розкриття особливостей просвітницької та виховної діяльності публічних

бібліотек у різноманітні періоди історії України, досвід роботи бібліотечних працівників у цих закладах забезпечуються ґрунтовним аналізом історико-педагогічних джерел, потребують формування для здійснення історико-педагогічного дослідження актуальної джерельної бази. Її аналіз і систематизація підпорядковуються ряду методологічних орієнтирів.

Формування джерельної бази дослідження ми реалізуємо за принципами актуальності, об'єктивності, доцільності, надійності отриманої інформації, логічності та єдності історико-педагогічних, соціальних, економічних, кліматичних і географічних умов просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у певні періоди історії України.

Питання джерелознавства розглядаються в наукових працях О. Адаменка, В. Борщевського, С. Валк, М. Варшавчика, К. Васильєва, Н. Венцевої, В. Довгопол, М. Ковальського, І. Ковальченка, Г. Лях, М. Матвієнко, С. Саяпіної, Н. Сейко, В. Стрельського, Д. Раскіна, Л. Ходаковської, С. Шмідта та ін. Ці наукові розвідки розкривають концептуальні засади, термінологічні особливості, історичні трансформації історико-педагогічної картини світу, типологію та класифікацію джерел.

Аналіз визначень терміна «джерельна база» виявив достатньо високий ступінь їх подібності в наявних публікаціях із джерелознавства:

- сукупність різнотипних джерел і родово-видових різновидів, у яких закумульовано відомості про історичні явища, події та процеси [183];
- сукупність джерел, на яких засновано історичне пізнання (продукти діяльності людини, географічні, природничі та ін.) [355, с. 67];
- пам'ятки матеріальної та духовної культури, що висвітлюють діяльність людини [70, с. 147];
- продукт соціальної діяльності у вигляді певних знакових інформаційних систем щодо суспільного виховання та навчання в системі історико-педагогічних знань [338, с. 191].

Суттєві трансформації історико-педагогічної картини світу почалися наприкінці 90-х років ХХ століття, коли, за висновком О. Адаменка [2, с. 10],

в Україні відбулося значне збільшення кількості історико-педагогічних досліджень, спричинених пошуками оновлених методологічних і концептуальних підходів, інноваційних методів і форм у педагогічній науці. Систематизація та виявлення історико-педагогічної джерельної бази активізували дослідження аналізу багатоваріантних класифікацій і типологій історичних джерел:

- за метою, спрямованістю та призначенням, видами й типами, змістом і походженням творінь людини [74, с. 26];

- нормативні, архівні, первинні та вторинні документи установ та організацій, мемуари, особисті документи, статистичні документи [70, с. 147–148; 362, с. 10];

- методологічні, теоретичні, автентичні першоджерела [2, с. 11];

- первісна або початкова джерельна база, яку сформовано у час, наближений до історико-педагогічних подій, і реальна джерельна база, яка збереглася до теперішнього часу [355, с. 67].

Джерельну базу нашого дослідження утворено з кількох груп джерел. До першої групи ми зарахували нормативно-правові акти з питань функціонування та розвитку публічних бібліотек України у ХХ столітті, впливу на типологічні зміни бібліотечних закладів і визначення вимог до їхнього кадрового складу. Це перш за все законодавчі акти урядів, керівництва держави, міністерств освіти та культури, в яких задекларовано офіційну державну політику в галузі бібліотечної справи у різні історичні періоди ХХ століття.

Об'єктивність дослідження забезпечено архівними джерелами, серед яких звіти відділів культури і просвіти областей України, документи бібліотечних з'їздів, службові записки керівників і статистичні звіти, плани роботи бібліотечних закладів, інші види поточної документації бібліотек, у яких відображено становлення та розвиток мережі публічних бібліотек за формами власності й типами, контингент користувачів і бібліотечних працівників. Використання в дослідженні неопублікованих архівних

матеріалів сприяло висвітленню маловідомих сторінок становлення просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті.

Джерельну базу дослідження становлять такі групи наративних джерел:

- наукові дослідження в галузі філософії освіти: І. Бех [40], І. Зязюн [122], С. Клепко [176], В. Кремень [204], В. Огнев'юк, С. Сисоєва [276], С. Подмазін [300], В. Сухомлинський [400], О. Федій [412];

- наукові праці з проблем методології, що сприяли реалізації принципу науковості та отриманню надійних і достовірних даних дослідження: О. Антонова [8], Л. Артемова [13], М. Богуславський [56], О. Бойко [57], Л. Ваховський [73], І. Волощук [83], С. Гончаренко [96], О. Любар [239], В. Сидоренко [367], М. Фіцула [416];

- історико-педагогічні праці з розвитку освіти, в яких розкриті особливості розвитку та педагогічні закономірності вивчення науково-історичних проблем: І. Андрощук [6; 451], О. Адаменко [2], А. Бондар [58], Т. Дороніна [115], В. Курило [217], В. Купрійчук [215], В. Липинський [225], С. Лобода [231], П. Образцов [274], Д. Равкін [336], О. Сухомлинська [398], В. Фазан [410];

- автореферати та монографії сучасних науковців, у яких розглядаються шляхи організації просвітництва та виховання в бібліотечних закладах: Л. Дубровіна [118], Н. Каліберда [156], Т. Ківшар [172], В. Курило [217], Т. Новальська [272], О. Онищенко [282], В. Сєдих [361], Н. Фрідьєва [417] та ін.

В Україні початку ХХ століття за ознакою призначення склалися три типи бібліотек: наукові, спеціальні (в яких могли працювати лише науковці та спеціалісти) і публічні (широкодоступні для різних категорій читачів). У 1910-х роках найпоширенішою категорією бібліотек були публічні, які поділялися на народні та громадські й відкривали доступ до їхніх фондів усім верствам населення. Не маючи національних установ галузі освіти і культури, в тогочасній Україні бібліотеки склалися з безкоштовних народних книгозбірень і бібліотек громадських об'єднань «Просвіта» та «Громада»,

Українського наукового товариства, Наукового товариства ім. Шевченка, органів місцевого самоврядування, які репрезентували українську національну книгу, а також платних земських і міських публічних бібліотек.

У публікаціях Н. Енгельгардта «Очерки истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703–1903)» (1904 р.), Д. Балики «Бібліотека в минулому» [28], В. Шпілевича «Матеріали до історії народних бібліотек на Україні» [1944] зазначається, що книжковий фонд українських безкоштовних публічних бібліотек початку ХХ століття був дуже бідним, складався з видань для народу, читанок, загальноосвітньої, релігійної, белетристичної, історичної літератури, що диктувалося цезурними умовами за обов'язковими списками Міністерства народної освіти. Водночас ці бібліотеки були єдиними центрами гуртування культурного життя маленьких містечок і сіл України.

У монографії Т. Новальської «Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)» вказується, що публічні бібліотеки, будучи під контролем і наглядом царського уряду, були справжніми просвітницько-культурними осередками, в яких відбувалися вистави, лекції, концерти, працювали різні гуртки. В опублікованій у збірці статей «Бібліотека» в 1927 році статті І. Вугмана «95 лет жизни и деятельности Одесской государственной публичной библиотеки (1830–1925)» [86] вказується на ведення публічними бібліотеками активної пропаганди наукової літератури на протидію захопленості місцевої публіки розважальною літературою [272].

У публікації журналу «Світло» «Бібліотеки в Київській шкільній окрузі» зазначається, що у 1912 році найбільша кількість бібліотек була на Полтавщині – 285, у Київській губернії їх було 166, на Чернігівщині – 146, у Волинській губернії – 73, у Подільській – 70 [43, с. 78].

Одним із визначальних питань у нашому дослідженні є просвітницька та виховна діяльність бібліотечних працівників публічних бібліотек, її організація серед користувачів бібліотек, створення умов для їхнього всебічного гармонійного розвитку. Тому джерельну базу проведеного нами

дослідження становлять педагогічні нариси відомих діячів бібліотечної справи минулого про особливості становлення та розвитку просвітництва й виховання. Одним із перших наукових досліджень, присвячених накопиченню історичних відомостей про просвітницьку та виховну діяльність бібліотек, стали публічні лекції знаного авторитета вітчизняної бібліотечної галузі К. Рубинського «Культурна роль бібліотеки і завдання бібліотекознавства» (1909 р.), що сприяло виокремленню історії бібліотечної справи в самостійну наукову галузь знань, накопиченню емпіричних відомостей, що відбувалося до середини ХХ століття [210].

Унаслідок революційної ситуації відбулося зростання культурного рівня та самоусвідомлення народу, цей історичний факт об'єктивно позначився на збільшенні кількості публічних народних бібліотек. За даними журналу «Для народного учителя» [273], кількість українських книжок у цих бібліотеках у 1912 році не перевищувала 6 %. Водночас перед революцією 1917 року влада ліквідувала майже всі громадські бібліотеки культурно-національних організацій «Просвіта» [368, с. 461]. У цьому періодичному виданні у 1908 році були опубліковані статті Софії Русової «Популярно-народная украинская литература и учебники», «Украинские учебные и популярные издания», в них ішлося про формування бібліотек просвітницького спрямування, які й дотепер залишаються популярними серед дослідників проблем народної української літератури, національної школи, шкільних підручників та народних бібліотек.

Проблеми дитячих публічних бібліотек було висвітлено в публікаціях Д. Доброї в журналі «Новости детской литературы» [112] і «Каталоге книг для детского чтения» [299]. У 1911 році в журналі «Світло» були опубліковані матеріали першого загальноземського з'їзду з народної освіти «О допущении украинского языка в начальные школы украинских губерний» [277]. У виданні «Журнал министерства народного просвещения» були опубліковані матеріали з'їзду з народної освіти 1914 року, в яких наголошувалося, що персонал, який відає бібліотеками, слід зарахувати до педагогічного персоналу навчальних закладів [402, с. 208–209].

У виданні «Каталог, составленный кружком учительниц» (1905 р.) [442] та журналі «Для народного учителя» (1914 р.) висвітлено принципи формування фондів губернських народних, публічних і шкільних бібліотек в умовах цензурного контролю за виданими Міністерством народної освіти каталогами рекомендованої літератури [391, с. 46–48].

У період всеукраїнського визвольного руху 1917–1920 рр. відродження культурно-національної сфери українського суспільства зумовило створення широкої мережі публічних бібліотек задля освіти та загальнокультурного виховання народу на національно-державних засадах. Зі створенням Центральної ради та проголошенням самостійності України у 1917 році почалося відродження української культури, науки і освіти, створення мережі закладів та установ загальнокультурного виховання та освіти.

У матеріалах II Всеукраїнського з'їзду учителів (10–12 серпня 1917 р.) вперше було наголошено на ролі українських публічних бібліотек у питаннях національної освіти [172, с. 53–54]. Суттєвої підтримки просвітницькі бібліотеки набули після проведення у вересні 1917 року I Всеукраїнського з'їзду товариств «Просвіта» через відновлення цих товариств, організації нових бібліотек і читалень [172, с. 66–61].

У тогочасній публікації І. Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» [275] широко пропагувалися ідеї організації шкіл і бібліотек-читалень по всіх селах за сприяння повітових управ і товариств «Просвіта».

У матеріалах робочої програми Комісії з підготовки до проведення I Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів [424], запланованого на осінь 1918 року, який так і не відбувся, розглядалися питання задоволення національних потреб у бібліотечних закладах з урахуванням місцевих умов.

У тогочасній праці С. Постернак «Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.» [326, с. 84] зазначається, що уряд Директорії Української Народної Республіки (УНР) докладав багато зусиль до

збереження колекцій та зібрань бібліотек і ухвалив організацію Педагогічної бібліотеки.

Створення у січні 1919 року в Києві Головної книжкової палати (ГКП) та її філій на місцях сприяло порятунку зібрань бібліотек у її книжковому фонді. Це засвідчують архівні матеріали ГКП, які зберігаються у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського [21].

У Статуті Національної Бібліотеки УНР при Українській Академії наук у м. Києві [395] було задекларовано принцип розбудови вітчизняної бібліотечної справи: бути позавідомчою, поза суспільно-політичними постійно змінюваними настроями, бути осередком розумової культури, однаково цінною для всього населення України.

Переміщення Уряду УНР унаслідок наступу більшовиків до Кам'янця-Подільського та захоплення українських територій денікінськими військами влітку 1919 року сприяли, як зазначається в архівних матеріалах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [16], утискам і репресіям установ та закладів національної культури.

В архівних документах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [14] наявні тогочасні проекти зі створення трирівневої єдиної мережі бібліотек, запропоновані на засіданні колегії Наркомосу 16 липня 1919 року: Національна бібліотека при Академії наук, обласні, районні та місцеві бібліотеки. За часів радянської влади відбулася орієнтація на пріоритетну значущість загальнодоступних, масових державних бібліотек з ідеологічною, масово-політичною та пропагандистською спрямованістю роботи серед народних мас.

Джерельну базу дослідження становлять урядові постанови, серед яких постанова Ради народних комісарів (РНК) УСРР від 27 лютого 1922 року, згідно з якою бібліотеку Харківського університету, ліквідованого як «архаїчну» та «схоластичну» форми вищої освіти, було передано у підпорядкування Народному комісаріату освіти та проголошено як загальнодоступну й публічну під оновленим найменуванням «Центральна

науково-навчальна бібліотека», переорієнтовуючи її працівників на досягнення цілей соціалістичного будівництва, здійснення масової просвітницько-пропагандистської роботи. Багато з них виявляли несприйняття та ухилялися від «ідеологічної боротьби», відкрито не виступаючи проти політизації діяльності бібліотек [38].

У Резолюціях Всеросійського з'їзду бібліотечних працівників [339, с. 5] було задекларовано мету тогочасної бібліотечної роботи: «выработка коммунистического мировоззрения, превращение библиотек в очаг воспитания и просвещения в духе марксизма-ленинизма, активной борьбы за очередные лозунги Советской власти, приобщения трудящихся к задачам её строительства».

У джерельній базі нашого дослідження є періодичні видання різних періодів ХХ століття, в яких порушувалися проблеми розвитку просвітництва та виховання користувачів бібліотек. Так К. Рубинський, будучи членом Харківського товариства грамотності, друкував у журналах «Библиотекарь» і «Шлях освіти» свої просвітницькі статті, зокрема «Деятельность библиотечного кружка при ЦНБ в 1926 г.». Бібліотекознавчі дослідження українських науковців виходили друком у часописах «Бібліотечний журнал», «Бібліотечний порадник» (1925–1926 рр.) та «Бібліологічні вісті» (1923–1930 рр.). Це був плідний період піднесення розвитку просвітницької діяльності бібліотек України, спричинений тимчасовою (1925–1930 рр.) політикою ВКП(б) з «українізації». Згорання на початку 1930-х років курсу на українізацію супроводжувалося репресіями багатьох діячів бібліотечної справи, що значно загальмувало її розвиток в Україні [361].

Постановою РНК УСРР у листопаді 1932 року про покращення роботи масових бібліотек було започатковано повну реорганізацію бібліотечної справи у 1930-х роках, коли час експериментальних пошуків нових форм змісту просвітницької та виховної діяльності бібліотек можна було вважати закінченим. Завершився процес перебудови бібліотечної справи у 1934 році квітневою Постановою ЦВК СРСР «Про бібліотечну справу» та липневою

Постановою ЦВК УСРР «Про роботу масових бібліотек», спрямовуючи її на формування фондів радянської літератури, створення мережі шкільних бібліотек. Про випереджальні темпи зростання кількості масових і шкільних бібліотек, удосконалення принципів роботи з читачами у 1930-х роках свідчить виданий у 1935 році «Сборник директив по библиотечной работе» [356].

Друга світова війна суттєво зруйнувала бібліотечну справу в Україні, розпорошила історично складені національні бібліотечні фонди. З вересня 1941 року засновані на окупованій території України рейхскомісаріати, як свідчать документи ЦДАВО [426], здійснювали відбір з усієї її території літератури для новостворюваної Центральної бібліотеки Вищої школи, що мала стати «центром національно-соціалістичного дослідження питань щодо окупованих територій та виховання народів, які на них проживали», а також спрямовували свою діяльність на відкриття публічних бібліотек для обслуговування місцевого населення художньою, релігійною, науково-популярною літературою. З цією метою здійснювалися масові чистки фондів від так званої «небажаної» антирелігійної, єврейської та радянської літератури.

За даними ЦДАВО України [45], з німецької розважальної літератури формувалися бібліотечки для німців, а з переважно дозволеної белетристики та публіцистики – для остарбайтерів.

Світове визнання отримали публікації творів Т. Шевченка та персоналій про нього, надруковані в період Другої світової війни (1941–1945 рр.). У виданому в 1949 році покажчику Ф. Сарани «Т. Г. Шевченко (роки Великої Вітчизняної війни)» були представлені різні видання, що характеризували власне воєнний час та особливості використання творчості Кобзаря для боротьби з ворогом і перемоги (нотні видання, плакати, листівки тощо) [252, с. 146–171].

У 1944 році в діяльності бібліотек з масового гурткового студіювання твору Сталіна «Вітчизняна війна» з'являються ознаки ідеологічного наступу

культу його особи, що поступово зробило політичні заняття масовим явищем у публічних бібліотеках, де вивчалися і колективно обговорювалися урядові та партійні постанови СРСР та УРСР з питань розбудови народного господарства та комуністичного виховання трудящих [118, с. 355].

За матеріалами Архіву НБУВ [18], повернення вивезених нацистами фондів бібліотек почалось у другій половині 1945 року. І тільки на початку 1960-х років відбудову бібліотечної галузі було завершено, і вона почала активно розвиватися.

Післявоєнна реконструкція бібліотечної мережі країни, як вказується в матеріалах ЦДАВО України, здійснювалася згідно з наказом Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР про організацію збирання літератури серед міського населення для села з метою підсилення політико-виховної роботи серед колгоспників, робітників машинно-тракторних станцій (МТС), радгоспів [430]. У цей час виняткової актуальності набувають питання термінової допомоги читачам у самоосвіті, проведення читацьких конференцій, випуску методичної літератури для відкриття дитячих відділів публічних бібліотек. Про ці завдання науково-методичного кабінету бібліотекознавства йдеться в публікації 1947 року «Про заходи до зміцнення районних і сільських бібліотек» [332, с. 13–22].

Тогочасні документи ЦДАВО України [431] вказують на різке збільшення сільських бібліотек та активне поповнення їхніх фондів виданнями, покликаними розвивати загальну культуру населення творами класиків української художньої літератури, фаховою та спеціальною літературою.

У прийнятих 8 липня 1948 року ЦК КП(б)У Постанові «Про стан бібліотек на Україні» і резолюції Республіканської наради бібліотечних працівників України «Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР», опублікованій у журналі «Культурно-освітня робота» [333, с. 15], було задекларовано заходи щодо визнання бібліотек усіх видів ідейно-політичними

осередками з мобілізації трудящих на виконання культурно-ідеологічних завдань.

На початку 1950-х років у публікації Я. Прайсмана «Читацька конференція по обговоренню роботи бібліотеки» [327] та статті в журналі «Бібліотеки ССРСР» Н. Рудь «Государственная публичная библиотека УССР» [351, с. 38–48] був висвітлений досвід роботи проведення масових просвітницьких бібліотечних заходів, системи обслуговування масових читачів.

Тематика бібліотечних студій післявоєнної доби здебільшого була пов'язана з ідеологічними аспектами діяльності публічних бібліотек. Обмеженість тогочасної методологічної бази досліджень, перекручування або замовчування окремих етапів розвитку бібліотек не дозволяло з достатньою концептуальною об'єктивністю вивчати розвиток бібліотечної справи. В організації бібліотечної справи переважали ідеологічний контроль і «керівництво читанням».

У 1950-х роках відбулося суттєве зростання мережі масових бібліотек. У навчальному посібнику З. Гімальдінової «Бібліотечное дело на Украине» [91, с. 22–23] зазначено, що наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років в Україні існували декілька видів публічних бібліотек:

- бібліотеки Комітету в справах культурно-освітніх установ: самостійні масові для дорослих, обласні, міські, районні, сільські, бібліотеки при районних будинках культури, клубах, хатах-читальнях, музеях;
- колгоспні бібліотеки: при клубах і хатах-читальнях;
- бібліотеки системи Міністерства освіти: шкільні, при дитячих будинках, палацах культури і клубах піонерів;
- бібліотеки різних відомств: радгоспів, МТС;
- профспілкові бібліотеки при клубах, палацах культури, фабзавкомх.

У 1954 році Н. Фрідьева захистила першу в Україні дисертацію з історії бібліотечної справи за результатами вивчення бібліотечного руху в Харкові наприкінці XIX – на початку XX століття.

Джерелом особливостей культурно-масової діяльності тогочасних публічних бібліотек є виданий у 1963 році «Сборник руководящих материалов по вопросам библиотечной работы» [357, с. 225–227].

Прийнята 22 вересня 1959 року Постанова ЦК КПРС «Про стан і заходи по вдосконаленню бібліотечної справи в країні» спрямовувала діяльність масових бібліотек на комуністичне виховання трудящих і вдосконалення заходів бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів.

У дисертації Н. Каліберди [156, с. 125–135] з історії формування та тенденцій розвитку системи обслуговування читачів бібліотек у період з кінця 1950-х до початку 1960-х років наголошується на суттєвому вдосконаленні організаційних технологій бібліотечного обслуговування читачів. Було подовжено час роботи читальних залів, активно діяли виставки нових надходжень, до читальних залів було залучено додаткових консультантів, що сприяло збільшенню кількості читачів бібліотек.

За даними ЦДАВО України, на рубежі 1959–1960 років відбулося значне збільшення видавництва обласного рівня [429], завдяки чому, наприклад, у 1962 році в УРСР було надруковано майже 9 тис. назв книжкових видань загальним тиражем 124 млн 136 тис. примірників [428]. Було започатковано щотижневу газету-бюлетень «Друг читача».

Проблеми підготовки методичної літератури з питань бібліотечного обслуговування, особливості розроблення публічними бібліотеками методики диференційованого обслуговування дітей і дорослих ми проаналізували у виданому в 1967 році «Довіднику бібліотекаря» [113, с. 54, 67–69]. В межах нашого дослідження було також розглянуто питання ідейно-виховної, культурно-просвітницької роботи в бібліотеках, їхньої активної участі у формуванні світогляду радянських людей, підйому загальноосвітнього та культурного рівнів сільського населення. Про це йдеться у довіднику «Руководящие материалы по библиотечном делу» [352, с. 95–97], в якому бібліотеки розглядаються як центри культурно-виховної роботи, в яких

проводяться заходи з популяризації книги та навчання культурі читання та різнопланові масові культурно-просвітницькі заходи.

Про значне збільшення у 1967 році кількості сільських бібліотек і читачів цієї місцевості свідчать дані ЦДАВО України [423]. У цей час, за архівними даними, в Україні відкрилася 1251 масова бібліотека, усі сільські ради були забезпечені державними бібліотеками [432].

У розроблених у 1968 році Міністерством культури УРСР «Основних положеннях організації єдиної мережі масових бібліотек у містах та поселеннях міського типу» та прийнятому в травні 1969 року «Положенні про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР» ми проаналізували визначення поняття «масові бібліотеки» та мета й умови організації їхньої мережі [390].

У Постанові ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих та науково-технічному прогресі» від 8 травня 1973 року проаналізовано тенденції централізації масових бібліотек, особливості диференціації в обслуговуванні їхніх користувачів і подальше відкриття у 1974–1976 роках обласних і республіканських бібліотек для дітей і юнацтва.

Питання тогочасного оновлення форм і методів популяризації книги та знань було розкрито в публікації «Книга и книжное дело в Украинской ССР» [182, с. 337–340] та матеріалах XIII наукової конференції «Актуальные вопросы централизации библиотечного и информационного обслуживания в системе БАН СССР» (1975 р.) [5].

З другої половини 1970-х років набули актуальності дослідження становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні. Цьому були присвячені публікації В. Вовченко «Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні» [80], В. Бабіч «Розвиток бібліотечної справи на Україні за 60 років Радянської влади» [26], Л. Вакуленко «Бібліографія Української СРСР: стан і перспективи розвитку» [68].

Ми відстежили динаміку показників користування масовою книгою у 1970–1980 роках за виданим у 1980 році підручником К. Абрамова «История библиотечного дела в СССР» [1, с. 118–119] і двотомним виданням «Книга и книжное дело в Украинской ССР» [181; 182].

З 70-х років минулого століття з'явилися позитивні зрушення в започаткуванні нових районних і міських публічних бібліотек. Водночас тотальна суспільна криза радянської країни створила протиріччя між потребою в культурно-суспільній інформації та можливостями її використання, пов'язаними з ідеологічними обмеженнями на її отримання користувачами бібліотек. Роль бібліотек як ідеологічних і культурно-просвітницьких установ, які забезпечують трудящих суспільним користуванням книгами, було задекларовано у прийнятому 13 березня 1984 р. «Положенні про бібліотечну справу в СРСР» [182, с. 485–498].

З набуттям Україною незалежності кількість публікацій із бібліотекознавства значно зросла. Звільнення науковців від ідеологічних догм, самостійність у визначенні методів дослідження сприяли активізації залучення вчених до об'єктивного вивчення історії бібліотечної справи. Поступове звільнення від заборон на інформацію актуалізувало перед бібліотеками мету впровадження інноваційних форм і методів обслуговування читачів. Бібліотеки стали розглядатися як галузь історико-культурного середовища. Проведення у 1992 році I Всеукраїнського конгресу бібліотекарів актуалізувало соціокультурну діяльність бібліотек з урахуванням оновлення суспільно-політичних умов, які ініціювали залучення до управління бібліотечною справою громадських організацій, як-от: наглядові та читацькі ради, товариства друзів бібліотек, спонсори та благодійні організації.

Як чинник історико-культурного середовища бібліотека розглядається у прийнятому в 1995 році Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [130], дію якого було спрямовано на збереження національно-культурної спадщини, реалізацію прав усіх категорій населення на вільний доступ до

інформації, знань, залучення до цінностей світової та національної культури, освіти і науки, які є у фондах бібліотек.

Джерелом нормування забезпечення користувачів бібліотечним обслуговуванням стала прийнята 30 травня 1997 року Кабінетом Міністрів України Постанова «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні» (оновлена у 2019 році). Наприкінці ХХ століття в Україні у мережі різних галузей, установ, підприємств і організацій функціонувало близько 40 тис. бібліотек.

У тогочасній Україні були створені навчально-методичний посібник В. Ільганаєвої, М. Слободяник та ін. «Організація діяльності бібліотек» [147], підручник В. Ільганаєвої, Г. Ковальчук та ін. «Бібліотекознавство: теорія історія, організація діяльності бібліотек» [46], навчальний посібник І. Мейжис «Социально-психологические основы библиотечного обслуживания» [257].

Водночас слід відзначити незначну кількість ґрунтовних монографічних досліджень історико-бібліотечних процесів, з-поміж яких монографії Т. Ківшар «Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923)» [172], Т. Новальської «Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» [272], Л. Дубровіної та О. Онищенко «Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті» [118]. У 2013 році опубліковано перший в Україні навчальний посібник В. Сєдих «Історія бібліотечної справи в Україні» [361].

Важливим джерелом інформації з просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек стали започатковані у 1990-х роках фахові часописи «Бібліотечний вісник» (з 1993 р.), «Бібліотечна планета» та «Вісник Харківської державної академії культури».

Серед сучасних досліджень історії бібліотечної справи важливе місце посідає біографічний напрям, спрямований на ліквідацію «білих плям» в історії просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, на об'єктивне оцінювання історико-педагогічного внеску Б. Грінченка,

О. Грушевського, І. Огієнка та інших науковців у розвиток бібліотечної справи.

Сучасні публічні бібліотеки України орієнтовані на забезпечення загального доступу населення країни до інформаційних ресурсів, його залучення до інтелектуальної співпраці, розширення засобів комунікації задля розповсюдження універсальних цінностей і конвергенції культурних цінностей. Вивчення просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек за час набуття Україною незалежності має вагомі здобутки та позитивні тенденції в дисертаційних наукових розвідках В. Бондаренко, Г. Бродіної, Т. Дурєєвої, Н. Жадько, О. Ісаєнко, Н. Каліберди, М. Корогод, Є. Кулик, О. Куликової, О. Линдеман, Г. Липак, С. Лободи, В. Медведєвої, В. Пашкової, О. Рибачок, П. Рогової, О. Сокур, Н. Фрідбаєвої, С. Шемаєва.

Сформована джерельна база дослідження, що представлена чотирма групами (нормативно-правові акти, архівні, нарративні джерела та педагогічні нариси), є дієвою основою задля розкриття становлення і розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті. Разом із тим багато аспектів історії становлення й розвитку в минулому просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України дотепер залишаються малодослідженими як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні. Дослідження просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті має збагатити контент сучасної історії бібліотечної справи й освіти та теоретичні основи української бібліотечної освіти. Розглянуті нами науково-історичні джерела містять значний інформаційний масив, який забезпечуватиме докладний аналіз розвитку публічних бібліотек. Тому подальший ретроспективний аналіз проблеми буде розглянуто в наступному підрозділі шляхом вивчення передумов становлення та розвитку публічних бібліотек України.

1.3. Становлення та розвиток публічних бібліотек України до початку XX століття

Поява перших бібліотек у Київській Русі датується X–XI століттями. Книги збирали в церковних соборах, монастирях і в майстернях із переписування та перекладу книг у Чернігові та Києві. Власниками цих перших книгозбірень були українські князі Святослав і Володимир, а також духовенство. Недоступність бібліотек для широкого загалу перешкоджала розповсюдженню грамотності та просвітництва.

Витоки бібліотечної справи України сягають XVI століття. Виникнення друкарства значно прискорило виробництво та розповсюдження книг, суттєво розширило коло читачів. В історії бібліотекознавства цей період визначено як час скрутного становища для національної культури, коли землі України зазнавали утисків з боку польських і литовських феодалів. У справі протидії національному гнобленню важливу роль відігравали православні братства, які організовували друкарні, бібліотеки та школи. Братства Києва та Львова мали бібліотеки.

Упродовж XVII століття на Правобережній Україні діяло понад двохсот братських шкіл, які мали задля навчальних потреб бібліотеки книжковий склад, у якому зберігалися друковані та рукописні видання з богослов'я, граматики, поезики, історії, філософії, риторики, нотні видання та ін. За потребами викладачів шкіл братства купували художню літературу сучасної драматургії, яка поповнювала склад книжкових фондів бібліотек. Записи на книгах братських бібліотек, які зберігаються в сучасних бібліотеках, свідчать, що братства купували книжкові видання для церков, замовляли їх тиражування шляхом переписування хронік, літописів, спогадів, щоденників, лекцій викладачів і конспектів учнів братських шкіл [150].

Динамічне зростання фондів бібліотек Львівського, Київського Богоявленського та інших братств є ознакою наявності культурно-просвітницьких тенденцій у духовному та соціальному житті тогочасної

України та визнання братчиками важливості розвитку друкарської справи. Провідним значенням книгозбірень братств є те, що вони донесли до прийдешніх поколінь ряд цінних пам'яток національної писемності [45].

Суттєвий вплив на становлення та розвиток бібліотечної справи мали Острозька академія (1576–1636 рр.), Луцьке Хрестовоздвиженське братство (1617–1730 рр.), засноване у 1633 році Крем'янецьке Богоявленське братство. З огляду на читацькі інтереси користувачів цих братських бібліотек виникала потреба у здійсненні перекладів літературних джерел із різних мов задля ознайомлення учнів братських шкіл із духовною спадщиною минувшини та сучасною літературою Західної Європи [151].

Відкриття у 1632 році в Києві Києво-Могилянської академії супроводжувалося наповненням її бібліотеки навчальною, науковою та релігійною літературою друкарнею Київського братства, видавництвами Києва, Львова та ряду європейських країн [46 с. 44–45].

До кінця XVII століття найбільшими скарбницями стародавньої писемності та книг у Київській Русі були бібліотеки монастирів. Бібліотека Києво-Печерського монастиря мала багате книжкове зібрання рукописних і першодрукованих книг, які залишалися на той час недоступними широким колам населення. В рукописних настановах зберігачів книг монастирських бібліотек вказувалося на допуск до бібліотек «гідних осіб», необхідності стежити, щоб читачі «не очорнили книги», зверталася увага на велике значення книг для розвитку просвітництва та культури [1, с. 31].

Вивчення пам'яток бібліотечної літератури XV–XVII століть вказує на підпорядкованість бібліотечної думки піклуванню про поширення ідей просвітництва в православному дусі, задоволенню інтересів і потреб християнства, формуванню у читачів релігійних переконань, не поступаючись за рівнем організації обслуговування читачів західноєвропейським державам [419].

Упродовж XVI–XVIII століть в українському суспільстві відбувалася поступова трансформація розуміння ролі бібліотек, зміна сприйняття їх не

лише як сакральні-духовні установи, а й як загальнокультурні і просвітницькі заклади. Бібліотеки цього періоду, як зазначає В. Фазан, розглядалися як допоміжно-прикладна частина просвітницької, культурно-національної та релігійно-духовної діяльності [410, с. 246].

Через занепад феодалізму в Україні XVIII століття та зародження капіталістичних відносин виникла потреба в інтенсифікації розвитку виробництва, науки й освіти. В укладеному Феофаном Прокоповичем «Духовному регламенті» вказано на необхідність організації бібліотек при навчальних закладах, оскільки «академія без бібліотеки як без душі», передбачено відкриття бібліотек у встановлений час не лише для здобувачів освіти, а й «іншим бажальникам».

У виданій у 1779 році промові Х. Чеботарьова «Слово о способах и путях, ведущих к просвещению» обґрунтовується «путь к достижению учёности», який полягає в читанні книг. В ній наголошується на необхідності «благоразумного чтения лучших и полезных книг» в бібліотеках, що «приумножению знания нашего весьма много способствует» [1, с. 43]. У правилах та інструкціях тогочасних бібліотек наголошувалося на вивченні інтересів читачів, створенні зручностей для читання та наданні їм допомоги у виборі книг, бібліотекарі зобов'язуються збирати відомості «о хороших писателях», вивчати «лучшие книги» та видавати їх для читання «смотря по вкусу или склонности» читачів. Водночас слід зазначити, що організація бібліотек і користування ними передбачали задоволення прав і привілеїв дворянства та духовенства як найвищих станів. Становий принцип користування публічними бібліотеками в Україні XVIII століття суттєво гальмував реалізацію духовних і просвітницьких запитів народу, створення демократичних кіл читачів.

Зростання на початку XIX століття просвітництва, друкарства та книжкової торгівлі створювало сприятливі передумови для подальшого розвитку бібліотечної справи, збільшення чисельності читачів з купецтва та різночинців. За ініціативою населення в окремих губернських і повітових

містах у першій чверті XIX століття відкриваються громадські публічні бібліотеки, зорганізовуються клуби та товариства любителів читання, члени яких власним коштом виписували періодичні видання та книги. Наприклад, за таким принципом організації бібліотечної діяльності у 1829 році було відкрито першу в Україні публічну бібліотеку в Одесі, фонди якої налічували до 11,5 тис. екземплярів [62].

Щоб відволікти читацьку публіку від «згубного впливу» прогресивної літератури, уряд широко розповсюджував книги містичного та релігійного змісту. Це сприяло повсюдному відкриттю, починаючи з 1826 року, церковних і церковно-приходських бібліотек, книжкові зібрання яких зазвичай обмежувалися традиційною православною літературою [260].

Зародження у XIX столітті в Україні капіталістичних відносин обумовило зростання галузей освіти та книгодрукування, створило сприятливі передумови для розвитку бібліотечної справи та поширення в Україні безкоштовних народних і публічних бібліотек. Реагуючи на необхідність створення у губернських і повітових містах публічних бібліотек царський уряд видав у 1830 році циркуляр про відкриття в губернських містах публічних бібліотек на засадах добровільних пожертвувань [435]. Тогочасні публічні бібліотеки існували на добровільні пожертви дворянства, інтелігенції та купецтва, а їхня діяльність спрямовувалася на організацію суспільного користування книгами. Нагляд за комплектуванням книжкових фондів покладался на опікунські комітети. Книжковий фонд більшості публічних бібліотек не перевищував 5 тис. екземплярів і складався майже на дві третини із періодичних видань і художньої літератури [100].

У 1840-х роках комерційні кабінети для читання і бібліотеки були відкриті майже в усіх губернських містах. Відповідно до платіжної спроможності населення оплата за користування комерційними бібліотеками мала кілька категорій. Водночас через високу платню за користування книгами більшість комерційних публічних бібліотек були доступними лише

для заможних категорій населення, тому їх просвітницьке значення було незначним [272, с. 47–48].

Наприклад, у відкритій у 1830 році Полтавській губернській бібліотеці, за словами відомого тогочасного шанувальника української культури М. Цертелева (1790–1869 рр.), публічного відкриття бібліотеки не проводилося внаслідок того, що ніхто з мешканців Полтави не висловив бажання читати книги в бібліотеці, лише дехто брав книги для читання вдома [155]. З огляду на те, що небагатими фондами Полтавської губернської бібліотеки користувалося вузьке коло читачів, а плата за користування книгами була високою – усе це призвело до майже остаточного припинення її діяльності наприкінці 1840-х років. Залишки бібліотеки, яка проіснувала до 1866 року, були передані до дворянської богадільні у с. Рибці [289].

Побоюючись «разглашения вредных толков», уряд відхилив проект члена Вільного економічного товариства С. Усова щодо започаткування публічних бібліотек у повітових містах, посиляючись на те, що там ще немає мешканців, які б могли оцінити їхню «важность и пользу». З іншого боку, ідею створення публічних бібліотек активно підтримувала прогресивна частина суспільства, наприклад, у відкритті бібліотеки в Харкові брав участь Г. Квітка-Основ'яненко.

В окремих повітових містах (Ромни, Керч та ін.) зусиллями місцевих просвітницьких товариств, гуртків дрібного чиновництва та різночинців вдавалося зорганізувати публічні бібліотеки, які мали менше станових обмежень, ніжчу платню за користування книгами. Ряд тогочасних публічних бібліотек був доступний лише для окремих станів і читацьких груп – бібліотеки при дворянських зібраннях, комерційних, купецьких, аристократичних клубах, офіцерських товариствах.

Будучи малодоступними для читачів, публічні бібліотеки першої половини ХІХ століття не могли задовольняти зростаючих запитів читачів і не виконували свого призначення як національні бібліотеки. Висока платня за читання і залоги, жорсткий цензурний та адміністративний нагляд значно

ускладнювали діяльність публічних бібліотек, обмежували доступ користувачів до них. Унаслідок цього з 19 відкритих після 1830 року в Україні губернських і повітових бібліотек на початку 1850-х років працювали лише 2 [420].

Середина XIX століття характеризується добою зародження національної демократичної інтелігенції, яка, будучи носієм прогресивних гуманістичних ідей, визначала культурно-просвітницьку діяльність серед народу, розвиток грамотності та освіти населення одними із провідних своїх завдань. Порушуючи питання про створення громадських бібліотек для народу як центрів просвітництва, демократичні кола заздалегідь наражали себе на протидію та звинувачення в антиурядовій діяльності з боку консервативного російського державного апарату [118, с. 33–34].

У другій половині XIX століття відкриття публічних бібліотек відбувалося здебільшого за ініціативи буржуазно-демократичної інтелігенції, міських і земських органів самоврядування та просвітницьких установ і організацій. Називаючи такі бібліотеки громадськими, ліберальна інтелігенція намагалася підкреслити не офіційний, а громадський характер їх походження.

Друга половина 1860-х років характеризувалася передачею книжкових фондів колишніх губернських бібліотек до новостворюваних громадських і міських публічних бібліотек у губернських містах. Основні їхні інформаційні завдання і культурно-просвітницькі та комунікативні функції були більш дієвими, ніж у попередніх губернських бібліотек [106, с. 91].

Яскравим представником прогресивної національної інтелігенції другої половини XIX століття, яким було започатковано базис розвитку вітчизняних бібліотек, був барон Микола Корф (1834–1883 рр.). Як педагог і земський діяч, працюючи у 1860–1880 роках у галузі управління народною освітою Катеринославщини, він розробив тип здешевлених земських шкіл з функціонуючими при них бібліотеками [196]. Важливою складовою культурно-просвітницької спадщини М. Корфа є складений ним типовий «Каталог народной библиотеки» для земських шкіл [296].

Після виходу в 1865 році нового закону про друк було уведено для відкриття нових бібліотек «разрешительный порядок», за яким публічні та громадські бібліотеки відкривалися за поданням прохань на ім'я міністра внутрішніх справ або губернатора, на якого покладалися наглядові повноваження в питаннях діяльності громадських, публічних, народних і шкільних бібліотек [392]. Заохочення царським урядом просвітницької діяльності церкви сприяло відкриттю духовенством, починаючи з 1860-х років, церковно-приходських і народних бібліотек при церковно-приходських школах.

Тогочасні публічні бібліотеки поділялися на такі, що існували державним коштом, приватні кабінети для читання, народні безкоштовні бібліотеки громадських товариств та організацій, а також ті, що утримувалися коштом органів місцевого самоврядування – міських дум, земств і сільських громад [81, с. 9–15; 62]. Наприклад, у 1873 році в Сімферополі була відкрита бібліотека «Тавріка» Таврійської губернської земської управи, призначена для широких земських слухань [188, с. 41–42]. Завдяки зусиллям вченого-педагога і земського діяча М. Корфа була заснована Катеринославська бібліотека, а за сприяння педагога та лікаря М. Пирогова – Одеська [337].

Окрему групу публічних бібліотек становили шкільні бібліотеки початкових (навчання відбувалося російською мовою навчання) і середніх закладів освіти, діяльність яких регулювало Міністерство народної освіти [277].

З огляду на платну видачу книг громадськими публічними бібліотеками та великі заставні суми користувачами бібліотек переважно було чиновництво та дворянство. У 70-х роках XIX століття під натиском демократичної громадськості земства, волосні й сільські громади, просвітницькі та благодійні організації відкривали при школах народні безкоштовні бібліотеки та читальні для селян і робітників.

Тое у назвах публічних бібліотек губернських міст України XIX століття використовувалися терміни «публічна», «міська», «губернська» та

«громадська», які були близькими за семантикою їхнього змісту. Так публічна бібліотека була державною загальнодоступною платною книгозбірнею, що діяла за підтримки прогресивної громадськості для задоволення культурно-освітніх запитів населення. Тогочасні громадські бібліотеки створювала муніципальна влада, вони існували на пожертви місцевого населення та призначалися для його обслуговування. Виходячи зі сформульованих нами визначень, сутність понять «публічна бібліотека» та «громадська бібліотека» суттєво схожі за змістом.

Слід також відзначити спільність мети діяльності тогочасних міських і громадських бібліотек: надання міській громаді можливості розумового розвитку через ознайомлення з літературою шляхом читання різних періодичних видань та інших корисних книжок [337, с. 11].

Попри те, що період із 1880 року до початку 1890-х років позначився в Україні загальною політичною реакцією, якою на той час була охоплена вся Російська імперія, вітчизняні громадські бібліотеки цього історичного періоду відігравали суттєву роль у формуванні загальнокультурного рівня населення [298].

Разом із М. Корфом, науковці І. Іванова [143], В. Лутовинова [238], Т. Новальська [272] та Н. Фридьєва [417] вважають засновницею тогочасного українського читачезнавства громадську діячку, засновницю харківської приватної жіночої недільної школи, педагога Христину Алчевську. Вона започаткувала напрям вивчення читацьких запитів у середовищі народу, запровадила читання книжок вголос, що втілювалося у читацьких клубах [143; 238]. Її внесок у тогочасний просвітницький рух у вигляді тритомного видання «Что читать народу» був відзначений великою золотою медаллю Вільного економічного товариства [272]. Водночас слід зазначити, що окремі тогочасні новації Х. Алчевської сприймалися неоднозначно. Наприклад, упровадження її ідеї щодо «керівництва читанням» народу призводило до певною мірою недооцінки значення індивідуальних запитів та інтересів читачів, недостатньо привертало їхню увагу до національних видань [417].

На основі вивчення каталогів книжок для народного читання Х. Алчевської голова Бібліотечної комісії Київського товариства «Просвіта» Борис Грінченко провів власне соціологічне дослідження, за результатами якого він уклав репертуар національної книжки для сільських бібліотек для дітей різного віку та освітнього рівня [142].

У власноруч створеній зразковій українській шкільній бібліотеці Б. Грінченко видавав рукописні зразки навчальної та художньої літератури. Із творів для дітей Є. Гребінки, П. Куліша, Т. Шевченка він підготував та оформив у народному стилі рукописні читанки [75].

Як зазначає Т. Новальська [272, с. 30–43], проблеми вивчення читацького загалу та методики народного читання одними з перших були порушені саме в українському вітчизняному бібліотекознавстві.

Після виходу в 1890 році «Правил о народных библиотеках» було започатковано бібліотеки-читальні, які ще називалися прилюдними або народними бібліотеками, які, підпорядковуючись Міністерству внутрішніх справ, набули широких прав у комплектуванні фондів. Ці бібліотеки працювали за нормами, опублікованими у 1894 році [407].

Так звані хати-читальні як різновид народних бібліотек були тогочасними осередками просвітництва та початкової освіти населення сільської місцевості, їх здебільшого створювали за сприяння місцевої інтелігенції та земств. Їхня робота спрямовувалася на формування універсальних знань неосвічених і малоосвічених селян, охоплення їх дозвіллевою діяльністю засобами індивідуального та колективного читання. У містах і містечках таку функцію виконували народні дома з бібліотеками та читальнями, театральні-лекційні зали зі сценічними майданчиками у поєднанні з іншими просвітницькими закладами – недільними, вечірніми школами, а також з аматорськими художніми колективами тощо [420].

Працівники хат-читалень, якими зазвичай були більш-менш грамотні односельці, читали вголос неписьменним селянам журнали, газети, науково-популярну та художню літературу. Як ефективний засіб бібліотечної

педагогіки, читання вголос і дотепер є складовою бібліотерапії та формою дозвілля дорослого населення [214].

Надаючи важливого значення просвітницько-виховній функції книги, Б. Грінченко організовував для селян Слобожанщини систематичні читання вголос та обговорення української літератури, узагальнюючи висловлювання та думки слухачів після прочитаного [437].

Для читання в хатах-читальнях лекцій на актуальні для селян теми залучалися представники сільської інтелігенції та грамотні селяни.

З 1884 року видавався «Алфавитный список произведений печати», «которые не должны быть допускаемы... в публичных библиотеках и общественных читальнях», які обмежували чисельність україномовних видань у бібліотеках [259]. Майже половину каталогів народних бібліотек становила художня література, а твори В. Короленка, Т. Шевченка були представлені лише окремими публікаціями. Видані у 1890 році «Правила о бесплатных народных читальнях и порядке надзора над ними» рекомендували для народних бібліотек офіційно-патріотичні видання, релігійно-моральні книги, казки, пригодницьку літературу, що, на думку урядовців, відповідало духовним запитам народу [1, с. 234–236].

Відвідувачами народних бібліотек були люди з початковим рівнем освіти, учні шкіл та інші категорії населення, які прагнули набути грамотності та писемності. Книжкові фонди безкоштовних бібліотек були бідними, складались із видань для народу – читанок, загальноосвітньої та релігійної літератури [337, с. 11].

За даними центрального статистичного комітету, кількість публічних бібліотек на території України досягла у 1886 році 111. Громадські публічні бібліотеки виконували просвітницько-виховні функції, проводячи публічні лекції, літературні вечори та читання, платні спектаклі та концерти, надходження від яких спрямовувалися на утримання бібліотек. Наприклад, просвітницькій діяльності Одеської публічної бібліотеки, фонди якої станом

на 1892 рік становили 73,5 тис. книг, сприяло відкриття її відділень і філій у робочих районах міста та на його околицях [272, с. 43–56].

Організацією тогочасних бібліотек займалися урядові установи, органи місцевого самоврядування, різні культурно-просвітницькі товариства, комітети грамотності [141]. Наприклад, Харківське товариство грамотності створило комітет із облаштування сільських народних бібліотек. За сприяння харківських громадських діячів і вчених А. Гурського, В. Касперова, О. Кірпічнікова, М. Сумцова у 1886 році було створено Харківську громадську бібліотеку [249]. Значна більшість громадських і публічних бібліотек кінця XIX століття функціонувала у великих містах, наприклад публічні – у Вінниці, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Катеринославі, Києві, Одесі, Проскуріві, а в Акермані, Єлисаветграді, Луганську, Олександрівську, Полтаві, Харкові, Херсоні, Чернігові – громадські [118, с. 10–11].

Наприкінці 1880-х років народні бібліотеки з фондами до 1,5 тис. екземплярів створюються в окремих містах України, їх чисельність у 1890-х роках досягла трьох тисяч. Попри те, що основними користувачами народних публічних бібліотек були учні (до 50 % відвідувачів) [272, с. 46; 49], у 1887 році їм було заборонено відвідувати народні та громадські бібліотеки під загрозою суворих покарань і виключення з навчальних закладів [3, с. 12–13]. У цей же час шкільні бібліотеки завдяки обслуговуванню школярів, учителів і дорослого населення набули статусу народно-шкільних [443]. У кожній українській губернії таких шкільних бібліотек налічувалося близько 200 [118, с. 19].

Створення у 1894 році Товариства піклування про народну тверезість супроводжувалося відкриттям бібліотек і читалень, завданнями яких були популяризація серед селян, робітників і міщан знань про шкоду зловживань алкоголем та організація їхнього дозвілля. Дві третини таких книгозбірень були створені в сільській місцевості, решта – в містах [65]. Беручи до уваги основний контингент користувачів безкоштовних читалень Комітету

підкування про народну тверезість, цілком виправданим був підбір зрозумілих і простих видань. Більш досвідчені читачі користувалися послугами платних міських публічних бібліотек.

У перші роки існування Товариства підкування про народну тверезість найпоширенішим видом бібліотек цієї громадської організації були чайні-читальні як народні клуби, які поєднували й інші види культурно-просвітницької діяльності. Вони для багатьох тогочасних населених пунктів України були єдиними центрами місцевого культурно-просвітницького життя для дорослого населення. Представники духовенства, вчителі та представники місцевої інтелігенції проводили з відвідувачами читалень бесіди щодо морально-етичних норм, рекомендували літературу для читання та обговорювали поточні життєві питання [258, с. 23].

Діяльність бібліотек Комітету підкування про народну тверезість позитивно впливала на підвищення культурно-морального рівня сільського та міського населення, була важливим чинником організації дозвілля, профілактики тверезого способу життя серед молоді та показовим історичним етапом у розвитку публічних і народних бібліотек. Із появою безкоштовних бібліотек недостатньо заможне населення України отримало доступ до читання класичної художньої літератури, наукових і популярних видань, що вказує на їхній суттєвий внесок у діяльність із виховання та просвітництва сільського та міського населення України, відволікання його від асоціальних явищ засобами читання та популяризації книги [54].

Тож наприкінці XIX століття функціонувало багато публічних і загальнодоступних народних бібліотек, створених офіційними державними установами, приватними особами, громадськими об'єднаннями та організаціями. Бібліотеки, створені українськими культурно-просвітницькими громадськими об'єднаннями, «просвітами», «громадами», мали книжкові зібрання, видані українськими просвітницькими установами, українські періодичні видання та іншу українознавчу літературу. Наприклад, чисельною була тогочасна просвітницька бібліотека, створена Б. Грінченком [165].

Цензурний контроль за формуванням фондів публічних, народних і шкільних губернських бібліотек здійснювався за прийнятими у 1890 році «Правилами для публічних библиотек» та виданими Міністерством народної освіти каталогами рекомендованої літератури [393].

Приватні бібліотеки при великих маєтках місцевого дворянства, здебільшого були закритими для користування масовими читачами. Бібліотеки дворянських зібрань, місцевих громадських зібрань накопичували елітарну літературу відповідно до запитів відвідувачів їхніх заходів.

Відкриті за ініціативою громадських діячів та об'єднань публічні громадські бібліотеки залежали від фінансових статків їхніх засновників.

Загалом же, будучи результатом громадської ініціативи населення, бібліотечна справа в Україні другої половини XIX століття суттєво відставала від зростаючих потреб народу в книгах і знаннях. Наявна мережа публічних і народних бібліотек була незначною, мала складне матеріальне становище. Урядове «керівництво» зводилося здебільшого до здійснення нагляду за діяльністю бібліотек і видання директив щодо обмеження бібліотечного обслуговування населення.

Соціокультурна цінність приватних і публічних бібліотек кінця XIX століття визначалася становістю. Більшість народних бібліотек і бібліотек товариств грамотності спрямовувала свою діяльність на ліквідацію неписьменності серед сільського населення, орієнтуючись на читачів з освітнім рівнем парафіяльної школи.

Як зазначається в дослідженні М. Матвєєва [250, с. 122], якщо у 1830–1850-х роках бібліотеками здебільшого користувалися чиновництво і дворянство, то вже з другої половини XIX століття їхня доля мала стійку тенденцію до зниження (до 30–50 % наприкінці 1890-х років).

Вивчаючи особливості еволюції публічних бібліотек у губернських містах в Україні у XIX – на початку XX століття В. Соколов [376, с. 18] ділить читачів публічних бібліотек на три групи: особи, що займалися самоосвітою, читачі класичної літератури та різногалузевих книг періодики

(найчисельнішою була група читачів пригодницьких та розважальних книжок); читачі третьої групи віддавали перевагу як серйозній, так і розважальній літературі.

Аналіз архівних та історико-педагогічних джерел дає змогу визначити передумови становлення та розвитку виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек до початку ХХ століття, до яких, на нашу думку належать: необхідність підтримки діяльності публічних бібліотек державними та громадськими установами, товариствами і приватними особами; необхідність цілеспрямованого просвітницько-виховного впливу на населення країни; задоволення потреб широких кіл читачів у необхідних знаннях.

На становлення просвітницької та виховної діяльності бібліотек впродовж XVI–XVII століть вплинула трансформація розуміння їхньої ролі не тільки як сакрально-духовних установ, а й як загальнодоступних культурно-просвітницьких закладів. Водночас слід зазначити, що становий принцип користування публічними бібліотеками в Україні XVIII століття суттєво гальмував реалізацію духовних і просвітницьких запитів народу, створення демократичних кіл читачів. Будучи малодоступними для читачів, публічні бібліотеки першої половини ХІХ століття не могли задовольняти зростаючих запитів читачів і не виконували свого призначення як національні бібліотеки.

До визначальних передумов також відносимо позитивний вплив промислово-економічного розвитку країни у другій половині ХІХ століття на становлення просвітництва та виховання в діяльності бібліотек, що зумовило активізацію діяльності громадських установ та організацій, товариств та органів місцевого самоврядування.

Окрім того, заснування мережі публічних бібліотек, загальнодоступність отримання бібліотечних послуг сприяли усвідомленню громадськістю важливості суспільного використання їхніх книжкових фондів.

На становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек суттєво вплинула благодійна діяльність приватних меценатів, осіб, громадських діячів (М. Корфа, Х. Алчевської, Б. Грінченка та

ін.), зусиллями яких більшість міських громадських і публічних бібліотек у другій половині XIX століття стали наступницями у здійсненні культурно-просвітницьких та освітніх функцій губернських бібліотек.

Специфічною ознакою України кінця XIX – початку XX століття є її існування на територіях інших держав, тому вона не мала власної національної бібліотеки, державних органів управління бібліотечною справою, якими б здійснювалося управління просвітницькою та виховною діяльністю бібліотек.

Отже, вивчення джерельної бази дослідження вказує, що аналізований період становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек тривав до початку XX століття та характеризується важливими подіями, які зумовили створення розгалуженої мережі публічних бібліотек (губернських, міських, громадських, народних, шкільних, читалень та ін.) та забезпечували адаптацію просвітництва та виховання до соціально-економічних і суспільно-політичних змін. Проведене ретроспективне дослідження проблеми становлення просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек та аналіз тогочасної історико-педагогічної періодизації сприяють подальшому виявленню етапів становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у XX столітті, про що йтиметься у наступному підрозділі.

1.4. Періодизація розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у XX столітті

Важливим напрямом історико-педагогічних досліджень є обґрунтування періодизації розвитку педагогічних явищ і процесів. Відстеження специфічного досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України на різних етапах їх розвитку уможлиблюється завдяки поетапному дослідженню історико-педагогічних аспектів, детальному розгляду особливостей функціонування бібліотечної галузі з погляду її сучасного стану. Як зазначають В. Мокляк та Л. Петренко, поетапний

історико-педагогічний аналіз сприяє виявленню чинників та суперечностей становлення діяльності бібліотек, пошуку інноваційних напрямів їх подальшого розвитку [261].

Бібліотечна справа, зокрема публічні бібліотеки, об'єктивно відображає соціально-економічні зміни у процесі певних історичних періодів розвитку суспільства. З цих міркувань корисним є аналіз наявної у педагогічній і бібліотекознавчій літературі періодизації становлення та розвитку виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек в Україні. Це важливо для розуміння особливостей цього розвитку у ХХ столітті.

Як одна з провідних наукових проблем гуманітарної сфери, періодизація освітніх процесів відбиває загальний стан суспільства і культури, а теорія і історія педагогіки ХХ століття, за висловом О. Сухомлинської, є зліпком з розвитку держави [398, с. 47].

У монографії Н. Гупан [102, с. 19] періодизацію визначено як логічне розмежування досліджуваних періодів на окремі етапи, які є відносно самостійними й характеризуються загальними та специфічними закономірностями розвитку життя суспільства, методами та організаційними формами розв'язання тогочасних проблем. У дисертації В. Курила [217, с. 35] періодизація представлена як науково обґрунтоване розділення історико-педагогічної дійсності на якісно відмінні один від одного періоди.

У публікації Т. Попової [323] з теоретичних проблем періодизації розвитку історичної науки та її історії феномен «періодизація» визначено як уявно обрану дослідником базову конструкцію, вибір якої ґрунтується на науковому аналізі комплексу джерел з метою гіпотетичного створення образу досліджуваного об'єкта. За обґрунтованою дослідником базовою конструкцією відбувається подальше структурування результатів його пізнавальної діяльності, з винайдених «фактів-знань» створюється уявний образ досліджуваного процесу чи явища як об'єкта пізнання (періодизації).

Цінним для нашого дослідження є висновок О. Сухомлинської [398, с. 31] щодо залежності траєкторії розгортання дослідницького поля від

критеріїв, на яких базується періодизація, від змісту наповнюваності того чи того періоду та рушійних сил змін досліджуваних періодів.

Досліджуючи історико-педагогічні особливості становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті, ми проаналізували наукові розвідки: К. Абрамова [1], у яких розглядаються історичні аспекти розвитку бібліотечної справи; Л. Дубровіної і О. Онищенко [118], присвячені вивченню проблем становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні в ХХ столітті; В. Ільганаєвої [147], бібліотекознавчі дослідження якої були спрямовані на вивчення теорії, історії та організації діяльності бібліотек, соціально-психологічних основ бібліотечного обслуговування; Е. Ківшар [172], предметом фундаментальних досліджень якої став український книжковий рух як історичне явище; Т. Новальської [272], яка вивчала українського читача у бібліотекознавчих дослідженнях; В. Сєдих [361], дослідження якого присвячені вивченню історії бібліотечної справи в Україні, та ін. Разом із тим аналіз літературних джерел із проблеми показав, що вивченню особливостей становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні, зокрема у ХХ столітті, приділялося недостатньо уваги.

Серед загальновизнаних у вітчизняній історико-педагогічній науці загальних періодів розвитку педагогічної думки в Україні в ХХ столітті, окреслених О. Сухомлинською [399], логіка нашого дослідження потребує аналізу таких із них:

- 1905–1920 роки: педагогічна думка й освіта в період визвольних змагань українського народу;
- 1920–1991 роки: українська педагогічна думка і освіта за радянських часів.

У середині другого періоду науковець визначає такі етапи:

- 1920–1933 роки: етап новаторства та експериментування;
- 1933–1958 роки: етап становлення української педагогічної думки як складової «радянсько-російської» культури;

- 1958–1991 роки: етап розвитку української педагогіки в рамках радянського дискурсу;

- 1991 рік – до сьогодні: розвиток педагогічної думки й освіти в Українській державі [399].

Як слушно зазначають науковці, така періодизація обумовлена контекстом загального розвитку цивілізації людства [355, с. 103] та специфічними процесами становлення й розвитку педагогічної думки в окреслений історичний період, сукупністю ідеологічно-політичних, економічних і соціокультурних чинників [375, с. 119].

Розглядаючи публічні бібліотеки як освітні центри [46, с. 55], доцільно використати в межах нашого дослідження матеріали періодизації розвитку галузі освіти України в 20–80-ті роки ХХ століття, розробленої М. Левківським:

- 20-ті роки: розвиток національної освіти;
- 30-ті роки: уніфікація загальної освіти;
- 40–50-ті роки: становлення освіти в післявоєнний час;
- 60-ті роки: розвиток освіти й педагогіки;
- 70–80-ті роки: освіта і педагогіка періоду застою;
- з 90-х років: утвердження демократичних державно-громадських засад освіти [220].

Використання розглянутої періодизації сприяло розширенню нашого уявлення про основні зміни в освітніх процесах і педагогічній думці України впродовж ХХ століття.

Наведені приклади періодизації узагальнено характеризують становлення та розвиток освіти України в ХХ столітті та є важливим джерелом проведеного нами дослідження.

Діяльність публічних бібліотек є важливим складником освіти України, в якій реалізуються складні виховні функції передачі накопиченого попередніми поколінням суспільно-історичного досвіду, цілеспрямованого розвитку світогляду, переконань, волі, почуттів і потреб особистості та

просвітницькі завдання з відстоювання права народу на освіту й культуру, пропаганди поширення нових знань, розвитку національних мов засобами літератури.

Тривалий час просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек не розглядалась у контексті цілісної освітньої системи, недостатньо враховувалися національні чинники та особливості впливу не лише на становлення і розвиток мережі бібліотек цього типу, а й на організацію їхньої просвітницько-виховної діяльності.

У двотомному збірнику документів і матеріалів «Книга и книжное дело в Украинской ССР» представлені державні документи і матеріали, що висвітлюють розвиток бібліотечно-бібліографічного обслуговування різних верств населення, за періодизацією, заснованою на двох етапах становлення та розвитку єдиної централізованої системи бібліотечного обслуговування населення, пропаганди та розповсюдження друкованої продукції:

- I етап (1917 р. – перша половина 1941 р.) – довоєнний період історії бібліотечної та книжкової справи УРСР із виконання політичних, господарських та ідеологічних завдань розвитку культури та просвітництва громадян республіки [181, с. 5];

- II етап (1941–1981 рр.) – воєнний і післявоєнний період розбудови бібліотечної справи, вдосконалення методів і форм популяризації та розповсюдження книг [182, с. 3].

Результати вивчення документів і матеріалів, якими супроводжувалися становлення та розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек упродовж 1917–1981 років, дали нам змогу визначити чинники впливу на їх розвиток в Україні програмних і нормативних документів, які забезпечували організацію просвітницько-виховної роботи з користувачами бібліотек цього виду; розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України середини ХХ століття.

Обґрунтовуючи етапи становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні, укладачі збірника документів і матеріалів «Книга и книжное дело в

Украинской ССР» характеризують радянський період, починаючи з 1917 року, як той, що ознаменувався змінами у соціально-економічному житті Української РСР, відповідним збільшенням чисельності публічних бібліотек, диференціацією їхніх типів, видів і форм власності. В цей історичний період діяльність публічних бібліотек спрямовувалася на вирішення питань культурного розвитку трудящих, розповсюдження та популяризацію книги, розвиток засобів залучення читацьких мас до духовних цінностей [181, с. 3].

Другий етап становлення та розвитку бібліотечної справи у воєнний та післявоєнний періоди розбудови бібліотечної справи (1941–1981 рр.) укладачами збірника документів і матеріалів «Книга и книжное дело в Украинской ССР» [182, с. 3] відзначено як час дієвих заходів із забезпечення населення книгою, вдосконалення діяльності публічних бібліотек з комуністичного виховання трудящих.

Досліджуючи проблеми розвитку бібліотечної думки України в ХХ столітті, В. Ільганаєва та М. Слободяник запропонували та науково обґрунтували періодизацію її становлення та ряд послідовних етапів розвитку українського бібліотекознавства кожного з періодів:

- початок ХХ століття – 1917 рік – період ретельного і всебічного вивчення бібліотечної справи та її наукового обґрунтування;

- 1917–1929 роки – післяреволюційний період колективного обговорення наукових питань діяльності бібліотек на численних губернських, повітових конференціях, нарадах і з'їздах, звільнення бібліотек від чинників стримування їхнього розвитку, їх демократизація і стрімке зростання мережі масових бібліотек у поєднанні з чисткою їхніх фондів під гаслами партійності та перетворення бібліотек на служниць партії;

- 1930–1960 роки – період розвитку бібліотекознавства в роки репресивних переслідувань діячів культури, освіти і науки, заподіяння бібліотечній справі України значної шкоди від окупації та її відновлення у повоєнний період:

- 1960–1980 роки – період розгортання широких досліджень питання читання в житті селян, мешканців невеликих міст і проблем централізації бібліотечної практики, її рефлексії та самопізнання, що відбувалося на фоні негативного впливу з боку ідеологізації бібліотечної справи, так званого прикрашання дійсності та замовчування недоліків;

- 1990-ті роки – національне відродження бібліотечної справи в Україні, розгляд бібліотек як унікального культурного генофонду народів України, активізація в дослідженнях бібліотечної справи питань історії читачів і бібліотечної думки [46, с. 60–72].

Науковці схарактеризували сутність типів і видів бібліотек: універсальні (наукові й масові) та спеціальні (наукові, виробничі, навчальні), і обґрунтували тенденції розвитку публічних бібліотек [46, с. 83].

Л. Дубровіна й О. Онищенко [118], аналізуючи чинники становлення та розвитку бібліотечної справи в Україні в ХХ столітті, зміни спрямованості в діяльності публічних бібліотек, пропонують періодизацію, засновану на детермінантно-змістовому підході, згідно з яким встановлено вплив суспільно-політичних умов на розвиток публічних бібліотек і розкрито динаміку змін змісту їхньої діяльності в цей історичний період. У монографії «Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті» науковці використали такі критерії періодизації: освітньо-культурні та соціально-економічні чинники впливу на становлення публічних бібліотек в Україні, на розвиток змісту та організації їхньої просвітницької та виховної діяльності; нормативно-правові документи з регламентації діяльності публічних бібліотек у досліджуваний період; якісний аналіз публікацій, у яких висвітлений стан теорії і практики тогочасної бібліотечної справи; персоналістична складова виховної та просвітницької діяльності, що визначає характеристику яскравих авторських концепцій, підходів до функціонування мережі публічних бібліотек [118 с. 3–8]. Авторська періодизація складається з таких деталізованих етапів, як:

- етап розвитку бібліотек України у складі Російської імперії з кінця ХІХ століття до 1917 року, що характеризує стан бібліотечної справи, правові

засади діяльності бібліотек, проблеми їхнього розвитку та реорганізації, розкриває внесок першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи на розвиток бібліотек;

- етап розбудови бібліотечної справи в період Української революції 1917–1920 років, який супроводжувався появою проєктів реформування бібліотечної справи в умовах розбудови національно-державницьких інституцій України (створення Головної книжкової палати та Національної бібліотеки Української держави);

- етап формування засад радянської бібліотечної справи (1919 р. – кінець 1930-х рр.), що є періодом становлення нових політичних і соціально-економічних відносин, за яких відбувалося її реформування, створення системи державних бібліотек і єдиних методичних засад їхньої діяльності, розвивалися наукові дослідження з теорії і практики бібліотечної справи;

- етап діяльності бібліотек України під час її окупації нацистами у 1941–1945 роках, що відзначався евакуацією бібліотечних фондів, руйнівними наслідками для бібліотечної системи, а також відновленням діяльності бібліотек України після звільнення від окупантів, поверненням і відновленням бібліотечних фондів;

- етап відновлення діяльності бібліотек України у повоєнний період і на початку 1950-х років, який характеризувався відбудовою мережі бібліотек, формуванням і перерозподілом бібліотечних фондів, науковою діяльністю бібліотек у цей історичний період;

- етап з другої половини 1950-х до першої половини 1960-х років, який відзначився пошуком шляхів інтенсифікації діяльності розвитку бібліотечної справи, оновленням бібліотечних фондів, бібліотечної політики та наукової діяльності бібліотек;

- етап централізації та інформатизації, організації та розвитку наукових досліджень у бібліотеках у другій половині 1960-х – 1980-х роках;

- етап розбудови та розвитку бібліотек, появи нових наукових напрямів у бібліотекознавстві в умовах державотворчих процесів у незалежній Україні наприкінці ХХ століття.

Дослідники охарактеризували сутність поняття «публічна бібліотека», типи публічних бібліотек, їх форми власності, висвітлили тенденції розвитку їхньої просвітницької та виховної діяльності. Автори визначили залежність розвитку мережі публічних бібліотек від об'єктивних (стан розвитку бібліотечної справи, економіки країни, її політичний устрій, необхідне законодавче та нормативно-правове забезпечення) та суб'єктивних (бібліотекарі-практики, громадські діячі, науковці, наявність відповідних контингентів користувачів бібліотек) чинників. Суттєве значення для проведення нашого дослідження мають хронологічні межі проведеної Л. Дубровіною та О. Онищенкою наукової розвідки.

Визначаючи нижню межу проведеного дослідження, автори наголошують на тому, що на початку ХХ століття склалися три типи бібліотек за функціональним призначенням (публічні, наукові та спеціальні), було започатковано національну школу бібліотекознавців, а в період тогочасних визвольних змагань було започатковано процес формування концепції національної реформи бібліотечної справи [118, с. 3–4].

У нашому дослідженні охоплено значний за тривалістю історичний період, тому далі розглянемо періодизацію становлення та розвитку виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек упродовж ХХ століття.

Проаналізувавши напрацювання сучасних дослідників із проблеми періодизації розвитку бібліотечної справи в Україні, ми узагальнили чинники позитивного або негативного впливу на розвиток бібліотечної системи загалом, серед яких розвиток вітчизняної бібліотечної педагогіки, системи публічних бібліотек у різних регіонах країни, їхньої просвітницької та виховної діяльності у певні історичні періоди, наукове та методичне забезпечення цієї діяльності, зміст просвітницької та виховної роботи в публічних бібліотеках тощо.

XX століття, яким обмежуються хронологічні рамки дослідження, характеризується докорінними змінами у просвітницькій і виховній діяльності публічних бібліотек: від становлення бібліотечної думки й освіти в період визвольних змагань українського народу на початку XX століття, через епоху радянського періоду, до часів утворення національної бібліотечної системи за часів набуття Україною незалежності; від заходів із ретельного та всебічного вивчення бібліотечної справи та її наукового обґрунтування до новаторства та експериментування у вивченні запитів і реалізації потреб читацької аудиторії, централізації та інформатизації публічних бібліотек, організації та розвитку наукових досліджень із бібліотекознавства, виникнення нових просвітницько-виховних наукових напрямів у бібліотекознавстві в умовах державотворчих процесів у незалежній Україні наприкінці XX століття.

З метою визначення нижньої хронологічної межі дослідження просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек ми розглянули територіальний устрій та історію Української державності, дослідили чинники, якими було зумовлено вибір нижньої межі: територіальні межі країни; розвиток у ній політичної та соціально-економічної ситуації; сформованість широкодоступних для різних категорій читачів бібліотек публічного типу, які стали на початку XX століття справжніми культурно-просвітницькими осередками; законодавча база та розвиток просвітницької діяльності публічних бібліотек.

Початок XX століття ми пов'язуємо з розвитком публічних бібліотек як найпоширенішого типу бібліотечних закладів, які стали чи не єдиними центрами культурно-просвітницького життя сіл і невеличких міст України, де відбувалися лекції, вистави, концерти, працювали різні гуртки. Збільшення кількості народних публічних бібліотек в умовах революційної ситуації визначалося зростанням самоусвідомлення та культурного рівня народу. Тогочасна просвітницько-виховна діяльність відомих діячів бібліотечної справи Х. Алчевської, К. Рубинського, С. Русової та багатьох інших сприяло виділенню бібліотечної справи в самостійну наукову галузь.

Нижня межа дослідження визначається початком ХХ століття, починаючи з 1905 року, що пов'язано з відчутним зняттям цензурних обмежень з української писемності й тим, що українські видавництва набули права на публікацію та розповсюдження по місцевих бібліотеках духовної, історичної та белетристичної літератури, написаної українською мовою [237]. Наприкінці 1905 року було відмінено правила нагляду за публічними та народними бібліотеками. Все це значно активізувало розвиток бібліотечної галузі після революції 1905 року. Бурхливий розвиток просвітницької діяльності, національної самосвідомості українського народу після революційних подій 1905–1907 рр. став потужним чинником розширення мережі публічних і громадських бібліотек при культурно-національних організаціях «Просвіта», які були зорієнтовані на становлення національної свідомості та формування в Україні національно-культурного руху [118, с. 14–15]. За сприяння революційної ситуації в країні, зростання самоусвідомлення та культурного рівня народу об'єктивно виникла потреба у збільшенні кількості публічних громадських і народних бібліотек.

Верхня межа дослідження – кінець ХХ століття – пов'язана з прийняттям у 1995 році Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні» (оновлена у 2019 р.). З огляду на необхідність становлення та розвитку національної бібліотечної системи України в цих документах ішлося про потребу збереження культурно-національної спадщини; реалізацію прав усіх верств населення щодо вільного доступу до знань та інформації, залучення його до цінностей національної та світової культури, науки й освіти, які розміщені у бібліотечних фондах; створення на території України різних за призначенням, контингентом користувачів, формами власності, видовим і тематичним складом бібліотечних фондів; організацію роботи молодіжних просторів, залучаючи суб'єктів до її здійснення на базі бібліотек; гарантування прав громадян на вільний вибір бібліотек згідно зі своїми потребами.

З метою визначення критеріїв періодизації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в XX столітті ми розглянули ті з них, що визначені в дослідженні С. Саяпіної [355, с. 107]:

- об'єктивні зміни суспільної та освітньої ролі наукової та педагогічної діяльності;
- стан теорії і практики педагогіки;
- зміни в науковій проблематиці досліджень питань навчання і виховання;
- врахування вимог законодавчих і нормативних документів галузі освіти;
- вивчення науково-педагогічної спадщини в теорії і практиці фундаментальних експериментальних досліджень у галузі педагогіки та розроблення засад наукового й методичного забезпечення педагогічного процесу в закладах освіти.

В. Примакова [329, с. 117] визначає такі критерії періодизації розвитку освіти:

- мета освітньої діяльності на різних етапах педагогічного дослідження;
- зміна освітніх парадигм;
- динамічний розвиток педагогічної думки;
- забезпеченість вітчизняних освітніх закладів педагогічними кадрами та їх якісний склад (рівень освіти, особливості діяльності, стаж, можливості професійного розвитку);
- законодавча та нормативно-правова бази;
- реформування освітніх галузей;
- роль і місце освітян у суспільстві;
- трансформації професіограм працівників освітньої галузі;
- структура, завдання, методологічні засади освітньої діяльності;
- зміст освітньої діяльності та його вплив на підготовку й перепідготовку педагогічних кадрів;
- спектр напрямів діяльності освітньої галузі.

І хоча розроблені В. Примаковою [328] критерії стосуються галузі післядипломної освіти, більшість із них є, на нашу думку, універсальними відносно загальних проблем розвитку різних складових освітніх галузей. Тому вважаємо правомірним їх застосування для обґрунтування етапів періодизації, змінюючи за аналогією на схожі, в контексті розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України.

Визначивши в підрозділі 1.1 просвітницьку та виховну діяльність публічних бібліотек як багатокомпонентний феномен, розглянемо їх становлення та розвиток як невід'ємну складову розбудови освітньої галузі України. Визнаючи вплив на бібліотечну справу соціально-політичних, суспільно-економічних регіональних перетворень упродовж ХХ століття, нами обґрунтовані ряд зовнішніх (регіональних, соціально-економічних і суспільно-політичних) та внутрішніх (ідеологічних, нормативно-правових і організаційно-методичних) чинників впливу на становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в окреслений історико-педагогічний період.

Усе вищезазначене дало нам змогу виділити критерії, якими визначаються динамічні зміни просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек за такими показниками, як-от:

- мета просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на різних етапах дослідження їх становлення та розвитку;
- завдання, методологія та структура просвітництва та виховання в бібліотечній галузі в досліджуваний період;
- законодавча та нормативно-правова база реформування просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек упродовж ХХ століття;
- типологія публічних бібліотек України та основні напрями їхньої просвітницької та виховної діяльності;
- особливості розвитку просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек України впродовж досліджуваного історичного періоду;

- забезпечення бібліотечних закладів України кваліфікованими кадрами та якісний склад працівників бібліотек: особливості виховної та просвітницької діяльності, рівень освіти, стаж роботи;

- вплив соціально-економічних змін в Україні на особливості становлення та розвитку просвітництва й виховання в публічних бібліотеках.

Вивчивши історико-хронологічну багатоскладову джерельну базу, науково-педагогічні праці вітчизняних науковців, урахувавши визначені чинники та виявлені критерії, ми змогли розглянути періодизацію розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті як динамічний, цілісний і суперечливий процес, становлення якого відбувалося за п'ятьма послідовними етапами.

Перший – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.) – етап просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у період визвольних змагань розкриває внесок першого Всеукраїнського з'їзду з бібліотечної справи на їхній розвиток, характеризується появою проєктів реформування бібліотечної справи в умовах розбудови національно-державних бібліотечних інституцій: Головної книжкової палати та Національної бібліотеки Української держави. Зазначений етап вирізняється сформованістю публічних бібліотек, які, поділяючись на громадські та народні, відкривали доступ до їхніх фондів широким верствам населення. Особливістю їхнього існування стало створення широкої мережі безкоштовних народних бібліотек, бібліотек громадських об'єднань, товариств, органів місцевого самоврядування, а також платних міських та земських бібліотек. На цьому етапі розбудови просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек було зроблено перші спроби перетворення публічних бібліотек на центри гуртування просвітництва та виховання в селах і маленьких містечках України. Вдосконалювалася робота з популяризації публічними бібліотеками науково-популярної, художньої літератури на протидію захопленості читачів розважальною літературою. Уперше наголошено на необхідності просвітницької та виховної діяльності

працівників публічних бібліотек у публічних лекціях К. Рубинського, статтях С. Русової, Д. Доброї, просвітницькій діяльності Л. Хавкіної з популяризації української народної та навчальної літератури.

У період всеукраїнського визвольного руху 1917–1920 рр. відродження національно-культурної сфери сприяло розширенню мережі публічних бібліотек, спрямовувало їхню діяльність на вдосконалення загальнокультурного виховання народу на національно-державних засадах. Це був час створення мережі закладів та установ загальнокультурного виховання та просвітництва.

Найвагомим тогочасним бібліотекознавчим документом вважаємо резолюцію Першого Всеросійського бібліотечного з'їзду (1911 р.), який мав фундаментальне значення для розвитку бібліотечної справи в Україні. Публічним бібліотекам були надані додаткові просвітницькі функції на засадах аполітичності, відмови від релігійних і національних перекосів, доступності, анулювання плати за користування книжками.

Знаковими документами наступних років, якими були зумовлені дієві зміни в функціонуванні публічних бібліотек, стали рішення I Всеукраїнського з'їзду товариств «Просвіта» (вересень 1917 р.), запропонований О. Грушевським і С. Сірополком Проект організації бібліотечної справи, діяльність восени 1918 року Комісії з підготовки до проведення I Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, ухвалення Директорією УНР у січні 1919 року «Закону про державну мову» та «Закону про утворення Головної книжної палати».

Водночас існування на території України радянської влади супроводжувалося ліквідацією приватної власності та державних установ попередніх урядів. Декретом РНК УСРР у квітні 1919 р. «Про передачу історичних та художніх цінностей у відання Народного комісаріату освіти» було започатковано передачу усіх дореволюційних приватних і державних бібліотек у власність радянської держави.

Другий – українізаційно-централізаційний (1920–1930 рр.) – етап характеризується піднесенням просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у період, обумовлений тимчасовою державною політикою «українізації». На цьому етапі було видано ряд урядових постанов щодо продовження політики передачі всіх наявних бібліотек у підпорядкування Народному комісаріату освіти з подальшим створенням у 1922 році згідно з розробленим Головополітпросвітою УСРР «Положенням про єдину бібліотечну мережу республіки» єдиної мережі державних публічних бібліотек трьох типів: центральних міських, районних міських і волосних. Пріоритетом тогочасної просвітницької та виховної діяльності бібліотек була задекларована ліквідація неписьменності, загальнодоступність масових державних бібліотек із ідеологічно-політичною та пропагандистською спрямованістю роботи серед народних мас.

Засудження у 1923 році XII з'їздом РКП(б) російського шовінізму та проголошення «принципу коренізації» сприяло активному розгортанню українізації бібліотечної справи із одночасним посиленням партійного впливу на роботу бібліотек. Роль бібліотек як знаряддя українізації республіки у поєднанні з формуванням комуністичної свідомості народних мас було закріплено у 1926 році резолюціями першого Всеукраїнського бібліотечного з'їзду. 1920-ті роки супроводжувалися періодичними хвилями так званих чисток книжкових фондів від «контрреволюційної літератури». Жовтневою 1929 року Постановою ЦК ВКП(б) роботу бібліотек спрямовано у бік тіснішого зв'язку з трудящими, відкривши масовий доступ до всіх їх типів.

Культурологічно-просвітницьку інформацію висвітлювали започатковані тогочасні часописи з бібліотекознавства: «Шлях освіти», «Бібліотечний журнал», «Бібліологічні вісті» та ін.

Третій – адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.) – етап просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек став періодом реорганізації бібліотечної справи у бік припинення пошуку нових національних форм реалізації її змісту та відновлення наступу радянської

ідеології і політичних репресій. Листопадовою 1932 року Постановою РНК УСРР про покращення роботи масових бібліотек було активізовано процеси перетворення бібліотек із культурно-просвітницьких установ на центри пропаганди комуністичних ідей. Головним методичним посібником для всіх радянських республік став виданий у 1934–1935 роках «Збірник директив з бібліотечної роботи». Липневою 1934 року Постановою ЦВК УСРР «Про роботу масових бібліотек» було завершено реорганізацію всіх типів бібліотек у напрямі підсилення державного контролю, централізації та уніфікації їхньої діяльності.

Адміністративна реформа 1937 року сприяла створенню мережі державних публічних бібліотек за адміністративно-територіальним принципом, побудованої на засадах їхнього слугування цілям радянської влади, культурно-масового та ідеологічного виховання народу в дусі марксистсько-ленінської ідеології. Будучи тогочасним підґрунтям народної освіти, масові бібліотеки активно сприяли ліквідації неписьменності та формуванню нової радянської інтелігенції робітничо-селянського походження.

Суттєвої руйнації та розпорошення історично сформованим бібліотечним фондам заподіяла Друга світова війна. Створені на окупованих українських територіях рейхскомісаріати вивозили з України цінні літературні джерела до Центральної бібліотеки Вищої школи та Східної бібліотеки. Загальноукраїнською бібліотекою, що реально обслуговувала читачів в окупованій Україні, була Центральна бібліотека рейхскомісара України, працівники якої збирали та рятували бібліотечні фонди, залишені без нагляду в Києві та інших містах. Про необхідність виокремлення з фондів бібліотек забороненої більшовицької, художньої української та російської літератури йшлося у виданому у грудні 1942 року наказі Оперативного штабу «Про роботу бібліотек в окупованих східних областях».

Головними видами бібліотечної діяльності після звільнення від нацистської окупації і до кінця війни стали відновлення фондів, реконструкція

каталогів і використання бібліотечних творів для боротьби з ворогом та перемоги (плакати, листівки, нотні видання та ін.).

Четвертий – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.) – етап просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України характеризується, з одного боку, плановим розширенням їхньої мережі, спрямованістю на їх забезпечення кваліфікованими бібліотечними кадрами, а з іншого – ідеологізацією мети, змісту та завдань бібліотечної справи, пріоритетністю ідейно-політичної складової у професійній підготовці бібліотечних кадрів, а не наданням глибоких методичних знань у галузі виховання та просвітництва; орієнтацією до розвитку системи публічних бібліотек після відновлення бібліотечної мережі в повоєнні роки та в процесі потужного реформування бібліотечної справи у цей період з урахуванням читацьких потреб користувачів і ресурсів тогочасних бібліотек цього типу. Четвертий етап вирізнявся прийняттям низки законів і нормативно-правових актів щодо регламентації розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек. Відбулися перші наукові розвідки із визначення теоретичних засад змісту діяльності публічних бібліотек, уточнення їхніх просвітницько-виховних завдань, відбувався пошук ефективних методів і форм організації виховної та просвітницької роботи з користувачами бібліотек із урахуванням їхніх читацьких потреб та інтересів.

У цей період активно відбувалося вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців бібліотечної справи у вищих начальних закладах України, було започатковано наукові школи, зорієнтовані на вдосконалення методичної роботи з виховної та просвітницької діяльності бібліотек (В. Бабіч, Л. Вакуленко, В. Вовченко, Н. Фрідьева), створювалися методичні рекомендації з організації роботи з користувачами публічних бібліотек (К. Абрамов, А. Беляєв, Л. Гольдберг), що дієво впливали на розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек.

Нормативно-правові засади виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек у перші десятиліття етапу (кінець 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.)

були позначені наказом Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР про організацію збирання літератури для села серед міського населення, діяльністю Науково-методичного кабінету бібліотекознавства у 1947 році, липневою 1948 року Постановою «Про стан бібліотек на Україні», резолюцією Республіканської наради бібліотечних працівників України «Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР» 1948 року.

Оновлення змісту й додаткових функцій було надано бібліотечним закладам України з прийняттям у вересні 1959 року Постанови ЦК КПРС «Про стан і заходи по вдосконаленню бібліотечної справи в країні», розробленням Міністерством культури УРСР у 1968 році «Основних положень організації єдиної мережі масових бібліотек у містах та поселеннях міського типу», прийняттям у травні 1969 року «Положення про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР» та ін.

Найвагомішими тогочасними документами, що розкривають особливості культурно-масової діяльності тогочасних публічних бібліотек, вважаємо видані у 1963 році «Сборник руководящих материалов по вопросам библиотечной работы», у 1967 році – «Довідник бібліотекаря» та у 1982 році – «Руководящие материалы по библиотечному делу».

Знаковими подіями подальших років, якими були зумовлені суттєві зміни у функціонуванні бібліотечної галузі, стали Постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих та науково-технічному прогресі» від 8 травня 1973 року та прийняте у березні 1984 року «Положення про бібліотечну справу в СРСР».

П'ятий – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.) – етап розвитку публічних бібліотек став періодом стагнації, що на тлі розбудови незалежної України призвело до суттєвих трансформацій у їхній просвітницькій і виховній діяльності. Соціально-економічні зміни (зокрема економічна криза, зростання цін, інфляція, руйнування систем книговидавання та книгопостачання, скорочення кількісного складу читацького контингенту), які супроводжували становлення незалежності країни, діяльність публічних

бібліотек, як і галузей культури та освіти, характеризувалися негативним впливом на стан бібліотечної справи в Україні. Водночас цей етап було відзначено відродженням національної бібліотечної системи України, першими спробами реалізації ідей трансформації функцій публічних бібліотек згідно з потребами української національної державності, освіти й культури, забезпеченням кількості досліджень за національною тематикою історичного минулого українських публічних бібліотек. Особливостями трансформаційного етапу стали розвиток мережі вищої бібліотечної освіти, виникнення нових засад формування бібліотечних ресурсів, докорінні зміни в бібліотечному законодавстві.

На цьому етапі у 1992 році було проведено I Всеукраїнський конгрес бібліотекарів, у 1993 році прийнято Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», у 1997 році – Постанову КМУ України «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні».

Проблеми вітчизняного бібліотекознавства розглядалися у створюваних у цей період навчально-методичних посібниках, підготовлених авторськими колективами під керівництвом В. Ільганаєвої та М. Слободяник. З'явилися перші ґрунтовні дослідження історико-бібліографічних процесів в Україні (Т. Ківшар, С. Кулешов, В. Ляхоцький, А. Непомнящий та ін.). У 1990-х роках було започатковано видання періодичних наукових часописів «Бібліотечний вісник» і «Вісник Харківської державної академії культури».

Останнє десятиліття XX століття характеризується оновленням змісту культурно-просвітницького та виховного напрямів діяльності публічних бібліотек. У цей час при публічних бібліотеках активно створюються редакційно-видавничі, культурні та просвітницькі центри, які організовували виставки, проводили лекційну пропаганду знань, зустрічі з відомими особистостями галузей культури, мистецтва, освіти, читацькі зібрання, семінари та конференції, здійснювали екскурсійну та рекламно-інформаційну діяльність.

Обґрунтування періодизації становлення та розвитку публічних бібліотек України в ХХ столітті вказує на невід'ємність зв'язку цього процесу з суспільно-політичними, соціально-економічними динамічними змінами, які відбувалися на теренах України в цей історичний період. З-поміж особливостей розвитку просвітницької та виховної діяльності тогочасних публічних бібліотек слід відзначити її інтенсивний розвиток, фундаментальність змін в організації цієї діяльності та її важливу роль у теорії й історії бібліотечної педагогіки. Впродовж ХХ століття система публічних бібліотек виконала ряд стратегічних завдань із накопичення, збереження національних науково-інформаційних ресурсів, документальної духовної спадщини, об'єднання в єдиній державній інформаційній системі всіх областей України та всіх верств її населення.

Приблизність запропонованих хронологічних меж обумовлена їх визначенням на підставі тих змін, якими супроводжувалися становлення та розвиток основних напрямів бібліотечної справи України та окремих її складових, зокрема просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек упродовж ХХ століття, стану соціально-економічного розвитку країни у виокремлений період, часу утворення областей України, заснування централізованої бібліотечної системи.

Дослідження та врахування досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України упродовж ХХ століття сприятиме прогностичному виявленню тенденцій сучасного розвитку цього виду діяльності, реалізації просвітницько-виховних завдань і стандартів бібліотечної справи публічними бібліотеками, які повинні відповідати сучасним вимогам демократизації, гуманізації просвітницької та виховної діяльності, урізноманітнення інноваційних форм і методів її здійснення.

Висновки до першого розділу

Аналіз джерельної бази дав змогу встановити напрацювання вітчизняних науковців з проблеми просвітництва та виховання в бібліотечних

зкладах. Водночас питання становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті не були дотепер представлені як окрема проблема в теорії та історії педагогіки. Розгляд історико-педагогічних наукових джерел, що містять значні масиви інформації, забезпечить обґрунтоване узагальнення висновків дослідження з проблеми розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в означений історичний період.

Задля конкретизації та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження було проаналізовано ряд дефініцій. Узагальнено філософські проблеми, завдання та ідеї «просвітництва». У контексті проведеного дослідження поняття «виховання» розглядається як конкретне суспільно-історичне явище передачі наступним поколінням суспільного досвіду та як соціальна інституція всебічного розвитку особистості.

На підставі аналізу поглядів науковців уточнено визначальні ознаки категорії «діяльність»: активність, свідомість, цілеспрямованість, умотивованість, продуктивність, динамічність, поетапність формування ставлення людини до оточуючого середовища та інших людей.

Вивчення в бібліотекознавчих джерелах поняття «публічна бібліотека» сприяло визначенню таких його провідних ознак, як: громадська спрямованість, широта приналежності, масовість, загальнодоступність для всіх верств населення, безкоштовність бібліотечного обслуговування.

Уточнення розуміння розглянутих контентів дало змогу всебічно та цілісно відстежити становлення й розвиток досліджуваного феномену та визначити теоретичні й методологічні засади тлумачення ключового понятійного конструкту «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек» як невід'ємної складової культури та освіти України, спрямованої на всебічний розвиток особистості в умовах діяльності загальнодоступних бібліотечних закладів та альтернативних форм діяльності цього виду, враховуючи загальні та спеціальні чинники, притаманні діяльності

громадських бібліотек, що визначені географічними, кліматичними та поліетнічними особливостями України.

З огляду на те, що вивчення становлення та розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек ґрунтується на педагогічному досвіді минулого, здійснено ретроспективний історико-педагогічний аналіз джерельної бази генези бібліотечної галузі різних груп, як-от: *нормативно-правові акти* з питань функціонування та розвитку публічних бібліотек України ХХ століття (законодавчі акти, постанови урядів, керівництва держави, міністерств культури та освіти та ін.); *архівні джерела* (звіти відділів культури та освіти, документи бібліотечних з'їздів, конгресів, плани роботи та поточні документи публічних бібліотек та ін.); *нарративні джерела* (наукові, історико-педагогічні праці, дисертації, автореферати, монографії, фахові часописи, періодичні видання, матеріали наукових конференцій та ін.); *педагогічні нариси* з особливостей із просвітницької та виховної діяльності відомих діячів бібліотечної справи; *навчально-методична література* (освітні програми, навчальні посібники, підручники, методична література з питань бібліотечного обслуговування та ін.).

Аналіз джерельної бази дав змогу визначити публічні бібліотеки України як різнорівневі та різновидові, масові, широкодоступні для різних категорій читачів культурно-просвітницькі осередки, що є центрами гуртування культурного життя населення країни, на базі яких відбуваються культурно-просвітницькі та виховні заходи різного спрямування.

Проведено історико-генетичний аналіз передумов становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек до початку ХХ століття, появи публічних бібліотечних закладів різних типів, а також контингенту їхніх користувачів. Результатом історико-хронологічного аналізу джерельної бази дослідження визначено передумови становлення та розвитку просвітництва й виховання в діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті, а саме:

- необхідність підтримки діяльності публічних бібліотек державними та громадськими установами, товариствами та приватними особами;
- необхідність цілеспрямованого просвітницько-виховного впливу на населення країни;
- задоволення потреб широких кіл читачів у необхідних знаннях;
- трансформація розуміння ролі публічних бібліотек не тільки як сакрально-духовних установ, а й як загальнодоступних культурно-просвітницьких закладів;
- суттєве гальмування реалізації духовних і просвітницьких запитів народу, створення демократичних кіл читачів становим принципом користування публічними бібліотеками в Україні у XVIII столітті;
- малодоступність для читачів публічних бібліотек першої половини XIX століття, які не задовольняли зростаючих запитів читачів і не виконували свого призначення як національні бібліотеки;
- позитивний вплив промислово-економічного розвитку країни у другій половині XIX століття на становлення просвітництва та виховання в діяльності бібліотек;
- заснування мережі публічних бібліотек, загальнодоступність отримання бібліотечних послуг, що сприяла усвідомленню громадськістю важливості суспільного використання їхніх книжкових фондів;
- суттєвий вплив на становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек благодійної діяльності приватних меценатів, осіб, громадських діячів (М. Корф, Х. Алчевська, Б. Грінченко та ін.);
- існування України в кінці XIX – на початку XX століття на територіях інших держав, що зумовлювало відсутність на її теренах власної національної бібліотеки та державних органів управління бібліотечною справою, які б здійснювали управління просвітницькою та виховною діяльністю бібліотек.

Здійснено історико-хронологічний аналіз за обґрунтованими критеріями вияву динамічних змін у просвітницькій і виховній діяльності публічних бібліотек (мета просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на

різних етапах дослідження їхнього становлення та розвитку; завдання, методологія та структура просвітництва й виховання в бібліотечній галузі в досліджуваній період; законодавча та нормативно-правова база реформування просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек упродовж ХХ століття; типологія публічних бібліотек України та основні напрями їхньої просвітницької та виховної діяльності; особливості розвитку просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек України впродовж досліджуваного історичного періоду; забезпечення бібліотечних закладів України кваліфікованими кадрами та якісний склад працівників бібліотек: особливості виховної та просвітницької діяльності, рівень освіти, стаж роботи; вплив соціально-економічних змін в Україні на особливості становлення та розвитку просвітництва та виховання в публічних бібліотеках). Це дало змогу обґрунтувати розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні в ХХ столітті як динамічний, цілісний і водночас суперечливий процес, становлення якого відбувалося в єдності п'яти послідовних етапів, як-от: I – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.); II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.); III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.); IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.); V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.).

Подальшого дослідження потребують просвітницько-виховні історичні події і явища в діяльності публічних бібліотек, з огляду на які виокремлено періодизаційні етапи, та питання впливу соціально-культурних трансформацій на просвітницьку та виховну діяльність публічних бібліотек у досліджуваній період. Критичний аналіз цього досвіду та реактуалізація позитивних тенденцій функціонування просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек будуть корисними для прогностичного окреслення перспектив їхнього розвитку в умовах оновлення бібліотечної справи в Україні.

Результати дослідження, представлені у першому розділі дисертації, опубліковані в таких наукових працях автора: [305], [311], [312], [317], [318].

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ

2.1. Особливості становлення просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України (1900–1920 рр.)

Різноманітні наукові праці та більшість наявних концептуальних підходів до становлення та розвитку бібліотекознавства недостатньо розкривають історико-педагогічний досвід та особливості просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України у певні історичні періоди. Це актуалізує необхідність дослідження історико-педагогічного досвіду розбудови освітньої діяльності цього виду в Україні. Тому ретроспективне вивчення становлення та розвитку просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек України в різні історичні періоди є доцільним у визначенні перспектив та інноваційних тенденцій подальших її змін, які відбуваються сьогодні в бібліотечній справі країни.

Для першого обґрунтованого нами етапу – визвольно-відроджувального (1900–1920 рр.) – характерними були організація єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування населення та становлення українського бібліотекознавства. У 1900-ті роки почалася підготовка до запровадження в Російській імперії загальної початкової освіти. Місцевим органам самоврядування України було поставлено завдання охопити все населення країни різними формами та методами бібліотечного обслуговування, однак урядовий апарат імперії був не готовий до таких змін.

Розбудова відбувалася в умовах утисків з боку царського уряду, гальмування цього процесу військовими діями, появи перших науково-методичних праць із бібліотекознавства. Визначальними чинниками розвитку публічних бібліотек як складової бібліотечної системи України початку ХХ століття були громадська активність населення, діяльність культурно-

просвітницьких товариств, комітетів грамотності, поява вітчизняних фахівців із бібліотечної справи – Х. Алчевської, Б. Грінченка, А. Кримського, К. Рубинського, С. Русової, С. Сірополка, Л. Хавкіної.

З метою покращення реалізації завдань мережі народних бібліотек всесвітньо відома просвітницька діячка Х. Алчевська (1841–1910 рр.) використала прогресивну для того часу експериментально-психологічну методику вивчення читацьких інтересів. На підставі отримання багатого емпіричного матеріалу вона разом із колективом однодумців у 1906 році опублікувала тритомне видання «Що читати народу?», яке активізувало роботу з розширення читацької аудиторії країни. Загалом просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в цей період розвивалася згідно із загальними тенденціями розвитку бібліотечної справи тогочасної Російської імперії, відчуючи на собі вплив політики утисків з боку царського уряду в галузі освіти і культури.

Водночас, згідно з архівними матеріалами, завдяки просвітницькій діяльності Харківського товариства грамотності було створено комітет з облаштування сільських народних бібліотек, яких до 1906 року було відкрито понад 400 [1, с. 91]. Це вказує на суттєве підсилення громадського руху за відкриття публічних бібліотек і читалень для народу.

Через поступове збільшення кількості публічних бібліотек, підвищення вимог до бібліотечної справи та необхідність у її науковому обґрунтуванні виникла потреба у забезпеченні бібліотек кваліфікованими кадрами. Така ситуація спостерігалася в усіх губерніях тогочасної України, що вказує на недостатню забезпеченість тогочасних публічних бібліотек кваліфікованими кадрами, серед яких переважали фахівці з освітою, набутою у процесі практичної методичної роботи в бібліотеках, що є свідченням їхньої недостатньої фахової підготовленості. На це вказує проаналізована нами просвітницька діяльність співробітниці Харківської громадської бібліотеки Л. Хавкіної, яка в 1903 році обґрунтовувала необхідність створення бібліотекознавчих відділів при публічних бібліотеках як єдино можливого

способу набуття професійних знань бібліотечними працівниками до того часу, коли з'являться перші професійні заклади освіти з бібліотечної справи [46, с. 62–63]. Вихід у 1904 році книги Л. Хавкіної «Бібліотеки, їх організація і техніка», відзначеної на міжнародній виставці в бельгійському місті Льєж золотою медаллю, започаткував видання української бібліотекознавчої літератури. Разом із К. Рубинським вона відстоювала ідеї керівництва читанням у масових бібліотеках, необхідності прищеплення користувачам бібліотек навичок культури читання, важливості вивчення читацького складу користувачів бібліотек; погляд на бібліотекознавство як галузь знань, що складається з теоретико-фундаментальної і практично-прикладної частин.

Вагомий внесок в організацію народних бібліотек, порядку їхньої діяльності зробив відомий педагог-бібліотекознавець С. Сірополко [364]. Як прихильник українських народних бібліотек він обґрунтував шляхи залучення українських книжок до бібліотечних фондів.

Революція 1905 року сприяла зняттю нагляду з народних і публічних бібліотек, відміні цензурних обмежень української писемності, започаткуванню публікації та розповсюдження по публічних бібліотеках України духовної, белетристичної та історичної літератури, написаної українською мовою.

На основі вивчення архівних джерел було з'ясовано, що після поразки революції 1905 року розгорнулася реакція, яка суттєво гальмувала розвиток бібліотечної справи. Такий стан справ був обумовлений не тільки заборонаю діяльності прогресивних громадських організацій, а й виданням у 1912 році «Правил для народних бібліотек» [273, с. 33], поновленням у 1914 році урядового «Алфавитного списку произведений печати», заборонених для загальнодоступних бібліотек усіх типів [1, с. 92]. Відсутність української державності зумовлювала значну перевагу російськомовних фондів більшості українських бібліотек.

Пожвавлення громадського життя після революційних подій 1905–1907 років супроводжувалося виникненням численних культурно-

просвітницьких товариств «Громади», «Просвіти», при яких створювалися бібліотеки української літератури задля культурного розвитку народу та його здатності до відстоювання національної незалежності [163, с. 195–199].

Товариства «Просвіта» відкривали в містах і селах України бібліотеки-читальні, при яких діяли драматичні гуртки, які ставили вистави за творами українських класиків, організовували літературно-музичні вечори тощо. Широке коло читачів залучалися до організації етнографічних свят, концертів бандуристів і вивчення українських народних пісень [61]. І хоча ці бібліотеки проіснували недовго, їхній просвітницький вплив набув значних масштабів по всій території України.

На початку ХХ століття дієвими закладами народного просвітництва були бібліотеки товариств грамотності, які існували за громадської підтримки Х. Алчевської, Т. Лубенця, В. Науменка, О. Пчілкимай, С. Русової майже у всіх містах тогочасної України. Вони відкривали хати-читальні, які ставали місцевими культурними центрами, де працювали гуртки, наукові товариства [184, с. 42].

Тож початок ХХ століття в Україні відзначився появою значної кількості загальнодоступних народних і публічних бібліотек, створених офіційними установами, громадськими об'єднаннями, організаціями та приватними особами. Становість тогочасних публічних бібліотек обумовлювала їх закритість для широкого загалу користувачів, а діяльність основної маси народних бібліотек спрямовувалася на ліквідацію неписьменності серед населення, орієнтувалася на читачів із освітнім рівнем парафіяльної школи. У публікаціях сучасника тих подій Н. Енгельгардта (1904 р.) зазначається, що книжкові фонди народних бібліотек і читалень формуються за обов'язковими списками Міністерства народної освіти, в яких переважає дешева, пропагандистська, догматична релігійна та лубочна література.

У 1900-х роках було започатковано видання перших бібліотечних підручників, у яких розглядалися питання обслуговування читачів,

дослідження їхніх запитів, що сприяло обґрунтуванню бібліотекознавства як окремої галузі знань.

Важливою складовою просвітницького руху бібліотек у 1900-х роках стало обґрунтування національних засад репертуару народного читання в публікаціях С. Русової [353] щодо народної української літератури, Б. Грінченка [75] щодо укладання переліку національних видань для сільських бібліотек. Найзмістовнішим тогочасним посібником з питань психології читання, самоосвіти та визначення репертуару для читання вважалася книга М. Рубакіна «Среди книг» [350].

У середині 1910-х років відбулося розширення мережі церковно-приходських бібліотек і народних читалень, діяльність яких супроводжувалася участю духовенства у світських літературно-просвітницьких вечорах і читаннях. «Попечительства о народной трезвости» розповсюджували релігійно-моральну та патріотична літературу, створювали мережу бібліотек, чайних-читалень і книжкових складів.

Загалом ця проблема була конструктивно розв'язана в ухвалених резолюціях Першого всеросійського бібліотечного з'їзду, що відбувся 1911 року в Петербурзі. Відповідно до його рішень в Україні планувалося створення централізованої мережі публічних бібліотек, започатковувалася активна діяльність з протидії царській цензурі, рекомендувалося здійснювати комплектацію бібліотек різноманітними за змістом виданнями. Одним з учасників з'їзду був С. Сірополко, який у своїй доповіді обґрунтував завдання народних бібліотек як культурно-просвітницьких закладів і шляхи залучення населення до читання та участі в діяльності бібліотек [365].

Серед заходів, пропонованих з'їздом, було рекомендовано уникати впливу під час комплектації бібліотечних фондів будь-яких політичних, релігійних, верстових і національних обмежень, анулювати оплату за користування книжками. Також важливим було рішення щодо впровадження просвітницьких принципів у комплектування громадських бібліотек, як-от: загальна доступність до фондів бібліотек і знань, які містять книги;

різногалузевий склад фондів, що мають забезпечувати розвиток відповідних знань і сфери практичної діяльності суспільства та різноманітних верств населення; наявність у них літератури, написаної мовами місцевих національностей; комплектування громадських бібліотек творами високого історико-літературного значення загальноросійської та національної тематики, книгами найкращих іноземних авторів [405].

Прийняті з'їздом рішення вказують на достатньо високий рівень їх спрямованості на докорінні зміни в бібліотечній справі країни, вони мали важливе соціально-політичне та методологічне значення для демократизації освіти, культури й науки, сприяли усвідомленню просвітницького та культурно-виховного значення публічних бібліотек у загальнонаціональному контексті. Вищезазначене засвідчує доцільність організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек і її розбудови на сучасному етапі розвитку бібліотечної справи в Україні.

Ми проаналізували статистичні дані станом на початок 1914 року: кількість загальнодоступних бібліотек становила 18,3 % загальної кількості тогочасних бібліотек різних типів, серед користувачів народних бібліотек близько 70 % – учнівська молодь, а загальна чисельність охопленого ними міського населення коливалася в межах 1,3–4,5 % [1, с. 96–97]. Кількість українських книжок у тогочасних бібліотеках не перевищувала 6 % [368, с. 461]. Ці дані вказують на недостатність тогочасного бібліотечного обслуговуванням широких верств населення країни.

Перша світова війна майже припинила розвиток бібліотечної справи в Україні, яка на той час перетворилася на арену з'ясування інтересів різних країн. Під час Української революції 1917–1920-х років виникли нові умови для розвитку бібліотечної справи в країні. Лютнева революція в Петрограді створила суспільно-політичну ситуацію для проголошення Україною самостійності та започаткування незалежної національної державної політики.

Проголошення самостійності України у 1917 році та створення Центральної Ради призвели до започаткування розбудови культурно-

національної сфери суспільства. Прагнення до розбудови самостійної держави сприяло поверненню до України з Росії національно свідомих громадських і державних діячів (зокрема С. Сірополка, А. Кримського та ін.), чия діяльність у подальшому стала визначальною для бібліотечної справи в Україні.

Бібліотечно-архівний відділ Міністерства народної освіти УНР вирішував питання розвитку національної культури, здійснював доукомплектування українськими книжками публічних бібліотек і підтримував просвітянські бібліотеки [388].

Питання ролі українських публічних бібліотек з книжковими фондами українознавчої літератури розглядалися на II Всеукраїнському з'їзді учителів у серпні 1917 року [172, с. 53–54]. Відновлення діяльності товариств «Просвіта», гуртування просвітянських сил навколо очолюваного С. Русовою Департаменту дошкільної та позашкільної освіти сприяли відкриттю нових просвітянських читалень і бібліотек.

Ідею «просвіт» як державних освітньо-наукових осередків було закріплено в Директорії, про що свідчать звернення тодішнього міністра освіти І. Огієнка і директорки департаменту міністерства С. Русової до товариств «Просвіта» та повітових управ із пропозицією щодо створення у всіх селах бібліотек-читалень [172, с. 143–144].

У запропонованому О. Грушевським і С. Сірополком Проекті організації бібліотечної справи пропонувалося створення бібліотечної мережі, формування бібліотек національних меншин, а також передбачалося створення відповідного міністерства національних бібліотек [171].

Бібліотечна секція бібліотечно-архівного відділу розробила концепцію створення в Україні єдиної мережі бібліотек, що сприяло б організації комплектування їхніх фондів, упровадженню методичних засад бібліотечної діяльності. У 1918 році цей відділ завершив складання каталогу книжок для районних і повітових бібліотек [170].

Цей час відзначається заснуванням великої кількості громадських бібліотек, численних культурно-просвітянських товариств [172, с. 47–50].

Водночас окупація у 1918 році румунськими військами Буковини, перебування інших територій України під владою різних держав обумовлювало підпорядкування тогочасної бібліотечної справи інтересам різних іноземних країн.

За часів гетьмана П. Скоропадського завідувач бібліотечною секцією бібліотечно-архівного відділу при Головному управлінні мистецтв і національної культури МНО С. Сірополко склав робочу програму та здійснював підготовку I Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, який було заплановано на осінь 1918 року. Підготовчі документи з'їзду, який, на жаль, не відбувся, містили програму розбудови бібліотечної справи в Україні, найважливішими пунктами якої були створення Національної бібліотеки і Книжкової палати, започаткування періодичного видання з бібліотекознавства, задоволення національних потреб згідно з місцевими умовами, участь читачів у діяльності бібліотек [424].

Після прийняття у січні 1919 року «Закону про державну мову» навчання в закладах освіти мало здійснюватися українською мовою. Культурно-освітня діяльність уряду УНР не припинялася після його переміщення внаслідок наступу більшовиків до Кам'янця-Подільського в липні 1919 р. В умовах війни його зусилля спрямовувалися на збереження бібліотечних зібрань, книжкових фондів у Кам'янець-Подільському університеті [192].

Водночас існування на території України радянської влади супроводжувалося створенням у грудні 1917 року радянського уряду – Народного комісаріату. Українську республіку було проголошено частиною Російської федерації. Було обрано Центральний виконавчий комітет і Народний комісаріат у справах освіти, якому підпорядковувалася бібліотечна галузь. Із 1918 року розпочався процес реквізиції бібліотечних закладів періоду монархії та відкриття народних читалень.

Декретом РНК УСРР від 3 квітня 1919 року було розпочато передачу всіх дореволюційних бібліотек у власність радянської держави. Реквізовані

бібліотечні фонди концентрувалися у Всенародній бібліотеці України та в обласних публічних і районних бібліотеках.

Окупація у серпні 1919 року української території та Києва денікінськими військами призвела до закриття національних установ, утисків і репресій національної культури [16]. Добровольча армія знищувала українські бібліотеки, проводила ревізію книжкових фондів.

Встановлення на початку 1919 року в Україні Радянської влади супроводжувалося прийняттям Народним комісаріатом УСРР «Основних положень бібліотечної мережі в УСРР», якими було узаконено такі її ланки: центральна губерньська або повітова бібліотека, районна волосна бібліотека, місцеві сільські бібліотеки (в селищах від 500 жителів), хати-читальні (в селищах від 150 до 500 жителів) [15]. Було створено Всенародну бібліотеку України в Києві. Перебудова бібліотечної справи в той час проводилася в боротьбі з «автономією» національних бібліотек і читалень «Просвітами», які відкривали бібліотеки в сільській місцевості.

Перед бібліотечною галуззю ставилося завдання створити єдину централізовану мережу загальнодоступних читалень і бібліотек для обслуговування трудового населення сіл і міст [92, с. 44]. Конфіскація бібліотек скасованих установ і приватних бібліотек поповнювала фонди великих державних бібліотек, при цьому вилучалися книжки, які не відповідали цілям і завданням радянської влади. На кінець 1920 року в Україні діяли 1096 бібліотек-читалень, 1620 хат-читалень, 111 народних домів і 1334 «просвіт» [1, с. 163–164]. Читацький склад значно збільшився, -поповнившись селянами, робітниками, червоноармійцями, читацькі потреби яких почали формуватися разом із радянським будівництвом.

Утворення на початку 1919 року Західної області УНР сприяло розвитку діяльності товариств «Просвіта», але ці зусилля були знівельовані внаслідок втрати Україною державності. Загалом період 1917–1920 років характеризувався руйнівними тенденціями одночасно зі становленням нових традицій. Знищення царського державного апарату внаслідок Першої світової

війни, революційні події, владні змагання різних політичних сил, прагнення до побудови нової національної держави, протиборство на території України різних сил – усе це негативно позначилося на стані бібліотечної справи. На ліквідацію культурних здобутків своїх попередників спрямовувалися військові дії Національного війська УНР, Червоної та Добровольчої армій.

2.2. Розвиток діяльності публічних бібліотек у 1920-ті роки ХХ століття

У 1920 році відбулося ідеологічне поглинання бібліотек товариств «Просвіта», їхні фонди поповнилися комуністичною літературою. На противагу їм у кожному селі створювалися хати-читальні для ліквідації неписьменності [95, с. 71]. За адміністративно-територіальним принципом у містах стрімко зростала мережа масових державних публічних бібліотек, відбувалися спроби їх централізації, накопичувалися напрацювання стосовно структури бібліотечної мережі та принципів і методів її централізації.

Спираючись на досвід США, бібліотечний підрозділ Наркомосу розробив проект реформи бібліотечної справи УСРР, згідно з яким усі книгозбірні об'єднувалися в єдиний книжковий фонд, створювалися центральні, губерньські, повітові, районні бібліотеки зі стаціонарними та пересувними фондами [92, с. 61]. Залучення бібліотечних установ до системи політосвіти, виховання та пропаганди народних мас, робило нагальним питанням централізацію та створення єдиних методологічних і методичних засад їхньої діяльності.

Націоналізація бібліотек сприяла суттєвому поповненню фондів великих і центральних бібліотек. Такий перерозподіл фондів супроводжувався політико-ідеологічною цензурою, коли «буржуазна» література передавалася лише до окремих великих бібліотек України у кількох примірниках з

обмеженим до неї доступом у вигляді спецфондів, вилучених із загального доступу видань, а дозволені книжки надходили до всіх публічних бібліотек.

На початку 1920-х років масові публічні народні бібліотеки комплектувалися творами класиків української та російської літератури, визнаними радянською владою та суспільно-політичною літературою.

У 1924 році розпочала свою роботу Центральна бібліотека для дітей і юнацтва, яка здійснювала керівництво дитячими відділеннями в дорослих публічних бібліотеках [299].

У листопаді 1921 року Наркомосвіти УСРР утворив Українську центральну міжвідомчу бібліотечну комісію, відтоді розпочалася реформа бібліотечної справи шляхом централізації її організації та управління нею. Бібліотекам надавалася функція «сприяння широкому політичному вихованню мас» [118].

Першим кроком у становлення вищої спеціальної бібліотечної освіти стало створення у 1921 році факультету професійної освіти та соціального виховання в Харківському інституті народної освіти, де передбачалася підготовка фахівців із бібліотечної справи [37].

З прийняттям у серпні 1922 року Головополітпросвітою УСРР «Положення про єдину бібліотечну мережу республіки» [118] було задекларовано планомірне загальне ідейне керівництво бібліотечним обслуговуванням населення, затверджено структуру єдиної мережі бібліотек і їх типів за адміністративно-територіальним принципом. Державні центральні, міські, районні та волосні типи бібліотек формували фонди «для широкого читача».

Відповідно до покладених на них функцій публічні бібліотеки об'єднувалися в єдину мережу під керівництвом Головополітосвіти [172, с. 202]. Провідна роль відводилася бібліотекам масового користування [181, с. 75–78].

На підтримку заходів щодо подальших чисток бібліотечних фондів і підсилення політпросвітницької діяльності бібліотек був виданий у 1923 році

циркуляр РКП(б) «Про посилення партійного впливу на роботу бібліотек» [181, с. 95]. У 1923–1924, 1926 та 1929 роках відбулися три хвилі так званих чисток фондів бібліотек від «контрреволюційної літератури» [288]. Натомість фонди публічних бібліотек активно поповнювалися агітаційно-пропагандистською літературою.

Засудження квітневим 1923 року XII з'їздом РКП(б) російського шовінізму та проголошення СРСР «принципу коренізації» активізувало процес українізації вітчизняної бібліотечної справи. Українізація публічних бібліотек передбачала залучення до роботи в них національних кадрів, започаткування діяльності при книгозбірнях гуртків української мови, поповнення їхніх фондів україномовною літературою соціалістичного змісту.

Резолюцією липневого 1924 року Всеросійського з'їзду бібліотечних працівників метою бібліотечної роботи проголошено «выковать орудие выработки коммунистического мировоззрения, чтобы превратить её в очаг воспитания и просвещения в духе марксизма-ленинизма» [339, с. 5]. У цей час активно відбувалося поповнення бібліотек книжками, написаними українською мовою, при бібліотеках створювалися клуби марксизму-ленінізму, перетворюючи їх на пункти просвітницької роботи.

Результатом Першої конференції дитячих бібліотекарів, яка відбулася 25–27 березня 1925 року в Москві, стало приведення роботи дитячих бібліотек у відповідність із піонерським рухом, школою, залучення неорганізованих дітей до читання, створення «куточків Леніна», проводився аналіз потреб дитячого читача [118, с. 126].

У цей час започатковуються часописи «Шлях освіти», «Красный библиотекарь», «Бібліотекар у соціалістичному будівництві», які розкривали оновлені принципи і форми організації бібліотечної діяльності у контексті політико-просвітницької роботи. Розвиток бібліотечної справи на західних територіях супроводжувався започаткуванням у 1924 році Львівським товариством «Просвіта» журналу «Бібліотечний порадник», який містив статті

з розвитку кола читання. Надалі ця проблема висвітлювалась у часописах «Життя і знання» та «Просвіта» [138, с. 32].

Перспективною формою поширення досвіду науково-методичної роботи бібліотек в 1920-ті роки стали добровільні бібліотечні об'єднання при губернських, повітових і міських бібліотеках, які розробляли єдині методики діяльності бібліотек, зокрема з політпросвітньої роботи, популяризації україномовних книжок, особливостей користування книжкою, організації зустрічей із читачами, лекційної і виставкової роботи [168].

Однією з масових форм роботи тогочасних публічних бібліотек були читацькі гуртки, в роботі яких індивідуальні форми роботи з часом були витіснені масовими заходами ідеологічного впливу на читача. Існували нові форми читацьких об'єднань: «друзі книги», літературні об'єднання та ін. [143, с. 79–80].

Отже, основні напрями реформування просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек першої половини 1920-х років були спрямовані на ліквідацію неписьменності, організацію різних читацьких гуртків самоосвіти, любителів бібліотечної справи із пропангандистсько-ідеологічною спрямованістю. У розділі «Бібліотеки» Кодексу законів про народну освіту, прийнятому в жовтні 1925 року, було задекларовано статус публічних бібліотек: «Вся сукупність бібліотек масового користування на території УСРР становить бібліотечну мережу, яка призначена для політичної просвіти трудящих мас» [374, с. 913].

У 1926 році на I Всеукраїнському бібліотечному з'їзді обговорювалися завдання розбудови бібліотек України, орієнтовані на потреби селянського та робітничого читача, вивчення їхніх запитів, створення бібліотечних об'єднань, завдання соціалістичного будівництва. Організаційним завданням бібліотечного будівництва було визначено роботу з масовим читачем і вивчення запитів читачів [340, с. 3].

Учасники з'їзду А. Зільберштейн і Н. Фрідьева у своїх доповідях визнали основним у вивченні читацьких інтересів педагогічний напрям, яким

передбачалося спостереження, вивчення запитів, фіксація відгуків користувачів бібліотек, анкетування, голосні читання. Вивчення сільського та робітничого читача розглядалось контексті ідейно-політичного виховання населення. Для організації дослідження інтересів і запитів читачів створювалися комісії та кабінети політосвіти, у яких відбувалося вивчення ідей марксизму-ленінізму. Порушувалися питання педагогічної роботи бібліотек шляхом активного впливу на масового читача, шефства над робочими районами для книжкового обслуговування масового читача, вивчення читацьких запитів та ін.

Постановою з'їзду було проголошено необхідність вилучення з фондів масових бібліотек літератури, яка «шкідливо впливає на класову свідомість широких мас, розпалює національну боротьбу та релігійний фанатизм». Для цього пропонувалося створювати «списки забороненої центральними органами в справах друку літератури». Натомість передбачалось комплектувати бібліотечні фонди творами класиків марксизму-ленінізму, політичними брошурами, працями з атеїзму та іншими видами «ідеологічно витриманої» літератури [295].

Постановою ЦК ВКП(б) від 28 грудня 1928 року «Про обслуговування читача масовою книгою» було започатковано оновлену політику пропаганди та розповсюдження масової книги [181]. Тож у 1927–1930 роках Кабінет вивчення книги і читача Українського наукового інституту книгознавства (1922–1936 рр.) активно займався вивченням масових запитів читачів, розробленням «методики керування читанням», визначенням шляхів самоосвіти народних мас і впливу книжки на читача. Наприкінці 1920-х років вийшла низка праць очільника Кабінету Д. Балики у галузі бібліотечної педагогіки та вивчення запитів читача: «Бібліологічна педагогіка», «Синтетичний та аналітичний метод вивчення читача» та ін. [406]. Він обстоював ідеї диференційованого обслуговування читачів, був противником механічного перенесення форм масової політико-просвітницької роботи на всі категорії читачів, наполягав на необхідності вивчення особливостей і запитів

різних категорій користувачів бібліотек, обґрунтовував необхідність не лише групових, а й індивідуальних форм роботи з читачами, пропонував запровадити систему спеціалізованих читальних залів для читачів різного рівня освіченості [30, с. 158].

До визначних тогочасних теоретичних розробок можна віднести дослідження засновника Кабінету з вивчення книги й читача при Українському науковому інституті книгознавства В. Іванушкіна [145], який розглядав читача як соціальну категорію і соціальну постать. Спираючись на дослідження М. Рубакіна, В. Іванушкін суттєво розвинув і доповнив теорію соціології книги та читання [272, с. 102–103].

Пріоритетне будівництво загальнодоступних публічних бібліотек обумовило значне їх збільшення з 3067 у 1921 році до 9985 у 1928 році [118, с. 145]. Їхня діяльність у другій половині 1920-х років була спрямована на забезпечення культурного зростання народних мас, введення загальної освіти, ліквідацію неписьменності, здійснення політпросвітницької роботи під гаслом «якнайширшого руху мас за культуру» [104, с. 130]. Про необхідність перетворення масових публічних бібліотек на знаряддя радянської влади, створення їх єдиної мережі йшлося в програмній роботі з розвитку масових бібліотек Н. Крупської «В поход за библиотеку» [205].

Посилення уваги до питань виховання молоді, особливостей використання для цього педагогічними працівниками книги сприяло появі у 1920-х роках бібліотекознавчих досліджень із педагогізації бібліотечних фондів та організації роботи бібліотечних працівників із учнівською молоддю. Харківська науково-педагогічна бібліотека Інституту педагогіки здійснювала дослідження складання педагогічної наукової бібліографії, що сприяло її перетворенню на тогочасний осередок педагогічного життя в Україні [228; 346].

У жовтневій 1929 року Постанові ЦК ВКП(б) було визнано стан бібліотечної справи в країні незадовільним, що не відповідало темпам зростання культурного рівня селян і робітників. Було прийнято курс на

встановлення тіснішого зв'язку з трудящими масами шляхом суттєвого розширення мережі публічних бібліотек, відкриття масового доступу до всіх типів бібліотек, орієнтуючи їхню діяльність на диференційоване обслуговування потреб їхніх користувачів.

Отже, українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.) період розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні був «золотим десятиліттям» із формування власних прогресивних та оригінальних шкіл (Київської та Харківської) з просвітництва та виховання, які не мали суттєвих протиріч і виконували багато спільних розвідок у цій галузі. Цей період характеризується позитивним впливом національного звільнення на розвиток публічних бібліотек, що спричинило стрімке зростання бібліотечної мережі, активізацію вивчення інтересів і запитів читачів, психолого-педагогічних особливостей сприйняття ними книги і педагогічних аспектів впливу публічної бібліотеки на читача. Оновлені запити читачів обумовили суттєві зміни у бібліотечних фондах, що водночас межувало з негативними наслідками їх чисток під ідеологічно-партійними гаслами.

2.3. Просвітницький і виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України (1930–1945 рр.)

Для початку третього, визначеного нами етапу розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек – адміністративно-руйнаційного (1930–1945), було притаманне гальмування активної діяльності публічних бібліотек урядовими установами через їх втручання в природний хід розвитку просвітництва та виховання. Важкі роки репресій і переслідувань діячів освіти, науки і культури супроводжувалися науково-методичною діяльністю із просвітництва та виховання працівників публічних бібліотек.

За статистичними даними, загальна кількість масових бібліотек на початку 1930-х років становила 11262, з яких 2545 – міські, а 8717 – сільські.

Згідно з адміністративно-територіальною реформою 1932 року зі створенням районів та областей окружні бібліотеки України були реорганізовані в обласні [104, с. 139–140].

Червневою 1931 року Постановою Колегії НКО УСРР «Про стан бібліотечної роботи в УСРР» започатковано радикальні зміни зі створення на засадах єдиних методичних норм діяльності та контролю за нею єдиної мережі масових бібліотек, підсилення «класової лінії» в масовій роботі з читачами [67, С. 2–3]. Створення у 1931 році єдиної системи бібліотечних колекторів надало суттєвої переваги радянським виданням у комплектуванні та оновленні бібліотечних фондів літературою агітаційно-пропагандистського та освітньо-виховного значення, господарчо-економічними виданнями [17]. Натомість уся попередня література з історичного розвитку України періоду Української революції 1917–1920 років була визнана реакційною і законсервована в спеціальних сховищах.

Наступ у 1930-х роках радянської ідеології та політичні репресії, які охопили освіту, науку, культуру й економіку, були спрямовані на знищення інтелігенції та еліт, вихованих у дореволюційний період, і водночас на створення нової радянської інтелігенції для обслуговування потреб радянської країни. Відбулася повна відмова від наукових бібліотекознавчих студій, автори яких були виховані старою вищою школою, було активізовано перебудову бібліотечної справи на соціалістичний лад, нівелювалися демократичні принципи вільного доступу до знань і відсутності ідеологічної цензури. Нищівного удару зазнала «стара школа» вітчизняних бібліотекознавців, які отримали освіту в дореволюційний час і, маючи відносну свободу у 1920-х роках, створювали засади національної бібліотечної справи. Розгорнулася кампанія звинувачень у шкідливій діяльності бібліотечних працівників – видачі читачам заборонених книжок.

У просвітницько-виховній діяльності публічних бібліотек рекомендувалися методи аналізу походження та благонадійності читачів, змісту їхніх книжкових замовлень і формування читацьких інтересів.

Унаслідок чергової кампанії з чисток бібліотечних фондів упродовж 1930–1932 роки їхню чисельність в республіці було зменшено на 10 %. Тогочасна комплектація кадрового складу публічних бібліотек здійснювалася не за принципом кваліфікації, а за поділом бібліотечними працівниками ідеологічних позицій Радянської влади [159; 160].

Серед тогочасних публікацій з просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек можна виділити статтю Д. Балики [27, с. 15] «Бібліологічна педагогіка як наука», надрукована в журналі «Бібліологічні вісті», в якій він визначив бібліотечну педагогіку як науку про суть, закони, методи та організацію виховного процесу в бібліотеці.

Вихід у 1932 році Постанови РНК УСРР про покращення роботи масових бібліотек продовжив курс на планомірну організацію бібліотечної мережі, збігся в часі з розгортанням в Україні жахливого періоду голодомору, примусової колективізації, нових репресій. Закінчення започаткованого у 1920-х роках експериментального періоду пошуків нових форм і змісту діяльності бібліотек було зумовлено переорієнтацією діяльності бібліотек як соціальних інститутів із формування свідомості людини на поширення радянської ідеології, створивши в широких масах молодих колгоспників і робітників нову соціальну опору влади після ліквідації умов соціального опору внаслідок знищення «старих» кадрів.

Завершення перебудови бібліотечної справи констатувала липнева 1934 року Постанова ЦВК УСРР «Про роботу масових бібліотек», що полягало в централізації та уніфікації форм і методів діяльності бібліотек, здійсненні їхнього перепису, за яким на кінець цього року в Україні було 28130 бібліотек, з яких 20839 – сільських і 7291 – міських [85, с. 178]. Адміністративна реформа 1937 року завершила до початку війни утворення мережі обласних і районних публічних державних бібліотек, які перетворилися на знаряддя правлячої партії та радянської держави у справі формування людини нової ідеології.

Останньою крапкою в позбавленні бібліотек автономії у вирішенні методичних питань просвітництва та виховання читачів можна вважати

Всесоюзну бібліотечну нараду 1936 р. у Москві, на якій на тлі проголошеної в доповіді Н. Крупської суворої критики буржуазних методів і визнання в бібліотечній роботі основоположним принципу партійності були поставлені завдання дослідження організації обслуговування читачів, вивчення їхніх інтересів та ідейного спрямування самоосвіти та читання. Виступаючи проти об'єктивістсько-формального підходу до інформаційної роботи з читачами, декларувався марксистський принцип поширення політичних знань і нового світогляду [118, с. 228].

Публічні бібліотеки у другій половині 1930-х років повністю переорієнтувалися на культурно-масове та ідеологічне виховання народу в дусі марксизму-ленінізму. З приєднанням у 1939–1940-х рр. західноукраїнських земель до УРСР було відкрито у шести новостворених областях бібліотеки, реформування яких здійснювалось за зразком радянської бібліотечної системи, супроводжуючись масштабними чистками фондів, переслідуванням інтелігенції [101]. Приєднання до України територій Бессарабії та Північної Буковини зумовило створення Чернівецької обласної бібліотеки. Новостворювані масові бібліотеки, наповнюючись радянською художньою та науково-популярною літературою, ставали підґрунтям широкого розвитку народної освіти.

Масштаби бібліотечної розбудови масових бібліотек у 1930-х роках визначалися не лише значенням освіти та культури, а й результатом усвідомлення необхідності політико-ідеологічного виховання народних мас згідно із задекларованим радянською конституцією 1936 року принципами побудови соціалістичної держави. У 1938 році в бібліотеках країни було зареєстровано 55 млн читачів [94]. За короткий час була ліквідована неписьменність, розпочато підготовку нової робітничо-селянської за походженням радянської інтелігенції. До позитивних явищ зміни у 1930-х роках суспільно-політичної системи та ідеологічних засад в Україні можна віднести осмислення сутності бібліотечної справи, централізацію бібліотек, управління бібліотечною справою, зростання книжкових фондів, побудову

принципів організації диференційованої роботи з читачем та обслуговування потреб культурного та соціально-економічного розвитку країни. Одним із провідних завдань наукової діяльності тогочасних бібліотек визначено дослідження організації обслуговування масових читачів, вивчення їхніх читацьких інтересів і керування їхнім читанням і самоосвітою.

Водночас ці позитивні зміни характеризуються суперечливістю соціальних умов розбудови тоталітарної системи влади в країні, хвилями політичних репресій бібліотечних кадрів, які здобули освіту в дореволюційні часи. Не стали винятком тогочасні дослідники масових запитів читачів, автори розробок із «методики керування читанням», визначення шляхів самоосвіти народних мас і впливу книжки на читача. Д. Балака був змушений виїхати з України до Росії та працювати там на російську бібліотекознавчу науку, а В. Іванушкіна було репресовано і страчено.

У цей період О. Карпінська розпочала дослідження читачів і книгокористування. Шляхом анкетування вона аналізувала склад читачів, вивчала методи обслуговування, правила видачі ідеологічно не витриманої та шкідливої літератури.

На початку 1930-х років були ліквідовані фахові бібліотекознавчі часописи, які «скомпроментували себе буржуазно-націоналістичними підходами: "Бібліологічні вісті", "Бібліотекознавство та бібліографія"». Залишився лише один журнал з радянського бібліотекознавства «Радянська бібліотека», перейменований у 1939 році на «Соціалістичну культуру». У 1940 році вийшов перший випуск видання «Труды Харьковского государственного библиотечного института». Друк наступних випусків унеможливила окупація Харкова Німеччиною.

У першій половині 1930-х років спеціалізовані відділи публічних бібліотек спрямовували свою просвітницьку та виховну діяльність на політико-пропагандистські цілі, проводячи серії актуальних виставок з питань матеріалістичної філософії до історичних і ювілейних дат. Так, традиційними для того часу були постійно діючі при публічних бібліотеках антирелігійні

виставки, виокремлення з фондів атеїстичної та матеріалістичної літератури, видань соціальної утопії, з історії світової та вітчизняної класової боротьби [118, с. 225].

Із виходом Постанови Ради НКО УСРР та ЦК КП(б)У від 17 листопада 1936 року про видання бібліографічної літератури про Радянську Україну публічні бібліотеки започаткували бібліографічні роботи, зокрема такі: «Сталин в украинской художественной литературе и народном творчестве», «В помощь изучающим историю ВКП(б)», «Рекомендованный список художественной литературы в помощь антирелигиозной пропаганде» та ін. Надання великого значення питанням обслуговування читачів і керування читанням широких народних мас у 1930-ті роки супроводжувалося згортанням програм із вивчення національної бібліографії та книги. Широкого розповсюдження в цей час набуває діяльність публічних бібліотек із організації та пропаганди фондів радянської літератури, знань та організації роботи читачів із засвоєння суспільно-політичної літератури.

Невдала спроба інтеграції товариства «Просвіта» в радянську систему призвела до його ліквідації, але на західних територіях України, які на той час опинилися під владою Польщі, воно продовжувало існувати та розвиватися на Волині, Холмщині та Підляшші. Найбільшою у 1939 році була бібліотека рівненської «Просвіти», фонди якої налічували близько 10 тис. книжок [31, с. 33]. Організацію діяльності бібліотеки львівської «Просвіти» здійснювала бібліотечна комісія з культурно-просвітницької роботи, проводячи лекції, конференції, наради, створюючи пересувні бібліотеки [199].

Л. Биковський у своїй статті «Бібліотечна педагогіка», надрукованій у журналі «Українська книга» [49, с. 36] виокремив у бібліотекознавстві методичну складову, пов'язану з використанням бібліотек із педагогічною та виховною метою, якій повинні бути підпорядковані їхні організаційно-технічні функції. Автор розвинув, дане у 1930 р. Д. Баликою [26] визначення бібліотечної педагогіки як такої, що вивчає науковий процес, відмінності, предмет, виховний процес, цілі, завдання впливу на читача [30, с. 36]. Він

також розглядає бібліотеку як педагогічну установу подвійного впливу, яка послуговується друкованим і живим словом. У змісті бібліотечної педагогіки Л. Биковський виділяє пропаганду читацької діяльності; вивчення читацьких інтересів методами спостережень, анкетування та аналізу статистичних даних; керування читанням; співпрацю з користувачами бібліотек.

Після приєднання у 1939 році Західної України до складу Радянської України зміни у бібліотечній справі були пов'язані з відкриттям обласних публічних бібліотек у шести новостворених областях, фонди яких формувалися з націоналізованих бібліотек установ, товариств та об'єднань, ліквідованих новою владою.

Період Другої світової війни на території України характеризується масштабними руйнаціями фондів книгозбірень, які опинилися на окупованих територіях у 1941–1944 рр. Діяльність незначної кількості бібліотек у важких умовах евакуації була спрямована на потреби фронту, духовну підтримку народу у воєнний час. Бібліотеки проводили тематичні виставки та експозиції нових надходжень, заходи з відзначення різних культурних та суспільно-політичних подій.

Окупація України зруйнувала історично сформовані бібліотечні фонди та систему публічних бібліотек. Фашистські окупанти ставилися до бібліотек як до ідеологічних установ впливу на свідомість народу, а бібліотечні фонди розглядали як засоби вивчення національних, расових, соціально-політичних та економічних інституцій на окупованих територіях [360].

Із заснуванням 1 вересня 1941 року рейхскомісаріатів Остланду та України на окупованих територіях створювалися робочі групи з обліку, описування, вивезення культурних цінностей та збору інформації щодо окупованих територій задля їх подальшого використання [167]. Бібліотечна діяльність робочих груп включала конфіскацію та передачу всіх бібліотек у власність рейху, вивезення найцінніших фондів у Німеччину для організації бібліотеки Вищої школи та Східної бібліотеки Розенберга, якими б

забезпечувалося вивчення окупованих територій та обслуговування потреб рейху задля перетворення України на сировинну колонію.

Організація бібліотек і бібліотечної справи в Україні передбачала створення крайових спеціалізованих і публічних бібліотек, які призначалися для обслуговування місцевого населення художньою, релігійною та науково-популярною літературою з масштабним очищенням фондів від радянської, антирелігійної, єврейської та масонської (так званої «небажаної») літератури [166].

У грудні 1942 року, після видання наказу Оперативного штабу «Про роботу бібліотек в окупованих східних областях», в областях цивільного підпорядкування на території Рейхскомісаріату України новостворені крайові управління архівами, бібліотеками та музеями, започаткували облік і ревізію бібліотечних фондів, внаслідок чого були закриті всі бібліотеки [427]. Велика кількість неактуальних для нацистів видань була заборонена та знищена. Водночас слід відзначити самовідданість бібліотечних працівників, які, рятуючи бібліотечні фонди, переклеювали назви книжок, ховали книги у власних помешканнях, у підвальних приміщеннях та на горищах [135, с. 47].

Також у тогочасній Україні діяли органи місцевих управ, до складу яких входила інспектура бібліотек Відділу культури та освіти, що здійснювала облік бібліотек і сприяла вивезенню культурних цінностей. Наприклад, Київська міська управа ухвалила постанову № 36 від 17 жовтня 1941 року «Про збереження книжкових фондів» та її доповнення за № 244 від 11 грудня 1941 року, за якою здійснювалася інвентаризація бібліотек та облік їхніх фондів. У віданні Київської міської управи було 22 масові бібліотеки, з яких відкрито було лише одну – Київську міську бібліотеку для дорослих і дітей, а решта бібліотек була законсервована з метою вилучення небажаної літератури [243].

І тільки з перетворенням у червні 1942 року Бібліотеки академії наук України на Центральну бібліотеку рейхскомісара України в країні з'явилася загальноукраїнська бібліотека з реальним обслуговуванням читачів, яка також

збирала бездоглядні бібліотечні та приватні фонди. Влітку 1943 року група комплектування цієї бібліотеки збрала та надіслала для українських робітників, вивезених на роботу до Німеччини, 11 бібліотечок загальною кількістю 3350 книжок.

Окупанти планували створити на основі фондів обласних бібліотек України Східну бібліотеку Розенберга в Києві, яка б дублювала основні фонди берлінської. На базі Бібліотеки академії наук та інших великих наукових бібліотек Києва було створено Крайову бібліотеку [229, с. 149]. Також планувалося залишити перевірені та «очищені» від «шкідливої» літератури бібліотечні фонди на «східних просторах» із метою подальшого функціонування там публічних бібліотек [118, с. 295]. Окупанти планували створити народні бібліотеки для місцевого населення та німецьких фахівців, видаливши заборонену єврейську, більшовицьку та антирелігійну літературу.

На окупованих територіях збиралися бібліотечки для фольксдойче та німців, які склалися з німецької розважальної літератури, а для остарбайтерів – з дозволеної публіцистичної та белетристичної літератури [425]. Фонди вітчизняних бібліотек потерпали і від того, що використовувалися як резервні фонди з комплектування і поповнення бібліотечок лазаретів, військових частин вермахту тощо [118, с. 300]. Водночас значну кількість цінних бібліотечних зібрань було врятовано завдяки самовідданості бібліотечній справі працівників бібліотек, які залишилися на окупованих територіях України, і ризикуючи своїм життям, переховували цінні фонди бібліотек у власних квартирах, а після закінчення військових дій повертали їх бібліотекам-власникам.

Отже, бібліотечна справа України зазнала великої шкоди від окупації. В міру звільнення територій України від німецьких окупантів поступово відновлювалась діяльність публічних бібліотек. Створення у 1943 році Центрального науково-методичного кабінету бібліотекознавства Наркомпросу України сприяло відродженню бібліотечної справи країни. Основними видами бібліотечної діяльності до кінця війни були відбудова

приміщень книгозбірень, повернення фондів і працівників бібліотек із евакуації, відновлення бібліотечних фондів. У цей час було розгорнуто роботу з комплектування військових бібліотечок політвідділів діючої армії, тилкових частин, зокрема І Українського фронту, до якого було направлено понад 700 книжок для агіткабінетів.

Ознаками відновлення у 1944 році ідеологічного відтворення культу особи Сталіна стало масове студіювання його творів у гуртках шляхом читання та «висловлювань товаришів». Звичайним явищем для тогочасних бібліотек стали політичні заняття, на яких вивчалися партійно-урядові постанови, зокрема у сфері комуністичного виховання трудящих.

Отже, на адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.) етап становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек припадає період важких років репресій і переслідувань їхніх працівників, руйнації історично сформованих бібліотечних фондів і бібліотечної системи України під час нацистської окупації. Відповідним віддзеркаленням цих процесів була політико-пропагандистська спрямованість просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, пропаганда фондів радянської літератури у передвоєнні часи та подальша переорієнтація ідеологічного впливу на свідомість народу з боку німецької окупаційної влади засобами художньої, релігійної, науково-популярної літератури в поєднанні з масштабним очищенням фондів від так званої «небажаної» радянської, антирелігійної, єврейської та масонської літератури.

Проблемним було питання збереження фондів бібліотек від так званих ідеологічних чисток. Водночас завдяки сміливості багатьох тогочасних бібліотечних працівників багато історично цінних фондів були врятовані від знищення та вивезення до Німеччини.

Аналіз архівних даних дає змогу зробити висновок, що аналізований етап відзначався позитивними змінами у становленні та розвитку просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек. У цей період завдяки науковим розвідкам Д. Балики, Л. Биковського В. Іванушкіна,

О. Карпінської та інших учених започатковано нову галузь знань – бібліотечну педагогіку, яка вивчає сутність, закономірності, зміст, методи та форми організації просвітництва та виховання користувачів бібліотек. До тогочасних позитивних тенденцій слід віднести утворення централізованої мережі обласних і районних публічних бібліотек, проведення досліджень із організації бібліотечного обслуговування читачів, вивчення їхніх читацьких інтересів і спрямування самоосвітньої діяльності на читання. Було ліквідовано неписьменність населення України, відбулося значне зростання книжкових фондів публічних бібліотек.

Беззаперечним є факт самовідданості бібліотечних працівників, які залишившись у роки Другої світової війни на окупованих нацистами територіях України, врятували, ризикуючи власним життям, багато цінних бібліотечних фондів.

Позитивні та негативні тенденції розвитку просвітництва та виховання публічних бібліотек України в період 1930–1945 років вплинули на розбудову діяльності цього виду в повоєнний період, обумовивши суттєві трансформації її завдань, змісту, структури та методології. Особливості просвітницької та виховної діяльності в наступному планово-ідеологічному періоді розвитку бібліотечної справи в Україні відобразимо в наступному підрозділі.

2.4. Планове розгортання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у 1945–1990 роках

Початок четвертого визначеного нами етапу – планово-ідеологічного (1945–1990 рр.) – характеризувався тим, що всі українські землі опинилися в повоєнний час в межах однієї країни, а розвиток усіх сфер її діяльності був підпорядкований «директивам п'ятирічних планів» [182]. Вихідним положенням у соціально-економічному розвитку України була ідея побудови соціалістичного суспільства та комунізму з досягненням найвищого

в світі добробуту людей. Соціально-економічні умови розвитку радянської України у післявоєнний період ХХ століття були пріоритетними в окресленні шляхів освіти і виховання, зокрема й такої її складової як просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек.

Після звільнення українських земель від нацистської окупації та переходу країни до мирного життя розпочалося відновлення бібліотечної мережі та її розвиток. Населення України активно залучилося до поповнення бібліотечних фондів, зруйнованих у роки війни. З метою посилення політико-виховної роботи серед населення наказом Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР було зорганізовано збирання літератури серед місцевого населення [430]. У червневій 1946 року доповідній записці Управління бібліотек Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР до ЦК КП(б)У щодо відновлення мережі масових бібліотек і їхніх книжкових фондів наголошувалося на одночасному, разом із реконструкцією бібліотечних фондів, їх поповненні українськими книгами та класичною російською і світовою літературою [182, с. 42]. Загальний обсяг книжкового фонду бібліотек України зменшився внаслідок війни більше ніж у чотири рази, а кількість масових бібліотек – у понад 2,5 рази.

В умовах розрухи, безпритульності та голоду у квітні 1946 року ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Об участии комсомола в пропаганде книги, руководстве систематическим чтением молодежи и работе библиотек». Комсомольські організації зобов'язувалися надавати допомогу публічним бібліотекам у здійсненні для підлітків, сільської та робітничої молоді, що не має середньої освіти, оглядів нової літератури, проведенні літературних вечорів, читацьких конференцій, обговоренні прочитаних книг. Комсомольські організації разом із бібліотечними працівниками створювали при бібліотеках літературні гуртки для вивчення класиків української, російської та світової літератури, тогочасних письменників [182, с. 37–40].

У 1946 році Бібліотека АН УРСР провела спеціальні семінари з надання консультативно-методичної допомоги публічним бібліотекам України щодо

методів роботи з читачами [256, с. 1–2]. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та Одеська державна наукова бібліотека ім. Максима Горького склали типові каталоги для районних публічних бібліотек і різногалузеві плани читання на допомогу самоосвіті [211, с. 181–182]. Створення наприкінці 1948 року на базі Бібліотеки АН УРСР Державної публічної бібліотеки УРСР забезпечило в період відновлення бібліотечної системи країни організацію науково-методичного керівництва бібліотеками.

Реконструкція масової бібліотечної мережі тривала до кінця 1950-х років. У Постанові Ради Міністрів УРСР від 3 березня 1947 року було задекларовано необхідність забезпечення культурно-масової та політико-виховної роботи бібліотек. З метою виконання цієї постанови Комітет у справах культпросвітустанов УРСР 22 березня 1947 року видав наказ, у якому наголошувалося на необхідності приділяти особливу увагу поліпшенню обслуговування та ідейно-політичному вихованню читачів, розгортанню масової просвітницької та виховної роботи: проводити конференції читачів з обговорення кращих творів письменників, допомагати читачам у самоосвіті шляхом організації щотижневих читань художньої і політичної літератури [182, с. 60–65].

Важливим питанням для післявоєнного періоду відновлення бібліотечної справи в Україні було відновлення втрачених напередодні й за час війни та період окупації кваліфікованих кадрів. З відновленням у 1947 році освітньої діяльності Харківського державного бібліотечного інституту та з відкриттям його філії в Києві до змісту підготовки бібліотечних працівників були включені навчальні дисципліни просвітницько-виховної спрямованості: психологія, педагогіка, культурно-просвітницька робота. На третьому курсі викладались художнє читання, керівництво дитячим читанням, а на четвертому курсі – керівництво читанням, яке мало двояку спрямованість. З одного боку, це було потребою набуття необхідних початкових психолого-педагогічних знань, а з іншого – обмежувало свободу бібліотечних працівників нав'язуванням рекомендованої радянською системою літератури.

Цей рік став поворотним у поверненні до укріплення ідеологічних засад радянської влади, що проявлялось у нових хвилях сталінської політики. У прийнятій 8 липня 1948 року Постанові ЦК КП(б)У «Про стан бібліотек на Україні і заходи щодо поліпшення їхньої роботи» та на листопадовій нараді бібліотечних працівників України йшлося про залучення бібліотек до комуністичного розвою країни, перетворення їх на ідейно-політичні осередки мобілізації населення на виконання завдань культурно-ідеологічного порядку [333, с. 15].

Окрема увага приділялась західним територіям України, де в умовах репресивної боротьби радянської влади з рухом опору масові публічні бібліотеки розглядались як осередки соціалістичної культури, виховання людей нової ідеологічної генерації, впливу на їхню свідомість творами класиків марксизму-ленінізму, радянських письменників, політичною літературою у поєднанні з виданнями для загальнокультурного розвитку населення – творами класиків української художньої літератури та науково-популярною літературою [431].

Основними завданнями бібліотек першої половини 1950-х років були сприяння вихованню комуністичної свідомості, пропаганда вчення марксизму-ленінізму-сталінізму, посилення функцій «керівництва читанням» народу, вивчення запитів читачів з одночасним вилученням «ідеологічно невитриманої літератури» [19].

В умовах збільшення кількості читачів і зростання виховної ролі масових бібліотек каталоги тогочасних публічних бібліотек формувалися з творів, які широко висвітлювали марксистсько-ленінське вчення, були спрямовані на підвищення ідейно-теоретичного рівня трудящих. Ідеологію «керівництва читанням» упроваджували відкриті в 1950-х роках бібліографічні відділи публічних бібліотек, які складали рекомендаційні каталоги та покажчики для випереджаючого інформування різних категорій масових читачів.

Перебуваючи в полі зору ідеологічної цензури, масові бібліотеки отримали у 1949 році від Державної публічної бібліотеки (ДПБ) УРСР видання, підготовлене І. Золотоверхим, Г. Плеським та Я. Прайсманом, – «Бібліотека і книга. Як користуватися бібліотекою: посібник для читачів», у якому висвітлювалися основні види бібліотечних послуг для читачів, правила користування бібліотеками, йшлося про масову та виставкову діяльність [118, с. 344].

Вихід Постанови Ради Міністрів УРСР від 22 квітня 1952 р. «Про заходи щодо покращення роботи масових бібліотек УРСР» сприяв відкриттю книжкових виставок, які своєрідно рекламували бібліотечні фонди. В методичних матеріалах Я. Прайсмана [327] було узагальнено досвід роботи над підготовкою читацьких конференцій, які на той час набули особливої популярності. На них обговорювалися найкращі твори художньої літератури, здійснювалося підвищення кваліфікації в трудових колективах. Водночас єдність методики їх проведення для всіх бібліотек певною мірою формалізувала підхід до проведення читацьких конференцій, що поступово зменшувало популярність цієї форми роботи з читачами, змінювало методику їх проведення, надаючи перевагу більш вільним видам обговорень – бібліотечним диспутам, літературним гурткам, клубам, вітальням.

Друга половина 1950-х років характеризується визнанням сталінських репресій як злочинних. КПРС бере курс на звільнення від наслідків культу особи, започатковується короткий період так званої «хрущовської відлиги». Відбулися масштабні процеси реабілітації українських діячів науки, мистецтва, військових діячів, що були репресовані сталінським режимом. Це сприяло поверненню до бібліотечних фондів частини раніше забороненої літератури [413, с. 37]. Переосмислення Комуністичною партією наслідків культу Сталіна супроводжувалося виходом низки постанов із вивільнення бібліотечної справи від деяких обмежень і призвело до швидкого зростання у 1950-х роках мережі масових бібліотек. Роль науково-методичного центру

публічних бібліотек було надано створеній у січні 1957 року Державній публічній бібліотеці імені КПРС [91, с. 22–23].

Започаткування у 1956–1958 роках соціально-економічних реформ зі створення умов щодо розгорнутого будівництва комунізму супроводжувалося постановкою завдання політичного виховання мас засобами широкомасштабних форм і видів політичної агітації. Звільнення від наслідків сталінізму супроводжувалося посиленням пропаганди комуністичної ідеології як головного принципу розвитку держави та виховання народних мас. Публічним бібліотекам відводилася важлива роль у пропаганді суспільно-політичних знань шляхом проведення лекторіїв, лекцій і консультацій із роз'яснення партійно-урядових рішень.

У цей час у бібліотечній справі виокремлюються два різні за методичними підходами до обробки масової свідомості та формування еліти радянської ідеології, але взаємопов'язані напрями просвітницької та виховної діяльності бібліотек: перший з них передбачав формування суспільної свідомості, пропаганду книги і знань, а другий – організацію системи обслуговування користувачів бібліотек.

У цей період активізувалося проведення бібліотеками культурних заходів із відзначення ювілеїв класиків української та російської літератури, мистецтва та науки, які супроводжувалися проведенням виставок, підготовкою бібліографічних покажчиків та інших інформативних видань.

Зі створенням у 1959 році Державної республіканської бібліотеки відбулося покращення обслуговування масових читачів шляхом оновлення нею методичних засад діяльності публічних бібліотек, формування загальнореспубліканського універсального фонду обслуговування відвідувачів. Видавництва України започаткували періодичні видання для масових бібліотек («Колгоспна бібліотека», «Шкільна бібліотека» та ін.).

Вихід 22 вересня 1959 року Постанови ЦК КПУ «Про заходи з поліпшення розповсюдження книг в Українській РСР» сприяв удосконаленню системи наповнення бібліотек усіх типів [182, с. 154–160]. Наприкінці 1950-х

– на початку 1960-х років в Україні існували такі види публічних бібліотек Комітету у справах культурно-освітніх установ: самостійні масові для дорослих, обласні, міські, районні, сільські, при районних будинках культури, клубах, хатах-читальнях, технікумах політпросвіти, музеях [91, с. 12].

На позачерговому 1959 року XXI з'їзді КПРС, пов'язаному з ідеологізацією виховання мас, було звернено особливу увагу на роль бібліотек у комуністичному вихованні трудящих. На масові бібліотеки була спрямована Постанова ЦК КПРС від 22 вересня 1959 року «Про стан і заходи з вдосконалення бібліотечної справи в країні» з метою покращення інформаційного забезпечення масового читача та пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань, перегляду фондів «застарілої літератури», пов'язаної з культом особи. В публічних бібліотеках започатковано організацію постійно діючих виставок нових надходжень [182, с. 147–154].

Головними рисами періоду кінця 1950-х років з розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек стало збільшення кількості користувачів бібліотек, удосконалення їх мережі, уточнення та конкретизація їхніх функцій, прискорення обслуговування читачів, подовження часу роботи читальних залів, вилучення значної кількості суспільно-політичної літератури, пов'язаної з періодом культу особи, залишаючи по 1–2 примірники для науково-історичної роботи.

Проголошення XX з'їздом Комуністичної партії України пріоритетності розбудови комуністичного суспільства, пов'язаної зі створенням «соціально-політичних та економічних підвалин переростання соціалізму в комунізм та перспективами появи світової системи соціалізму», супроводжувалося активним упровадженням системи управління формуванням соціалістичної свідомості засобами бібліотечної методики «керівництва читанням», використанням виставок нових надходжень, створенням спеціалізованих читальних залів, залученням до каталогів і читальних залів додаткових консультантів тощо [156, с. 125–135].

Розвиток виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек у 1960-ті – 1980-ті роки характеризується розгалуженими рефлексивно-самопізнавальними дослідженнями бібліотечної практики щодо проблем книги і читання в житті робітничого класу, сільського населення, мешканців невеликих міст.

Створення Міжвідомчої координаційної ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури Української РСР започаткувало наприкінці 1950-х років реформування бібліотечної системи країни першої половини 1960-х років, значна увага в якому приділялася активізації використання книги шляхом її розповсюдження та пропагування. В 1960-х роках було започатковано видавництво щотижневої газети-бюлетеня «Друг читача». В цей час розпочався масштабний рух із громадської ініціативи бібліотекарів щодо створення громадських бібліотек, де б бібліотекарі працювали на громадських засадах [114, с. 108–111].

Квітневий 1960 року наказ Міністра культури «Про стан і заходи з поліпшення бібліотечної справи в Українській РСР» був спрямований на вдосконалення пропаганди та розповсюдження книги, залучення громадськості до пропаганди читання книжок та розширення мережі бібліотек, «перетворення бібліотек на справжні центри масової пропаганди політичних, загальноосвітніх знань, в опорні бази партійних організацій по комуністичному вихованню трудящих» [182, с. 171].

Міжвідомча координаційна рада з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури Української РСР ініціювала організацію при публічних бібліотеках Ради бібліотек для розгортання соціалістичного змагання з пропаганди книги, залучення до діяльності цього виду любителів книги та впровадження відкритих обговорень роботи з читачами. З метою залучення читачів до бібліотек тогочасні публічні бібліотеки проводили читацькі конференції, відкривали громадські бібліотечні філії [118, с. 381–382].

Обслуговування читачів як пріоритетний напрям діяльності з комуністичного виховання в публічних бібліотеках 1960-х років передбачало

забезпечення книгами та бібліотечним обслуговуванням кожного населеного пункту, кожної сім'ї, такими різноманітними формами просвітницької роботи як організація відкритого доступу читачів до книжкових фондів, створення пересувних бібліотек, бібліотечне обслуговування без вихідних днів, залучення найактивніших громадян до пропаганди книги. Це суттєво вплинуло на зростання кількості читачів публічних бібліотек із 170 592 у 1958 році до 203 993 у 1962 році.

Упровадження в Україні 11-річної системи середньої освіти, введення до змісту навчання старшокласників уроків виробничої праці зумовило у 1962 році реорганізацію бібліотек для дітей та юнацтва. Учні 9–11 класів перейшли на обслуговування до бібліотек для дорослих, а обслуговування читачів 1–8 класів залишилося в бібліотеках для дітей та юнацтва.

На виконання одного з найважливіших тогочасних завдань публічних бібліотек із доведення в найкоротші терміни книжки до читача відкриті в 1964 році відділи обслуговування читачів публічних бібліотек масовою літературою упроваджували виставляння перед читачами книжок у повному обсязі на виставках нових надходжень [20].

Після завершення у 1965 році виконання функцій публічної книгозбірні у післявоєнний період Державній публічній бібліотеці було повернуто статус головної наукової бібліотеки України та повернуто назву Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Методичним центром публічних бібліотек в СРСР на той час була Державна бібліотека ім. В. І. Леніна (ДБЛ), яка випускала та централізовано розповсюджувала методичні рекомендації для бібліотек усіх типів. Українські бібліотеки мали керуватися цими рекомендаціями та координувати свою роботу з ДБЛ. Водночас тенденції централізації науково-методичної роботи в бібліотечній справі певною мірою нівелювали українську національну бібліотечну справу як науку.

Позитивна роль в тогочасному розвитку рекомендованої бібліографії для публічних бібліотек належала Державній республіканській бібліотеці УРСР ім. КПРС, яка в 1964 році була координаційно-методичним центром

бібліотечної роботи. Рекомендаційна бібліографія як основний засіб керівництва читанням та пропаганди книги у 1960-х роках була спрямована на створення бібліографічних покажчиків для масового читача з метою його орієнтації в опублікованій літературі, популяризації здобутків соціалістичного суспільства. Здебільшого це були покажчики з пропаганди ідей марксизму-ленінізму, будівництва комунізму, виховання комуністичної моралі, з читання в масових бібліотеках тощо. В цей час було започатковано видання бібліографічних буклетів, плакатів і листівок, інших видів реклами з пропаганди бібліографічних видань на вільних сторінках, шпальтах, обкладинках книг та ін. [182, с. 268–272]. І хоча рекомендаційна бібліографія певною мірою обмежувала читацьку ініціативу користувачів публічних бібліотек, проте вона суттєво прискорювала обслуговування масових читачів актуальною на той час літературою.

У 1960-х роках українські дослідники О. Дей, Я. Ісаєвич, Г. Коляда, П. Попов [180], М. Різник [342] започаткували проведення книгознавчих розвідок з історії української книги.

Започаткована Радянським керівництвом у 1965 році широка економічна реформа відобразилась у бібліотечній справі, коли внаслідок аналізу інтенсивності обслуговування читачів публічних бібліотек були виокремлені шляхи вдосконалення їх культурно-масової та інформаційної роботи. У цей період в УРСР діяло 70 686 бібліотек різних типів, третина з яких знаходилася в містах, а решта – у сільській місцевості. Серед них публічні масові бібліотеки становили 40 %, їх фонди містили майже половину всього книжкового фонду країни. Водночас оберненість фондів публічних бібліотек поступалася на той час науковим і спеціалізованим бібліотекам [118, с. 407].

У 1966 році Держпланом УРСР була зніційована необхідність удосконалення використання книжкових фондів бібліотек та їхньої мережі, що зумовило проголошення пріоритетності політики централізації бібліотечної справи [182, с. 275–277]. Централізація, створення єдиної мережі бібліотек та єдиного науково-методичного забезпечення її діяльності визначали основні

шляхи подальшої бібліотечної реформи. Досвід експериментального впорядкування тогочасної мережі бібліотек Львівської області впродовж 1965–1968 років шляхом їхнього укрупнення, створення філій і пунктів видачі книжок був рекомендований для впровадження в тогочасній Україні. На той час в республіці на базі масових бібліотек створювалися пункти видачі книжок, а всі сільські ради мали державні бібліотеки [432].

Рішення ХХІІІ з'їзду КПРС сприяли подальшому розвитку культурно-просвітницької та ідейно-виховної роботи бібліотек, їхньої діяльності з формування світогляду радянських людей, зокрема методам гармонізації просвітницько-ідеологічного виховання населення сільської місцевості. Механізми виконання цих завдань були розглянуті на травневій 1966 року науково-практичній конференції бібліотечних працівників Білорусі, Молдавії та України. З метою реалізації ідейно-виховної роботи, спрямованої на «гармонійний розвиток особистості», зростання свідомості, естетичних смаків, пропонувалося формувати тематику читання користувачів сільських населених пунктів України, повна електрифікація яких завершилася саме в цей час.

Провідними завданнями в роботі тогочасних сільських бібліотек були пропаганда літератури радянського змісту, впровадження диференційованих методів обслуговування читачів відповідно до їхніх читацьких інтересів, створення в бібліотеках спеціалізованих читальних залів як центрів культурно-виховної роботи на селі з пропаганди книги, навчання культурі читання, проведення тематичних вечорів, демонстрації науково-популярних фільмів та ін. [352, с. 95–97].

У 1967 році в Україні функціонували 26 932 масові бібліотеки, дві третини з яких знаходилися в сільських населених пунктах. Централізація бібліотечної справи зумовлювала тогочасний процес укрупнення публічних бібліотек, фонди яких становили в середньому по країні 9 тис. книжок на одну бібліотеку [182, с. 286–291]. Вжиті заходи сприяли суттєвому збільшенню

кількості сільських бібліотек у другій половині 1960-х років, загальна кількість читачів яких зросла на 1 млн [423].

Відзначення у 1967 році 50-річчя радянської влади сприяло проведенню публічними бібліотеками читацьких і книгознавчих конференцій, виставок, випуску тематичних бібліографічних покажчиків.

У 1968 році Міністерство культури розробило «Основні положення організації єдиної мережі масових бібліотек у містах та поселеннях міського типу», метою створення якої декларувалося забезпечення якнайкращих умов для бібліотечного обслуговування населення країни. Механізм реалізації цього завдання було конкретизовано прийнятим у травні 1969 року «Положенням про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР» [182, с. 305–309].

У 1970-х роках продовжувалося впорядкування бібліотечної мережі на засадах планомірної організації та централізації, створювалася єдина система різнотипних бібліотек. Централізація була спробою підвищення ролі публічних бібліотек із виконання ними партійно-урядових завдань. Усі заходи стимулювання діяльності тогочасних бібліотек спрямовувалися на «успішне розв'язання агітаційно-пропагандистських та просвітницьких завдань» [182], на поповнення бібліотечних фондів агітаційно-масовою та суспільно-політичною літературою.

У 1970-ті роки поширюється публікації наукових статей у періодичних виданнях «Бібліотекознавство та бібліографія», «Радянське бібліотекознавство», «Актуальні питання з бібліотечної роботи».

Дев'ята п'ятирічка 1971–1975 років, яка увійшла в історію як «золота», супроводжувалася дієвим зростанням економіки, що проявилось і в діяльності публічних бібліотек та уніфікації бібліотечних технологій. Ці позитивні тенденції суперечливо поєднувалися з тогочасною активізацією цензури на протидію руху так званих «шестидесятників» і дисидентському руху в Україні. Період боротьби з дисидентством характеризується спрямованістю на відповідність змісту фондів завданням комуністичного будівництва,

здійснення їх перегляду та підвищення рівня виконання в діяльності публічних бібліотек функцій ідейно-політичного виховання [182, с. 370–372].

Активізація ідеологічного контролю, викриття «чужих поглядів і концепцій» сприяли розгортанню широкомасштабної цензури вже опублікованих вітчизняних літературних видань і тих із них, що готувалися до друку [33]. Найбільшій цензурі підлягали видання з розкриття діяльності національної культури, де згадувалися шестидесятники (І. Дзюба, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Стус та ін.), творчість яких визнавалася тогочасною панівною комуністичною ідеологією як ворожа стосовно національних питань та інтернаціонального виховання.

Поруч із тогочасними заходами централізації відомчих і міжвідомчих централізованих бібліотечних систем активно проводилася робота з підвищення ролі публічних бібліотек як опорних баз ідеологічних установ і парторганізацій, комуністичного виховання трудящих з метою найповнішого використання фондів бібліотек. Патріотичне виховання засобами плакатів 1941–1945 років із фондів бібліотек досліджували в цей час Н. Іванова та Я. Янчак [144].

Постановою ЦК КПРС від 8 травня 1973 року «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих та науково-технічному прогресі» було продовжено курс на централізацію масових бібліотек, диференціацію інформаційного обслуговування читачів. Цією постановою журнал «Библиотекарь» реорганізовано у всесоюзний [202, с. 388–393]. У цей період продовжується розвиток форм і методів пропаганди книги та популяризації знань. У 1972 році в Україні відбулося урочисте святкування Міжнародного року книги. По всіх містах країни були проведені весняні свята «Книги – на службі миру, гуманізму і прогресу», відбулися книжкові виставки, публічні зустрічі з письменниками. Було проведено близько 300 читацьких конференцій, святкові вечори книги. Набули популярності розкладки книжок та книжкові виставки [182, с. 370–372].

Централізацією бібліотечної справи було доведено необхідність упровадження нових бібліотечних технологій [5], обумовлену інтенсивним розвитком бібліотечної системи у 1970-х роках, яка на той час обслуговувала 25,8 млн читачів України [48].

Процес тогочасної централізації мережі публічних бібліотек пов'язувався з єдиним адміністративно-методичним керівництвом бібліотечною справою. На спеціальній науково-практичній конференції у 1976 році «Централізація – важливий напрям удосконалення бібліотечної справи в республіці» було висунуто пропозицію щодо створення єдиної державної мережі бібліотек усіх відомств і централізованих відомчих бібліотечних систем. Визначення оптимальної моделі такої системи покладалося на бібліотеки-методичні центри [434].

Наприкінці 1970-х років активно діяло Добровільне товариство любителів книги, яке у 1979 році мало 25 обласних відділень, 114 – у містах і 569 – у районних центрах України. Товариство проводило заходи з популяризації книги: читацькі конференції, літературні вечори, зустрічі з письменниками, тижні, декади, місячники книг, конкурси з пропаганди книги, збиралися книжки для сільських бібліотек, зорганізовувались пересувні бібліотеки, проводилися лекції з популяризації книги [182, с. 399–403].

У 1970-ті роки почали відчуватися ознаки кризи використання фондів публічних бібліотек, знизилися показники користування масовою книгою (лише 30 % загального бібліотечного фонду). Через бурхливий розвиток радіомовлення та телебачення виникла конкуренція між ними та бібліотеками, що призвело у 1970–1980-ті роки до скорочення загальної кількості публічних бібліотек [182, с. 370–372]. У 1981 році в Україні функціонувало 26 135 масових бібліотек [182, с. 451–452].

Найбільш значущою подією 1980-х років було затвердження 13 березня 1984 року «Положення про бібліотечну справу в СРСР», у якому було регламентовано діяльність бібліотек усіх типів і задекларовано їхню роль як культурно-просвітницьких, ідеологічних установ, які забезпечують суспільне

користування трудящих книгами [182, с. 485–498]. Ознакою визнання факту централізації бібліотечної справи в масштабах СРСР було уведення в обіг цієї галузі поняття «єдиний бібліотечний фонд». Це, з одного боку, сприяло оптимізації та стандартизації бібліотечної діяльності, а з іншого – певною мірою обмежувало ініціативу національної бібліотечної системи та бібліотечної справи в Україні.

У сфері просвітницької та виховної діяльності тогочасних бібліотек перевага віддавалась масовим формам пропаганди. В середньому кожна публічна бібліотека проводила близько 80 масових заходів на рік. Така велика кількість не давала можливості здійснювати їх якісну підготовку та досягати необхідної ефективності, послаблювала індивідуальне керівництво читанням [182, с. 427–430].

Проголошена у другій половині 1980-х років «перестройка» спрямовувала на впровадження в діяльність тогочасних бібліотек певних інновацій в напрямі надання платних послуг [324]. У цей самий період у розвитку бібліотечної справи стали помітними застійні явища – зниження фондообігу, недосконалість організаційно-методичного забезпечення діяльності публічних бібліотек, загострення проблем матеріального забезпечення бібліотек. З іншого боку, процес перебудови супроводжувався позитивними тенденціями звільнення від ідеологічної цензури, характеризувався відкриттям «спецхранів», активізував вивчення національно-культурної спадщини. Наприклад, із 7 тис. заборонених раніше літературних творів до основних фондів було повернуто майже 6 тис. видань. Остаточна ж ліквідація «спецхранів» і надходження залишків літератури до бібліотечних фондів загального доступу сталося тільки у 1990 році [413].

Неабиякої популярності серед читачів наприкінці 1980-х років набули нові відділи-фондоутримувачі, створені на базі реформованих «спецхранів» і «репресованої» літератури. З огляду на те, що спецфонди України мали право зберігати лише по два примірники заборонених видань, такі книжки швидко ставали раритетними. Від загрози фізичного зношення такі видання рятували

видавництва, які започаткували перевидання, хоч і невеликими накладками, дозволених раритетних видань.

У 1980-ті роки розвивалися дослідження соціальної ролі книги в житті радянського суспільства [389]. Вивченням історії видання та пропаганди марксистської книги, преси та листівок займалися М. Дмитрієнко [110], Є. Демченко [105]. У працях М. Кодак [187] розглядалися значення книги як культурологічного чинника, її соціальні функції. Колектив укладачів (О. Беляєв, В. Колесніков, Ю. Медведєв, І. Шевцова) під керівництвом Л. Гольденберга випустив двотомний збірник документів і матеріалів, присвячених книзі та книжній справі в Українській РСР [181; 182].

Отже, на період із 1940-х до 1990 року припадає етап зростання економіки України, віддзеркаленням цього став розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, провідними характеристиками якого стали післявоєнне відновлення мережі масових бібліотек, збільшення кількості їхніх користувачів, посилення функцій «керівництва читанням», централізація бібліотечної справи та диференціація інформаційного обслуговування читачів, прояв позитивних тенденцій звільнення бібліотек від ідеологічної цензури та активізація вивчення національно-культурної спадщини. Ці тенденції розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек суттєво впливали на розбудову бібліотечної справи в незалежній Україні. Особливості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у період відродження національної бібліотечної справи відобразимо в наступному підрозділі.

2.5. Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек у незалежній Україні (1990-ті роки)

З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року відбулися кардинальні зміни в соціально-економічній сфері, які зумовили докорінну

перебудову бібліотечної справи. Набуття Україною незалежності сприяло переходу культурної сфери суспільного розвитку на новий рівень визнання людини активним творцем власної долі та загальнолюдських цінностей, що безпосередньо впливало на напрями розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек наприкінці ХХ століття.

Вивчення цих змін дало нам змогу виокремити п'ятий етап становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті як якісно відмінний від інших та водночас суперечливий, а саме стагнаційно-трансформаційний, який тривав з 1990 по 2000 рік і характеризувався, з одного боку, відродженням національних ідей просвітництва та виховання в незалежній Україні, а з іншого – стагнацією бібліотечної справи.

Розпочате у 1991 році національно-державне будівництво створило передумови для трансформації функцій бібліотек відповідно до потреб оновлюваного суспільства в національній освіті, науці та культурі. Поступове звільнення від заборон на інформацію висунуло перед публічними бібліотеками завдання покращення методів і форм організації в обслуговування читачів. Тогочасні тенденції прискорення інформатизації суспільства сприяли трансформації бібліотек із сховищ книг в інформаційно-бібліотечні центри.

На початку 1990-х років фундаментальних змін зазнало законодавче забезпечення бібліотечної галузі, де бібліотеки почали розглядатися як чинники соціально-культурного середовища [132]. Визнання бібліотек та їхніх фондів об'єктами національно-культурної спадщини гарантувало з боку держави вільний доступ до них усім верствам населення України. У цей час відбулися докорінні зміни у бібліотечному законодавстві, видах і типах бібліотек, у змісті та структурі їхньої діяльності.

Прийняття у 1993 році вперше в історії нашої держави Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» створило передумови для оновлення розвитку бібліотек, визначивши їхній статус, організаційно-правові засади

їхньої діяльності з реалізації прав громадян на вільний доступ до знань, інформації, залучення до цінностей світової та національної культури. Було заборонено вилучати з бібліотечних фондів документи за політико-ідеологічними ознаками. Законом було задекларовано об'єднання та забезпечення доступності розподілених бібліотечних ресурсів, забезпечення розвитку бібліотечного обслуговування соціально незахищених верств населення, підпорядкування бібліотечної політики задоволенню інформаційних потреб усіх категорій населення, збереження національної культурної спадщини [130].

Розвитку тогочасних масових бібліотек сприяло прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови про «Мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні» [325]. Водночас трансформаційні процеси національного відродження бібліотечної справи в Україні супроводжувалися негативними стагнаційними явищами: економічною кризою в країні, зростанням цін, інфляцією. Однак саме у цей суперечливий час розпочався процес вільного розвитку бібліотечної справи в Україні.

У рамках нових державотворчих процесів відбувалося створення ряду національних бібліотек. Так, Державній бібліотеці Міністерства культури України в 1993 році було надано статус Національної парламентської бібліотеки України, а Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського НАН України в 1996 році було повернено назву «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського». З 1993 року у складі НБУВ починає функціонувати культурно-просвітницький центр.

Закладена в останнє десятиліття ХХ століття сучасна бібліотечна система України об'єднує всі типи бібліотек, серед яких за критерієм їхнього призначення є і публічні бібліотеки [47]. Загалом же наприкінці ХХ століття в Україні мережа державних бібліотек нараховувала 40 тис. бібліотек різного відомчого підпорядкування. Продовжувала розвиватися мережа приватних

бібліотек, які на цьому етапі здебільшого функціонували як домашні бібліотеки їх власників.

У 1990-х роках розпочато активне формування електронних бібліотек і ресурсів, внаслідок чого відбулося відкриття на базі НБУВ Національної електронної бібліотеки України [266]. Цей вид діяльності був пов'язаний із упровадженням нових бібліотечних технологій, якими започаткувалася нова ера інформаційного суспільства знань, яке потребувало перегляду в ньому ролі бібліотек, та обумовив розвиток культурологічної та інформаційної функцій у їхній діяльності.

Інформаційне забезпечення читачів починають здійснювати створювані при бібліотеках бази даних і підрозділи бібліотечно-інформаційних ресурсів, що розробляють і впроваджують бібліотечні інформаційні технології.

Реформування суспільно-політичного життя країни стимулювало зростання інтересу до національної культури, історії, відкриття спецхранів і друку раніше заборонених публікацій репресованих діячів української культури та науки з національної культури та соціально-політичного життя. Тогочасне державне управління бібліотечною справою сприяло науковим дослідженням та інформаційно-методичному забезпеченню публічних бібліотек. Методичне керівництво бібліотеками незалежної України було покладено на Міністерство культури і мистецтв.

Об'єднанню національної бібліотечної спільноти сприяло проведення у 1992 році I Всеукраїнського конгресу бібліотекарів, який залучив до управління бібліотечною справою наглядові та читацькі ради й товариства друзів бібліотек [140].

На початку 1990-х років почали виходити друком створені в Україні підручники та навчальні посібники з бібліотечної справи, авторами яких були В. Ільганаєва, В. Онуфрієва, М. Слободяник, В. Попроцька [284], В. Ільганаєва, Г. Ковальчук, Т. Самійленко та ін. [46], І. Мейжис [257]. Започатковуються вітчизняні періодичні фахові видання «Бібліотечний

вісник», «Бібліотечна планета», «Вісник Книжкової палати України», «Вісник ХДАК» та ін.

У створюваному з набуттям Україною незалежності інформаційному суспільстві значного розвитку набуло зумовлене процесами деідеологізації та розвитком інформаційних технологій наукове вивчення діяльності публічних бібліотек. Були започатковані наукові теми з активізації використання бібліотеками знань, накопичених людством, їх впливу на формування духовної культури читачів.

У 1990-х роках започатковується інтеграція традиційних бібліотечних технологій зі створенням нових інформаційних моделей розвитку суспільства, використання інтернет-технологій в бібліотечній справі. Ці питання розглядались у працях В. Маркова [248] зі специфіки обслуговування національних меншин; І. Мейжис [257], Я. Хіміч з вивчення соціально-психологічних засад бібліотечного обслуговування та створення бібліотечної психологічної служби в нових умовах розвитку українського суспільства; В. Ярощук [449] з розвитку системи обслуговування читачів; О. Виноградової [78] з розвитку змісту науково-методичної роботи публічних бібліотек; А. Чекмарьова, Л. Костенка, Т. Павлуші [436] про національну систему електронних бібліотек; О. Волохіна [82] з реалізації інтернет-технологій у практиці регіональних бібліотек; Л. Костенка [197] з формування електронних інформаційних ресурсів та організації доступу до них. Ці дослідження тогочасних важливих проблем бібліотечної галузі сприяли вирішенню питань теорії і практики інформатизації бібліотек, заклали основи формування електронних інформаційних ресурсів у галузі просвітницької та виховної діяльності, інформаційного обслуговування читачів вітчизняних публічних бібліотек.

Актуальні питання розвитку бібліотечної науки та діяльності публічних бібліотек розглядалися на ряді наукових конференціях, наприклад, на міжрегіональній «Пріоритетні напрями розвитку бібліотечної справи в

Україні» (м. Рівне, 1993 р.), на всеукраїнській – «Бібліотека у демократичному суспільстві» (м. Київ, 1995 р.) та ін.

У 1990-х роках набули розвитку дослідження історії бібліотечної справи та бібліотек у контексті соціокультурного розвитку України ХХ століття, у яких вивчалася історія публічних бібліотек різних культурних осередків, товариств, просвітницьких установ. У працях тогочасних науковців висвітлювались напрями та результати діяльності Комітету із заснування Національної бібліотеки Української держави (М. Слободяник [371]); діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України в 1925–1933 роках (В. Матусевич [253]); історія формування та тенденції розвитку системи обслуговування читачів Національної бібліотеки України (Н. Каліберда [156]); діяльність видатних бібліотекознавців в історії бібліотек України (Л. Гнатенко, М. Кучинський [118]); внесок діячів львівського товариства «Просвіта» в розвиток теорії та практики бібліотечної справи в Україні (С. Зворський [138]); роль масових бібліотек України в культурному розвитку суспільства 80-х років ХХ століття (Т. Добко [111]); історія бібліотек України під час Другої світової війни (Л. Дубровіна, Н. Малолетова [117]); внесок В. Короленка у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавчої думки (Г. Єрофєєва [125]).

Історичним дослідженням бібліотечної справи були присвячені тогочасні науково-практичні конференції та збірники наукових праць «Історія бібліотечної справи в Україні» (1995 р.) «Бібліотека і час» (1996 р.) та ін.

Серед форм організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на рубежі 2000-х років можна виділити такі, як:

- артвиставки як тимчасове демонстрування персональних або групових творчих робіт професійних та аматорських митців з метою формування у відвідувачів бібліотек ідейних переконань, їх естетичного виховання;

- бібліотечні виставки з інформування користувачів про певні видання, події шляхом наочного публічного демонстрування спеціально відібраних і систематизованих експонатів;

- літературна вітальня як форма творчої зустрічі з презентації книг, проведення літературно-музичних вечорів, де кожен учасник може висловити власну думку, сприяючи інтелектуально-моральному та естетичному вихованню користувачів публічних бібліотек;

- презентація книги як перше знайомство зі щойно надрукованими виданнями, а також з нагоди певних ювілейних дат і з метою вшанування пам'яті авторів тощо;

- читацька конференція як масова форма з публічного обговорення літературних творів за певною тематикою, яка сприяє виявленню читацьких думок засобами виставкової діяльності бібліотек, проведення лекцій, зустрічей з авторами літературних творів, обміну думками щодо їх оцінювання [66; 216].

З-поміж методів просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек 1990-х років виокремимо такі, як:

- бібліотечні диспути як діалоговий метод з обговорення різних точок зору його учасників зі ствердженням їхніх позицій із використанням книжкових аргументів для уточнення та заглиблення в тему диспуту;

- використання бібліотечних плакатів у вигляді текстово-наочного видання певного формату для привернення уваги користувачів до діяльності бібліотек, які містять зображення у поєднанні з незначним за обсягом пояснювальним текстом рекламного або популяризаційного чи інструктивно-методичного змісту;

- читання вголос (коментоване, повільне) як метод бібліотечної педагогіки з популяризації книги шляхом публічного зачитування літературних творів, також під час безпосереднього спілкування з авторами книжок;

- літературна вікторина як конкурс з отримання від читачів якнайбільшої кількості відповідей на письмові чи усні запитання з літературних джерел, виявляючи обізнаність із ними та логічне мислення учасників;

- літературні рольові та інтелектуальні ігри як методи спілкування працівників бібліотек із читачами з використанням ігрових засобів стимулювання читацької активності та розвитку естетичних смаків користувачів;

- літературний суд з елементами театралізації літературних творів із обговорення дій літературних персонажів, їхньої мотивації, переконливості характеру та поведінки, зосереджуючи увагу на аргументації «захисту» та «обвинувачення»;

- спільне з бібліотекарями обговорення книг у вигляді вільного обміну читачів думками та враженнями від прочитаного з детальним аналізом та оцінюванням літературних творів;

- підтримка публічними бібліотеками сімейного читання як методу домашньої просвітницької діяльності шляхом укладання списків книг, методичних рекомендацій з їх використання в домашніх умовах, надання колективних та індивідуальних консультацій родинам [25; 377; 279].

Отже, останнє десятиріччя ХХ століття є періодом набуття Україною незалежності, процесу деідеологізації та інтенсивного розвитку інформаційних технологій. Відповідним відображенням цих процесів став розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України, головними характеристиками якого стали, з одного боку, докорінна трансформаційна перебудова бібліотечної справи на засадах відродження національних ідей просвітництва та виховання в незалежній Україні, а з іншого – стагнація бібліотечної справи в цей історичний період, викликана економічною кризою в країні, зростанням цін та інфляцією.

Отже, наприкінці ХХ століття було започатковано новий етап розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України, що

проявлялося в упровадженні нових технологій бібліотечного обслуговування, вивченні історії національної бібліотечної справи, включенні всієї духовної спадщини українського народу та світової культури в просвітницьку та виховну діяльність тогочасних публічних бібліотек.

Розкриті позитивні та негативні тенденції становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек наприкінці ХХ століття також впливали на розбудову бібліотечної справи в Україні на початку ХХІ століття, викликавши суттєві зміни в її методології, завданнях, структурі, змісті тощо. Особливості актуалізації історико-педагогічного досвіду просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті відобразимо в наступному розділі.

Висновки до другого розділу

Аналіз науково-бібліографічних, педагогічних досліджень та архівних матеріалів дав нам змогу розкрити становлення та розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні у ХХ столітті у єдності п'яти послідовних етапів, зробити узагальнені висновки стосовно певних позитивних і негативних тенденцій у розвитку означеного феномену, ознаками яких були:

- у 1900–1920 роки: вияви громадської активності населення, діяльність культурно-просвітницьких товариств, комітетів грамотності, поява вітчизняних фахівців із бібліотечної справи; поєднання руйнівних тенденцій із становленням нових традицій;

- у 1920–1930 роки: перехід на централізоване, планове розгортання мережі публічних бібліотек на обласному та районному рівнях; ліквідація неписьменності населення України; суттєве зростання книжкових фондів бібліотек; заідеологізованість мети і завдань, змісту просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, що мала перш за все ідейно-політичну спрямованість;

- у 1930–1945 роки: гальмування просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек унаслідок переслідувань і репресій бібліотечних працівників; заподіяння значної школи бібліотечній справі в Україні від нацистської окупації;

- у 1945–1990 роки: післявоєнне відновлення мережі масових бібліотек; посилення функцій «керівництва читанням»; централізація бібліотечної справи та диференціація інформаційного обслуговування читачів; прояв позитивних тенденцій звільнення бібліотек від ідеологічної цензури та активізація вивчення національно-культурної спадщини;

- у 1990–2000 роки: докорінна перебудова бібліотечної справи завдяки переходу культурної сфери суспільного розвитку на новий рівень відродження національних ідей просвітництва та виховання в незалежній Україні у поєднанні з тогочасною стагнацією діяльності публічних бібліотек.

Перший – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.) – історико-педагогічний етап просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, що характеризувався активізацією напрацювань тогочасних громадських діячів і бібліотечних працівників за такими напрямками: вивчення діяльності бібліотек як центрів гуртування культурного життя маленьких містечок і сіл України (Н. Енгельгардт); розроблення експериментально-психологічної методики вивчення читацьких інтересів (Х. Алчевська); укладання переліку національних видань для сільських бібліотек (Б. Грінченко); формування бібліотек просвітницького спрямування, сприяння відкриттю нових просвітянських читалень і бібліотек (С. Русова); обґрунтування шляхів залучення українських книжок до бібліотечних фондів, завдань народних бібліотек як культурно-просвітницьких закладів, шляхів залучення населення до читання та участі в діяльності бібліотек (С. Сірополко); вивчення проблем дитячих публічних бібліотек (Д. Добра); пропагування ідеї організації шкіл і бібліотек-читалень по всіх селах за сприяння повітових управ і товариств «Просвіта» (І. Огієнко); обґрунтування культурно-просвітницької ролі бібліотеки і завдань бібліотекознавства, створення бібліотечних комісій

(К. Рубинський); популяризація української народної та навчальної літератури, ідеї керівництва читанням у масових бібліотеках, необхідність прищеплення користувачам бібліотек навичок культури читання, важливість вивчення читацького складу користувачів бібліотек (Л. Хавкіна).

Аналіз джерельної бази дав змогу виявити форми організації просвітництва та виховання в Україні у 1900–1920 роках. У цей час створювалися і працювали бібліотеки-читальні, чайні-читальні культурно-просвітницьких товариств, громад, комітетів грамотності, приватних осіб. Діяла мережа церковно-приходських бібліотек. На базі тогочасних публічних бібліотек організовувалися наукові товариства, проводилися етнографічні свята, працювали драматичні гуртки, відбувалися концерти, вивчалися українські народні пісні. Серед тогочасних методів просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек були також проведення просвітницьких, літературно-музичних вечорів, організація участі читачів у діяльності бібліотек.

У перші два десятиліття ХХ століття просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек активно висвітлювалися в тогочасних періодичних виданнях: «Світло», «Для народного учителя», «Новости детской литературы», «Журнал министерства народного просвещения» та ін.

У розділі висвітлено період 1920-х років ХХ століття, який визначено як «золоте десятиліття» з формування власних прогресивних та оригінальних шкіл (Київської та Харківської) з просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек. Вплив національного звільнення розвитку публічних бібліотек спричинив появу як позитивних, так і негативних тенденцій за такими напрямками просвітницької та виховної діяльності тогочасних діячів бібліотечної справи, як: вивчення запитів читачів, розроблення бібліологічної педагогіки, синтетичного та аналітичного методів вивчення читачів (Д. Балака); розроблення педагогічного напрямку у вивченні читацьких інтересів, за допомогою якого здійснювалося спостереження, вивчення запитів, фіксація відгуків користувачів бібліотек, анкетування, голосні

читання (Н. Фрідьєва); перетворення масових публічних бібліотек на знаряддя радянської влади, створення їхньої єдиної мережі (Н. Крупська); розгляд читача як соціальної категорії і соціальної постаті, суттєвий розвиток і доповнення теорії соціології книги та читання (В. Іванушкін).

Характерним для цього етапу було використання різноманітних форм організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек. У цей час активно працювали читацькі гуртки самоосвіти, любителів бібліотечної справи, в роботі яких індивідуальні форми роботи з часом були витіснені масовими заходами ідеологічного впливу на читача (зустрічі з читачами, лекції, виставки). Створювалися комісії та кабінети політосвіт. Публічні бібліотеки брали шефство над робітничими районами для книжкового обслуговування масового читача та вивчення читацьких запитів. Існували нові форми читацьких об'єднань: «друзі книги», літературні, клубні бібліотечні об'єднання, бібліотечні куточки та ін.

Серед тогочасних методів просвітництва та виховання ми виявили відкриття масового доступу до всіх типів бібліотек, орієнтація їхньої діяльності на диференційоване обслуговування потреб користувачів, спостереження за читацькими інтересами, фіксація відгуків користувачів бібліотек, анкетування, голосні читання.

Питання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек 1920-х років активно висвітлювалися в численних тогочасних періодичних виданнях: «Библиотекарь», «Шлях освіти», «Бібліотечний журнал», «Бібліотечний порадник», «Бібліологічні вісті», «Красный библиотекарь», «Бібліотекар у соціалістичному будівництві».

Третій етап розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України ми визначили як адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.), його особливістю став прояв ряду позитивних тенденцій у просвітницько-виховній діяльності тогочасних діячів публічних бібліотек: висвітлення історії становлення та розвитку народних бібліотек України (В. Шпілевич); визначення бібліотечної педагогіки як науки про сутність,

закономірності, методи та організацію виховного процесу в бібліотеці (Д. Балака); використання бібліотек із педагогічною та виховною метою, вивчення наукового процесу, відмінностей, предмету, виховного процесу, цілей, завдань впливу на читача (Л. Биковський); дослідження (анкетування) читачів і книгокористування з подальшим аналізом складу читачів, вивчення методів обслуговування, правил видачі ідеологічно невитриманої та шкідливої літератури (О. Карпінська).

Типовою тогочасною формою організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек було проведення серій актуальних виставок з питань матеріалістичної філософії та до історичних і ювілейних дат. Традиційними були постійно діючі при публічних бібліотеках антирелігійні виставки, виокремлення з фондів атеїстичної та матеріалістичної літератури, видань соціальної утопії, з історії світової та вітчизняної класової боротьби. Проводилася індивідуальна робота та робота з групами читачів: лекції, конференції, наради, створення пересувних бібліотек. Серед тогочасних методів просвітництва та виховання ми визначили такі: видання бібліографічної літератури про Радянську Україну, пропаганда читацької діяльності, вивчення читацьких інтересів методами спостережень, анкетування, аналіз статистичних даних, керування читанням і співпраця з користувачами бібліотек (добір книжок, посередництво, робота з читачам-початківцями) та ін.

Проблеми виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек висвітлювались у тогочасних періодичних виданнях: «Библиотеки СССР», «Советская библиография», «Бібліотекознавство та бібліографія», «Радянське бібліотекознавство», «Актуальні питання з бібліотечної роботи».

Четвертий – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.) – історико-педагогічний етап становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек характеризувався її активізацією в напрацюваннях тогочасних бібліотечних працівників за такими напрямками: надання консультативно-методичної допомоги публічним бібліотекам

України щодо методів роботи з читачами (Ю. Меженко); обґрунтування основних видів бібліотечних послуг для читачів, правил користування бібліотеками, масової та виставкової діяльності, узагальнення досвіду роботи над підготовкою читацьких конференцій (І. Золотоверхий, Г. Плеський, Я. Прайсман); книгознавчі розвідки з історії української книги (Г. Коляда, М. Різник); особливості патріотичного виховання засобами плакатів 1941–1945 років із фондів бібліотек (Н. Іванова, Я. Янчак); вивчення значення книги як культурологічного чинника, її соціальних функцій (М. Кодак); дослідження історії видання та пропаганди марксистської книги, преси та листівок (М. Дмитрієнко, Є. Демченко); укладання збірника документів і матеріалів, присвячених книзі та книжній справі в Українській РСР у 1917–1984 роках (О. Беляєв, В. Колесніков, Ю. Медведєв, І. Шевцова, Л. Гольденберг).

Аналіз джерельної бази дав змогу виявити форми організації просвітництва та виховання в публічних бібліотеках України у 1945–1990 роках. У цей час проводилися конференції читачів з обговорення кращих творів письменників, організовувалися щотижневі читання художньої і політичної літератури. Відбувалися організація постійно діючих виставок нових надходжень, огляди нової літератури, проводилися літературні вечори. Працювали літературні гуртки для вивчення творів класиків української, російської та світової літератури, тогочасних письменників. Забезпечувався відкритий доступ читачів до книжкових фондів, створювалися пересувні бібліотеки, організовувалося бібліотечне обслуговування без вихідних днів. В бібліотеках створювалися спеціалізовані читальні зали як центри культурно-виховної роботи на селі з пропаганди книги, навчання культурі читання, проведення тематичних вечорів, демонстрації науково-популярних фільмів. Проводилися читацькі та книгознавчі конференції, виставки, випускалися тематичні бібліографічні покажчики. При масових бібліотеках створювалися пункти видачі книжок.

Серед тогочасних методів просвітництва та виховання ми виявили такі: прискорене обслуговування читачів; подовження часу роботи читальних залів;

вилучення значної кількості суспільно-політичної літератури, пов'язаної з періодом культу особи; соціалістичне змагання з пропаганди книги, залучення до діяльності цього виду любителів книги та впровадження відкритих обговорень роботи з читачами; залучення найактивніших громадян до пропаганди книги; використання рекомендаційної бібліографії як засобу керівництва читанням і пропаганди книги; видання бібліографічних буклетів, плакатів і листівок, інших видів реклами з пропаганди бібліографічних видань на вільних сторінках, шпальтах, обкладинках книг тощо; впровадження диференційованих методів обслуговування читачів відповідно до їхніх читацьких інтересів.

Питання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек 1945–1990 роки висвітлювалися в таких численних періодичних виданнях: «Журнал Бібліотеки АН УРСР», «Библиотеки СССР», «Советская библиография», «Бібліотекознавство та бібліографія», «Радянське бібліотекознавство», «Колгоспна бібліотека», «Шкільна бібліотека», «Актуальні питання з бібліотечної роботи», «Библиотекарь».

П'ятий – стагнаційно-трансформаційний (1900–1920 рр.) – історико-педагогічний етап просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек характеризувався суперечливим поєднанням відродження національних ідей в незалежній Україні зі стагнацією бібліотечної справи в цей історичний період.

Вплив національного відродження публічних бібліотек спричинив появу як позитивних, так і негативних тенденцій за такими напрямками вивчення просвітницької та виховної діяльності тогочасними діячами бібліотечної справи, як: вивчення специфіки обслуговування національних меншин (В. Маркова); обґрунтування соціально-психологічних засад бібліотечного обслуговування та створення бібліотечної психологічної служби в нових умовах розвитку українського суспільства (І. Мейжис, Я. Хіміч); розвиток системи обслуговування читачів (В. Ярошук); дослідження змісту науково-методичної роботи публічних бібліотек (О. Виноградова); створення

національної системи електронних бібліотек (А. Чекмарьова, Л. Костенко, Т. Павлуша); застосування інтернет-технологій у практиці регіональних бібліотек (О. Волохіна); формування електронних інформаційних ресурсів та організації доступу до них (Л. Костенко).

Типовим для цього етапу було використання різноманітних форм організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек. У цей час активно працювали бібліотечні виставки, літературні вітальні, артвиставки, відбувалися презентації книг, проводилися численні читацькі конференції. Серед тогочасних методів просвітництва та виховання ми виявили такі: бібліотечні диспути, використання бібліотечних плакатів, читання вголос, літературні вікторини, літературні рольові та інтелектуальні ігри, літературні суди з елементами театралізації літературних творів, спільне з бібліотекарями обговорення книг і підтримка публічними бібліотеками сімейного читання.

Питання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у 1990-х роках активно висвітлювалися в тогочасних щойно започаткованих вітчизняних періодичних фахових виданнях: «Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета», «Вісник Книжкової палати», «Вісник Харківської державної академії культури» та ін.

Отже, становлення та розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті мали зумовлену історико-педагогічну сутність і були специфічно детерміновані соціально-політичними, історичними змінами, характеризувалися динамічною суперечливістю, появою різновидів публічних бібліотек, а також визначалися різноманітністю організаційних форм і методів просвітництва та виховання.

Висвітлені в другому розділі результати дослідження, опубліковані в таких наукових працях автора: [306], [307], [311], [312], [313], [314], [315], [319], [320].

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ

3.1. Тенденції, особливості та закономірності просвітницької і виховної діяльності бібліотек України у ХХ столітті

Соціально-економічні реформи в Україні, вплив євроінтеграційних процесів, гуманізація та гуманітаризація розвитку українського суспільства зумовлюють необхідність реформування бібліотечної галузі, що забезпечує реалізацію права користувачів бібліотек на бібліотечне обслуговування, загального їхнього доступу до культурних цінностей та інформації, які зібрані, зберігаються та надаються для тимчасового користування публічними бібліотеками [130]. З цих позицій розвиток саме мережі публічних бібліотек є в сучасних умовах пріоритетним напрямом державної політики в галузі освіти та культури. Створення належних умов для функціонування публічних бібліотек, надання ними просвітницько-виховних послуг зумовлено реалізацією дидактичних принципів бібліотечної педагогіки: задоволення потреб читачів у знаннях, інформації та організації змістовного дозвілля; доступність, оперативність і повнота інформації, яка надається користувачам бібліотек; індивідуально-диференційований підхід до бібліотечного обслуговування, наочність і культура організації міжособистісного спілкування та бібліотечного простору; рівноправність і добровільність у наданні бібліотечних послуг; свобода та плюралізм поглядів суб'єктів бібліотечної взаємодії [47].

Актуальність проблеми наукового пошуку визначається вивченням, накопиченням і реактуалізацією історичного та педагогічного досвіду становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних

бібліотек України, що необхідно у період їх прогресивних змін у сучасних умовах.

Проведений у другому розділі дисертації аналіз наявних історико-педагогічних досліджень цієї проблеми в ХХ столітті підтверджує їхню ґрунтовність і актуальність. Це, зокрема, стосується питань напрацювань бібліотечних працівників із просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, виявлення методів, форм організації діяльності цього виду та визначення бібліотечних видань, які її висвітлювали. Це стало результатом системних наукових розвідок численних дослідників, набуття досвіду працівників публічних бібліотек упродовж досліджуваного періоду.

Становлення та розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України впродовж ХХ століття ми умовно поділили на п'ять етапів:

I – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.), який характеризувався організацією єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування населення та становленням українського бібліотекознавства;

II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.), що відбувався на тлі формування власних прогресивних та оригінальних шкіл (Київської та Харківської) з просвітництва та виховання та відзначався позитивним впливом національного звільнення розвитку публічних бібліотек, суттєвими змінами в бібліотечних фондах, що поєднувалося із негативними наслідками їх чисток під ідеологічно-партійними гаслами;

III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.), що позначився гальмуванням активної діяльності публічних бібліотек урядовими установами через їх втручання в хід розвитку просвітництва та виховання, важкими роками репресій і переслідувань діячів освіти, науки і культури, характеризувався масштабними руйнаціями фондів бібліотек, які опинилися на окупованих територіях у роки Другої світової війни;

IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.), що характеризувався післявоєнним відновленням бібліотечної мережі та розвитком просвітницької

та виховної діяльності публічних бібліотек, провідними характеристиками якої стали збільшення кількості їхніх користувачів, посилення функцій «керівництва читанням», централізація бібліотечної справи та диференціація інформаційного обслуговування читачів, прояв позитивних тенденцій звільнення бібліотек від ідеологічної цензури та активізація вивчення національно-культурної спадщини.

V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.), який відзначився потужними трансформаціями просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні, що набула статусу незалежної, а впливовим чинником у їх функціонуванні була стагнація, деструктивні наслідки якої відчуються дотепер.

Згідно з виокремленими етапами ми вивчали провідні тенденції, особливості та закономірності становлення і розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті. Виокремлені тенденції, особливості та закономірності характеризують як форми і методи просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, що зумовлені зовнішніми соціально-економічними, суспільно-політичними, регіональними та внутрішніми ідеологічними, освітньо-нормативними, організаційно-методичними чинниками.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [69] поняття «тенденція» визначене як прагнення, напрям розвитку будь-чого, ідейне спрямування, намір чи провідна думка. Досліджуючи тенденції становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, ми визначаємо їх як певні напрями становлення бібліотек цього типу, які стали прогресивними для їхнього подальшого розвитку та вдосконалення. Прогресивними ми визначаємо ті напрями просвітництва та виховання читачів, які ведуть до вдосконалення та покращення бібліотечної справи завдяки передовим поглядам, прагненням та ідеям.

Вивчення особливостей виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек на різних етапах розвитку бібліотечної справи в Україні в

XX столітті ми спрямували на виявлення характерних рис і її специфічних ознак [372, с. 779].

Розглядаючи закономірності становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності, ми ґрунтувалися на представленні їх в «Енциклопедії освіти» [124, с 303] як доцільних способів педагогічних дій по відношенню до учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії. В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» [97, с. 174] закономірності виховання визначаються як суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, якими забезпечується його ефективність. Закономірності просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у різні історичні періоди визначають розуміння причинних відношень, різні способи пояснення та передбачення становлення і розвитку діяльності цього виду.

Для цілісного сприйняття результатів нашого дослідження проаналізуємо еволюційні зміни мети просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек України в XX столітті. Мета виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек як невід'ємного складової вітчизняної бібліотечної педагогіки впродовж досліджуваного періоду зазнавала суттєвих змін і трансформацій. Вона поетапно змінювалась за напрямом від ідеї створення єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування до ідей реалізації прав громадян на бібліотечне обслуговування та забезпечення їх доступною інформацією на сучасному етапі розвитку бібліотечної справи.

Незмінними складовими мети освіти, як зазначають І. Андрощук [6; 450], А. Кирда [173, с.14], є її спрямованість на всебічний і гармонійний розумовий і фізичний розвиток особистості. Ми поділяємо думку дослідниці, що кожна з освітніх ланок (зокрема й бібліотечна просвітницька та виховна діяльність) визначає специфічну для неї мету, зумовлену соціокультурними, суспільно-політичними та економічними чинниками. Мета освіти віддзеркалює соціально-економічні процеси, притаманні суспільному розвитку людства.

Незмінними складовими в просвітницькій і виховній діяльності публічних бібліотек залишаються всебічний розвиток їхніх користувачів, забезпечення просвітництва та виховання в умовах бібліотечних закладів та їхніх альтернативних форм. Упродовж ХХ століття функції і завдання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек періодично змінювалися згідно із суспільними потребами та реформаціями. Їхні змінні складові мали свою специфіку та особливості на кожному етапі становлення та розвитку вітчизняної бібліотечної справи [261].

У 1900–1920 роках метою виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек було визначено культурний розвиток народу та формування його здатності до відстоювання національної незалежності. Водночас зміст просвітництва та виховання тогочасних публічних бібліотек мав становий підтекст і здебільшого спрямовувався на ліквідацію неписьменності серед населення та його залучення до читання.

Суттєвих змін зазнало просвітництво та виховання в діяльності публічних бібліотек у 1920-х роках. Метою тогочасних публічних бібліотек стали ліквідація неписьменності, забезпечення культурного зростання народних мас, «сприяння їхньому широкому політичному просвітництву та вихованню» [181], що поєднувалося за впровадженням у той час принципом «коренізації» з популяризацією української літератури та залученням усіх верств населення до користування книжкою з метою самоосвіти.

Метою просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у 1930–1945 роках було визначено підсилення «класової лінії» в роботі з читачами, становлення нової радянської інтелігенції для обслуговування потреб радянської країни, створення з широких мас молодих робітників і колгоспників соціальної опори для радянської влади. Діяльність публічних бібліотек як соціальних інститутів було переорієнтовано з формування свідомості людини на поширення політичних знань, забезпечення благонадійності користувачів, розвиток у них ідеологічних читацьких інтересів у дусі марксизму-ленінізму.

Метою діяльності публічних бібліотек у роки Другої світової війни стала духовна підтримка військових і цивільного населення у воєнний час. Окупаційна нацистська влада розглядала бібліотеки як ідеологічні установи впливу на свідомість народу. Діяльність масових публічних бібліотек на звільнених від окупації територіях характеризувалася ідеологічним наступом культу особи Сталіна та комуністичним вихованням трудящих.

У 1945–1990 роках метою масової просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України ми визначили як ідейно-політичне і комуністичне виховання та загальнокультурне просвітництво людей нової ідеологічної генерації, мобілізацію населення країни на виконання ідеологічно-культурних завдань та формування суспільної свідомості.

Значних змін зазнала мета просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек із набуттям у 1991 році Україною незалежності: за незмінної її спрямованості на формування всебічно розвиненої людини відповідно до її потреб та інтересів відбулася кардинальна зміна ідейно-політичної парадигми – відмова від орієнтації на формування комуністичної моралі та повернення до ідеї національного виховання, спираючись на унікальність і самобутність усієї духовної спадщини українського народу та світової культури.

Зазначені цілі є актуальними й на сучасному етапі становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України. Так, у Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.) задекларовано, що «основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками» [130].

Етапи трансформації мети просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України дали змогу нам визначити завдання кожного з них, які були актуальними в ХХ столітті (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Мета і завдання просвітницької та виховної діяльності
публічних бібліотек України в ХХ столітті**

Етапи становлення та розвитку просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек	Мета просвітництва та виховання	Завдання просвітництва та виховання
Визвольнo-відроджувальний (1900–1920 рр.)	Культурний розвой народу та формування його здатності до відстоювання національної незалежності, ліквідація неписьменності серед населення та його залучення до читання	Охоплення всього населення країни різними формами й методами бібліотечного обслуговування, вивчення читацьких інтересів, вивчення читацького складу, керівництво читанням, формування у користувачів культури читання
Українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.)	Ліквідація неписьменності, самоосвіта, забезпечення культурного зростання народних мас, «сприяння їхньому широкому політичному просвітництву та вихованню»	Упровадження принципу «коренізації», популяризація української літератури та залучення всіх верств населення до користування книжкою, вивчення запитів читачів і здійснення активного впливу на масового читача, розроблення методик «керування читанням»
Адміністративно-руйнаційний (1930–1945)	Підсилення «класової лінії» в роботі з читачами, становлення нової радянської інтелігенції для обслуговування потреб радянської країни, створення з широких мас молодих робітників і колгоспників соціальної опори для радянської влади, духовна підтримка військових і цивільного населення у воєнний час	Переорієнтація діяльності публічних бібліотек як соціальних інститутів з формування свідомості людини на поширення політичних знань, забезпечення благонадійності користувачів, розвиток у них ідеологічних читацьких інтересів у дусі марксизму-ленінізму; розгляд окупаційною владою бібліотек як ідеологічних установ впливу на свідомість народу; збереження бібліотечних фондів від нищення в роки окупації
Планово-ідеологічний (1945–1990 рр.)	Ідейно-політичне та комуністичне виховання та загальнокультурне просвітництво людей нової ідеологічної генерації, мобілізація населення країни на виконання завдань ідеологічно-культурного змісту, формування та	Сприяння вихованню комуністичної свідомості, пропаганда вчення марксизму-ленінізму-сталінізму, посилення функцій «керівництва читанням» народу на засадах вивчення запитів читачів, політичне виховання мас засобами широкомасштабних

	зростання соціалістичної естетичних «гармонійний особистості»	суспільної свідомості, смаків, розвиток	форм і видів політичної агітації та пропаганди літератури радянського змісту, розгляд бібліотек як опорних баз ідеологічних установ
Стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.)	Спрямованість на формування всебічно розвиненої людини відповідно до її потреб та інтересів, відродження національних ідей		Кардинальна зміна ідейно-політичної парадигми – відмова від орієнтації на формування комуністичної моралі та повернення до ідей національного виховання та просвітництва, спираючись на унікальність і самобутність усєї духовної спадщини українського народу та світової культури, звільнення від заборон на інформацію

Отже, мета просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті неодноразово зазнавала суттєвих змін, трансформуючись за соціально-політичними, культурологічними, ціннісними та парадигмальними акцентами в цілях і завданнях бібліотечної справи в цілому.

Для першого етапу періодизації розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у 1900–1920 роках характерними були тенденції громадянської активності населення, культурно-просвітницьких товариств, комітетів грамотності у суттєвому розширенні мережі загальнодоступних публічних бібліотек в Україні, до яких залучалися широкі кола читачів. На кінець 1920 року чисельність публічних бібліотек в Україні становила майже 4 тис. У цей період були закладені засади створення централізованої мережі публічних бібліотек. Особливістю тогочасного просвітництва та виховання було активне вивчення читацьких інтересів, відстоювання ідей керівництва читанням, виховання у користувачів бібліотек культури читання, спрямування діяльності публічних бібліотек на ліквідацію неписьменності серед населення, збереження бібліотечних зібрань в умовах Першої світової та громадянської війн. Виявлено закономірність, якою визначалася в період визвольних змагань залежність національної

спрямованості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек від процесів становлення української державності.

Для другого етапу, визначеного як українізаційно-централізаційний період 1920-х років, характерними були тенденції масового створення хат-читалень для ліквідації неписьменності, організації в них гуртків самоосвіти, любителів бібліотечної справи з пропагандистсько-ідеологічною спрямованістю. Значно збільшилася кількість загальнодоступних публічних бібліотек (майже до 10 тис.) з відкритим масовим доступом до них і диференційованим обслуговуванням читачів. Було затверджено структуру єдиної мережі публічних бібліотек за адміністративно-територіальним принципом, спрямовану на політпросвіту трудящих мас. Особливістю цього періоду стала централізація методологічних і методичних засад просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, спрямованої на «широке політичне виховання мас», що супроводжувалося впродовж цього десятиліття трьома хвилями так званих чисток бібліотечних фондів від «контрреволюційної літератури». Поступово індивідуальні форми просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек витіснялися заходами активного ідеологічного впливу на масового читача. Було виявлено закономірності з позитивного впливу націоналізації бібліотек на суттєве поповнення їхніх фондів, залежності зростання бібліотечної мережі від національного звільнення розвитку публічних бібліотек і впливу запитів тогочасних читачів на зміни у бібліотечних фондах.

Третій етап становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України, який охоплює 1930–1945 роки, характеризується тенденціями створення єдиної мережі масових бібліотек, підсилення «класової лінії» в масовій роботі з читачами, переорієнтації діяльності бібліотек як соціальних інститутів із формування свідомості людини на поширення радянської ідеології, створення в широких масах молодих колгоспників і робітників нової соціальної опори влади після ліквідації умов соціального опору внаслідок знищення «старих» кадрів,

дослідження організації обслуговування масових читачів, вивчення їхніх читацьких інтересів і керування їхнім читанням та самоосвітою. Період Другої світової війни на території України відзначився масштабними руйнаціями фондів книгозбірень на окупованих територіях у 1941–1944 роках. Діяльність незначної кількості бібліотек у важких умовах евакуації була спрямована на потреби фронту, духовну підтримку народу у воєнний час.

Особливостями третього етапу періодизації стало здійснення просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек методами анкетування, аналізу походження та благонадійності читачів, змісту їхніх книжкових замовлень, керування читанням шляхом ідейного спрямування самоосвіти та формування читацьких інтересів. До кінця 1930-х років була ліквідована неписьменність населення України, розпочато підготовку нової, робітничо-селянської за походженням, радянської інтелігенції. В період Другої світової війни значна кількість неактуальних для нацистів видань була заборонена та знищена, що спонукало бібліотечних працівників самовіддано рятувати бібліотечні фонди. На звільнених від окупантів територіях відбувалось комплектування військових бібліотечок для політвідділів діючої армії та тилових частин.

Дослідження просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України під час адміністративно-руйнаційного (1930–1945 рр.) етапу сприяло виявленню закономірності, що полягає у взаємозалежності формування свідомості людини від змісту поширюваної ідеології: в умовах тоталітарного режиму – панування радянської ідеології, а в умовах нацистської окупації – сприйняття бібліотек як ідеологічних установ впливу на свідомість народу.

Для четвертого – планово-ідеологічного (1945–1990 рр.) – етапу періодизації становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України характерними були тенденції післявоєнного відновлення бібліотечної мережі та книжкових фондів масових бібліотек, сприяння вихованню комуністичної свідомості, пропаганда вчення марксизму-ленінізму-сталінізму, посилення функцій «керівництва читанням»

народу, вивчення запитів читачів з одночасним вилученням «ідеологічно невитриманої» літератури. Майже 27 тис. публічних бібліотек цього періоду перетворювались на центри масової пропаганди політичних, загальноосвітніх знань, в опорні бази ідеологічних установ із комуністичного виховання трудящих. Останні десятиліття цього періоду характеризувались кризовими явищами у використанні фондів публічних бібліотек, що проявлялося в падінні показників користування масовою книгою у поєднанні з позитивними тенденціями звільнення від ідеологічної цензури, відкриттям «спецхранів», активізацією вивчення національно-культурної спадщини.

Суттєвими особливостями четвертого етапу періодизації стали проголошення пріоритетності політики централізації бібліотечної справи, залучення публічних бібліотек до комуністичного розвитку країни, перетворення їх на ідейно-політичні осередки мобілізації населення на виконання завдань культурно-ідеологічного порядку у поєднанні зі звільненням від наслідків сталінізму, збільшення кількості користувачів бібліотек, упровадження диференційованих методів обслуговування читачів відповідно до їхніх читацьких інтересів.

Науковий пошук сприяв виявленню ряду закономірностей розвитку просвітництва та виховання вітчизняних публічних бібліотек у 1945–1990 роках, як-от: взаємозв'язок між вивільненням бібліотечної справи від ідеологічних обмежень і швидким зростанням бібліотечної мережі, позитивний вплив централізації бібліотечної справи на оптимізацію та стандартизацію бібліотечної діяльності та накладання певних обмежень централізаційними процесами на ініціативу національної бібліотечної системи України.

П'ятий етап періодизації становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, що охоплював 1990-ті роки ХХ століття, характеризується тенденціями трансформації бібліотек завдяки прискоренню інформатизації суспільства та використанню інтернет-технологій зі сховищ книг у інформаційно-бібліотечні центри. За сприяння

процесів деідеологізації активізувалися використання всіх без винятку накопичених людством бібліотечних знань і їх вплив на формування духовної культури читачів.

Особливостями п'ятого етапу періодизації стало супроводження трансформаційних процесів національного відродження та вільного розвитку бібліотечної справи в Україні негативними стагнаційними явищами – економічною кризою в країні, зростанням цін, інфляцією.

Закономірним явищем у цей період стала зумовленість зростання інтересу користувачів бібліотек до національної культури та історії процесами відкриття спецхранів і вільного доступу до раніше заборонених публікацій з національної культури та соціально-політичного життя, книг репресованих діячів української культури та науки.

Аналіз виявлених у процесі дослідження тенденцій, особливостей і закономірностей становлення та розвитку виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек у різні історичні періоди ХХ століття дає змогу зробити висновок про можливість і необхідність упровадження у практику роботи сучасних бібліотечних закладів найкращого досвіду роботи бібліотечних працівників із сфер просвітництва та виховання минулих років, запобігаючи ймовірності появи труднощів у цьому виді діяльності у молодих спеціалістів.

3.2. Узагальнення ідей та інтерпретація досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті у контексті їхнього сучасного інноваційного розвитку

Цілісний і системно-контекстуальний історико-педагогічний аналіз просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті сприяє узагальненому баченню шляхів, тенденцій, особливостей,

закономірностей і суперечностей їхнього становлення та розвитку у сучасну добу.

Розглядаючи педагогічний вимір діяльності тогочасних публічних бібліотек, слід насамперед відзначити інноваційність і творчість їхньої просвітницької діяльності та виховних ідей, які певним чином вирізнялися на фоні тогочасної ідеологічної шаблонності та прямолінійності в реалізації освітнього процесу. Вивчення першоджерел, аналіз творчої спадщини публічних бібліотек дає нам змогу визначити *особливості* становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в українському культурно-освітньому просторі ХХ століття, як-от: цілеспрямована неперервність просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек; інспірування просвітницько-виховної системи акмеологічною спрямованістю освіти впродовж життя; просвітницько-виховна конфронтація з проявами ідеологічних утисків і цензури в організації бібліотечної справи в ХХ столітті.

Просвітницько-виховні ініціативи публічних бібліотек були дієвим компонентом культури та освіти ХХ століття, їхнє становлення та розвиток відбувалися в руслі певних тенденцій, закономірностей і суперечностей. Ми визначили зміст *тенденцій* становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, серед яких виокремлюємо: *загальні* – апробація просвітницько-виховного потенціалу публічних бібліотек в освітньому середовищі України ХХ століття; впровадження провідного вітчизняного науково-педагогічного досвіду у виховну та просвітницьку практику діяльності тогочасних публічних бібліотек; *окремі* – методологічна асиметричність просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у різні періоди її розвитку в ХХ столітті, зумовлена об'єктивними чинниками ідеологічних утисків, цензури та заборон на використання певних книжкових видань; *перспективні* – інтеграція досвіду просвітницької та виховної діяльності вітчизняних публічних бібліотек у ХХ столітті в реформування

бібліотечної справи сучасної України у галузі компетентнісного просвітництва та акмеологічних засад виховання.

На підставі розуміння діалектики тогочасних історико-педагогічних процесів було виявлено ряд *закономірностей* і *суперечностей* становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у досліджуваній період. Тож до *закономірностей* можна віднести: відповідність просвітницько-виховних інновацій соціокультурним потребам і вимогам суспільства; людинотворча спрямованість ідеї неперервного просвітництва особистості; синтез організаційно-методичних надбань і теоретико-просвітницьких ідей у діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; органічне поєднання роботи бібліотечних працівників з обслуговування користувачів із їх просвітництвом і вихованням. Ми також констатували ряд *суперечностей* між ідеологічним консерватизмом бібліотечної справи України в ХХ столітті та просвітницько-виховним новаторством бібліотечних працівників, централізованою уніфікованістю, авторитарністю та ідеологічною зашореністю тогочасної бібліотечної справи та спрямованістю діяльності публічних бібліотек на гуманізацію їхнього просвітницько-виховного простору.

Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті мала важливе практичне значення, що визначалося в її стратегічно-перспективній зорієнтованості. Просвітницькі та виховні ідеї тогочасних публічних бібліотек неодноразово випереджали свій час, через що періодично стикалися з неприйняттям тогочасною панівною ідеологією. Разом із тим для сучасних умов актуальності просвітницької та виховної діяльності досвіду публічних бібліотек України ХХ століття є, беззаперечно, значущими.

Сучасний вітчизняний культурно-освітній процес перебуває в стані визначення актуальних просвітницько-виховних дискурсів, джерелами яких часто є загальновизнані зарубіжні теорії та практики апробації методик навчання та виховання. Разом із тим український історико-педагогічний досвід вочевидь здатний не гірше за закордонний визначити культуровідповідні та

ментально доцільні історично випробувані вектори становлення та розвитку просвітництва та виховання. Так, вітчизняна автентична традиція бібліотечної справи ХХ століття вочевидь може бути визнана джерелом українського національного відродження та формування світогляду оновленої патріотичної генерації. Важливе місце в цьому процесі відводиться досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті.

Для удосконалення сучасної теорії виховання і просвітницької практики публічних бібліотек України цінними є ідеї просвітницької та виховної діяльності вітчизняних бібліотек ХХ століття про культурний розвиток користувачів, формування в них здатності до відстоювання національної незалежності; популяризацію української літератури та залучення всіх верств населення до самоосвіти; духовну підтримку військових і населення у воєнний час; формування всебічно розвиненої людини відповідно до її інтересів і потреб, на засадах ідей національного виховання, самобутності духовної спадщини українського народу та світової культури. Крім того, соціокультурна орієнтація, новаторство просвітницької та виховної діяльності тогочасних публічних бібліотек, добре організована методична та централізована організаційно-управлінська діяльність, самовідданість працівників бібліотечної справи – це все вигідно вияскравлює теоретико-практичний та організаційний досвід просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек минулого століття.

Антропоцентрична спрямованість просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті знайшла впровадження в реалізації компетентнісної спрямованості сучасної освіти. Ключовими були ідеї первинного опанування національної культурної спадщини та поступове розширення ключових, базових і професійних компетентностей упродовж життя. Опанування національних і зарубіжних культурних цінностей було визначальним просвітницько-виховним спрямуванням щодо важливості становлення та розвитку в користувачів публічних бібліотек уміння здійснювати самоосвітню діяльність упродовж життя та ділитися власним

досвідом із оточенням. Така просвітницько-виховна спрямованість діяльності публічних бібліотек дає змогу нам стверджувати, що наскрізною змістовою лінією в ній є ідея необхідності розвитку ключових суспільних громадянських компетентностей, які, безумовно, мали сприяти формуванню гармонійно розвиненої особистості. Саме тому в просвітницькій та виховній діяльності публічних бібліотек ХХ століття наголошується на організації єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування населення, що гармонізувалася зі створенням вітчизняних оригінальних шкіл з просвітництва та виховання та національним звільненням розвитку публічних бібліотек. Тому маємо об'єктивні підстави відзначати паралелізм компетентнісної спрямованості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті та Рекомендацій Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання впродовж усього життя» (2006 р.), Розпоряджень КМУ України «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека – ХХІ"» (2009 р.), «Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України"» (2016 р.).

Під час розкриття предмета дисертаційної роботи було визначено педагогічні концептуальні лінії становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті, як-от: педагогічне керівництво читанням, поступове звільнення бібліотек від ідеологічної цензури, активізація вивчення національної культурної спадщини, трансформація просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек з набуттям Україною незалежності.

Практично-пізнавальну актуальність репрезентації для сучасної бібліотечної справи ідей і досвіду просвітницького та виховного новаторства публічних бібліотек України ХХ століття ми втілили в розробку авторського змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті». У змісті модуля актуалізовано вітчизняний історико-

педагогічний досвід, розкрито неперервність національних освітніх традицій. Його впровадження має практичну зорієнтованість та освітнє значення для підготовки здобувачів вищої педагогічної та культурно-просвітницької освіти.

Ряд складових тем змістового модуля були висвітлені у наукових розвідках вітчизняних учених і науковців із проблем бібліотечної справи, її розвитку в Україні в ХХ столітті, виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек, зокрема в працях В. Бондаренко, Н. Березюк, Г. Бродіної, Л. Дубровіної, Т. Дуреєвої, Н. Жадько, В. Ільганаєвої, О. Ісаєнко, Н. Каліберди, Т. Ківшар, М. Корогод, Є. Кулик, О. Куликової, О. Линдеман, Г. Липак, С. Лободи, В. Медведєвої, Т. Новальської, О. Онищенко, В. Пашкової, О. Рибачок, П. Рогової, В. Сєдих, М. Слободяник, О. Сокур, Н. Фрідбаєвої, С. Шемаєвої та ін.

Об'єктом вивчення змістового модуля є педагогічна думка та просвітницько-виховна практика публічних бібліотек України в ХХ столітті. Предметним полем визначено просвітницьку та виховну діяльність тогочасних публічних бібліотек. Освітнім підґрунтям змістового модуля були загально визнані науково-педагогічні засади компетентнісного підходу. Зміст навчального модуля побудовано на висвітленні соціально-культурної, просвітницько-виховної та організаційно-методичної стратегій у досвіді просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті.

Метою змістового модуля визначено висвітлення теоретико-педагогічних засад, виховних основ, організаційно-педагогічних підходів і методів поширення просвітницьких ідей публічних бібліотек України в ХХ столітті, розкриття перспективних напрямів упровадження їхнього досвіду в процес модернізації сучасної вітчизняної бібліотечної справи [312, с. 3].

Згідно з окресленою метою ми визначили такі завдання змістового модуля: розкрити зміст просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті як невід'ємного складника тогочасного вітчизняного освітнього процесу; здійснити аналіз еволюції просвітництва та

становлення і розвитку виховної діяльності публічних бібліотек; висвітлити етапи, зміст, особливості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; обґрунтувати соціально-культурний і гуманістичний виміри ідей просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек; проаналізувати тенденції, особливості та закономірності просвітництва та виховання в діяльності бібліотек досліджуваного періоду; окреслити вплив просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек ХХ століття на розвиток сучасної вітчизняної бібліотечної справи та думки.

Структуру авторського змістового модуля подано у вигляді трьох субмодулів, зміст яких відповідає сучасним поглядам на освітню репрезентацію історико-педагогічних подій. У першому субмодулі «Психолого-педагогічні основи просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті» просвітницьку і виховну діяльність публічних бібліотек розглянуто як науково-педагогічну проблему. Просвітницьку та виховну діяльність публічних бібліотек визначено як один із важливих складників вітчизняної системи неперервної освіти. Визначено сутність поняття «просвітництво» та провідні ідеї просвітництва. Виховання розглядається як конкретне суспільно-історичне явище та соціальна інституція спрямована на всебічний розвиток особистості. Проаналізовано пріоритетні ознаки просвітницької та виховної діяльності. Схарактеризоване поняття «публічні бібліотеки» та його провідні ознаки. Здійснено логіко-герменевтичний аналіз понятійного конструкту «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек».

У процесі вивчення джерельної бази з питань дослідження просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек було виокремлено групи джерел із вивчення генези бібліотечної галузі: нормативно-правові акти з питань функціонування та розвитку публічних бібліотек України ХХ століття; архівні джерела (звіти відділів культури та освіти, документи бібліотечних з'їздів, конгресів, плани роботи та поточні документи публічних бібліотек та ін.); наративні джерела (наукові, історико-педагогічні праці,

дисертації, автореферати, монографії, фахові часописи, періодичні видання, матеріали наукових конференцій та ін.); педагогічні нариси про особливості просвітницької та виховної діяльності відомих діячів бібліотечної справи; навчально-методична література (освітні програми, навчальні посібники, підручники, методична література з питань бібліотечного обслуговування та ін.).

Історико-генетичний аналіз становлення та розвитку публічних бібліотек України до початку ХХ століття сприяє виявленню передумов становлення й розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек до початку ХХ століття. Схарактеризовано появу публічних бібліотечних закладів різних типів і контингенту їхніх користувачів. Особливу увагу приділено історико-хронологічному аналізу джерельної бази дослідження та передумовам становлення і розвитку просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті.

Розкрито періодизацію розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті. Здійснено історико-хронологічний аналіз за обґрунтованими критеріями вияву динамічних змін у просвітницькій і виховній діяльності публічних бібліотек. Обґрунтовано розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні в ХХ столітті в єдності п'яти послідовних етапів, як-от: I – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.); II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.); III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.); IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.); V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.).

У другому змістовому субмодулі «Історико-педагогічний досвід просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті» показано особливості становлення просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України (1900–1920 рр.). Розкрито вияви громадської активності населення: діяльність культурно-просвітницьких товариств,

комітетів грамотності, поява вітчизняних фахівців із бібліотечної справи; поєднання руйнівних тенденцій зі становленням нових традицій.

Розвиток діяльності публічних бібліотек у 1920-ті роки ХХ століття схарактеризовано як перехід на централізоване, планове розгортання мережі публічних бібліотек на обласному та районному рівнях, період активної ліквідації неписьменності населення України. Звернено увагу на суттєве зростання книжкових фондів бібліотек. Вказано на заідеологізованість мети і завдань, змісту просвітницької та виховної діяльності тогочасних публічних бібліотек, що мала перш за все ідейно-політичну спрямованість.

Потенціал діяльності публічних бібліотек України в 1930–1945 роках відзначено гальмуванням просвітницької та виховної діяльності внаслідок переслідувань і репресій бібліотечних працівників. Подано аналіз процесу започаткування галузі знань із бібліотечної педагогіки. Відзначено заподіяння значної шкоди бібліотечній справі в Україні нацистською окупацією під час Другої світової війни.

Здійснено аналіз планового розгортання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у 1945–1990 роках. Розкрито особливості післявоєнного відновлення мережі масових бібліотек. Серед тогочасних тенденцій розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек спостерігалось посилення функцій «керівництва читанням», централізацію бібліотечної справи та диференціацію інформаційного обслуговування читачів. Висвітлено прояв позитивних тенденцій звільнення бібліотек від ідеологічної цензури та активізації вивчення національно-культурної спадщини.

Далі запропоновано розкриття просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у незалежній Україні (1990-ті роки). Під час вивчення змістового модуля важливо вказати на започаткування в цей період докорінної перебудови бібліотечної справи завдяки переходу культурної сфери суспільного розвитку на новий рівень відродження національних ідей просвітництва та виховання в незалежній Україні у поєднанні з тогочасною

стагнацією діяльності публічних бібліотек. Розглянуто пріоритет провадження нових технологій бібліотечного обслуговування, вивчення історії національної бібліотечної справи, включення всієї духовної спадщини українського народу та світової культури в просвітницьку та виховну діяльність публічних бібліотек.

Третій змістовий субмодуль «Актуалізація історико-педагогічного досвіду просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті» передбачає ознайомлення з тенденціями, закономірностями та особливостями просвітницької і виховної діяльності бібліотек України у ХХ столітті. Слухачам пропонується відстежити динамічні зміни мети і завдань просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек, здійснити аналіз тенденцій, особливостей і закономірностей становлення та розвитку виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек у різні історичні періоди ХХ століття.

Запропоновано узагальнений розгляд ідей та інтерпретації досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті у контексті їхнього сучасного інноваційного розвитку. Йдеться про шляхи, тенденції, особливості, закономірності й суперечності становлення та розвитку публічних бібліотек у сучасну добу. Також звернено увагу на теоретико-практичний та організаційний досвід просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек минулого століття. Слухачам пропонується провести паралелі між компетентнісною спрямованістю просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті та сучасною стратегією розвитку бібліотечної справи.

Вивчення змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті» передбачає проведення аудиторних (лекційні диспути, прес-конференції, круглі столи, колоквіуми) та позааудиторних (виконання самостійних та індивідуальних робіт, завдань із самоконтролю, самопідготовки до поточного, проміжного та підсумкового контролю тощо) занять.

Представлена структура змістового модуля, на нашу думку, сприяє розкриттю логіки становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті, створює для студентів можливість всебічного вивчення тогочасних тенденцій, особливостей і закономірностей здійснення діяльності цього виду. Просвітницька універсальність, виховна неординарність, організаційно-методична актуальність та організаційно-педагогічна дієвість діяльності вітчизняних публічних бібліотек у ХХ столітті є важливою основою актуалізації тогочасної просвітницько-виховної практики та педагогічних ідей в освітньому просторі сучасних публічних бібліотек.

Вважаємо за необхідне відзначити цивілізаційне та соціокультурне значення просвітницько-виховних здобутків діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті. Їхня науково-педагогічна спадщина містить значний інтелектуально-трансформаційний потенціал, є важливим підґрунтям для просвітницько-виховних ініціатив і перспектив удосконалення сучасної бібліотечної справи. Педагогічні узагальнення досвіду публічних бібліотек України ХХ століття про доступність, цілісність та інтегрованість просвітницько-виховної діяльності, їхній ціннісно-освітній потенціал цілком та повністю відповідають поглядам на реформування бібліотечної справи в сучасній Україні за прийнятою у 2016 році Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», основні напрями якої, беззаперечно, є обґрунтованими та виправданими вітчизняним досвідом становлення та розвитку публічних бібліотек.

Висновки до третього розділу

У розділі розкрито тенденції, особливості й закономірності становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті. Визначаючи тенденції як провідні напрями

становлення та розвитку, закономірності як стійкі суттєві взаємозв'язки, а особливості як характерні риси та специфічні ознаки ефективності процесів становлення та розвитку, ми здійснили прогностичне визначення напрямів подальшого функціонування просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек України шляхом екстраполяції позитивно-конструктивного історико-педагогічного досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України, накопиченого впродовж ХХ століття.

Мета виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек упродовж ХХ століття зазнавала суттєвих змін і трансформацій, поетапно змінюючись від ідеї створення єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування до ідей реалізації прав громадян на бібліотечне обслуговування та забезпечення їх доступною інформацією на сучасному етапі розвитку бібліотечної справи.

Серед тенденцій становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті конструктивними вважаємо: намагання розширення мережі загальнодоступних публічних бібліотек; створення їхньої єдиної централізованої мережі; диференціацію обслуговування читачів; вивчення їхніх запитів; спрямованість діяльності публічних бібліотек на звільнення від ідеологічної цензури та вивчення національно-культурної спадщини; трансформацію публічних бібліотек зі сховищ книг в інформаційно-бібліотечні центри; використання всіх без винятку накопичених людством знань для формування духовної культури читачів.

Як позитивні особливості просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек у досліджуваній період ми визначили: активне вивчення читацьких інтересів; відстоювання ідей керівництва читанням; виховання культури читання у користувачів бібліотек; самовідданість бібліотечних працівників у рятуванні бібліотечних фондів у воєнні роки; впровадження диференційованих методів обслуговування читачів відповідно до їхніх

читацьких інтересів; трансформаційні процеси національного відродження та вільного розвитку бібліотечної справи в Україні.

Науковий пошук сприяв виявленню ряду закономірностей розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті, як-от: залежність національної спрямованості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек від процесів становлення української державності; залежність зростання бібліотечної мережі, інтересу користувачів бібліотек до національної культури та історії від національного звільнення розвитку публічних бібліотек і звільнення бібліотечної справи від ідеологічних обмежень; вплив запитів читачів на зміни у бібліотечних фондах; взаємозалежність формування свідомості людини від змісту поширюваної ідеології; позитивний вплив централізації бібліотечної справи на оптимізацію та стандартизацію бібліотечної діяльності та накладання певних обмежень централізаційними процесами на ініціативу національної бібліотечної системи України.

Диференційовано зміст тенденцій (*загальні* – апробація просвітницько-виховного потенціалу публічних бібліотек в освітньому середовищі України ХХ століття; впровадження провідного вітчизняного науково-педагогічного досвіду в виховну та просвітницьку практику діяльності тогочасних публічних бібліотек; *окремі* – методологічна асиметричність просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у різні періоди її розвитку у ХХ столітті, зумовлена об'єктивними чинниками ідеологічних утисків, цензури та заборон на використання певних книжкових видань; *перспективні* – інтеграція досвіду просвітницької та виховної діяльності вітчизняних публічних бібліотек у ХХ столітті в реформування бібліотечної справи сучасної України в галузі компетентнісного просвітництва та акмеологічних засад виховання), узагальнено закономірності (відповідність просвітницько-виховних інновацій соціокультурним потребам і вимогам суспільства; людинотворча спрямованість ідеї неперервного просвітництва особистості; синтез організаційно-методичних надбань і теоретико-просвітницьких ідей у

діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; органічне поєднання роботи бібліотечних працівників з обслуговування користувачів із їх просвітництвом і вихованням) і виявлено суперечності (між ідеологічним консерватизмом бібліотечної справи України в ХХ столітті та просвітницько-виховним новаторством бібліотечних працівників; централізованою уніфікованістю, авторитарністю та ідеологічною зашореністю тогочасної бібліотечної справи та спрямованістю діяльності публічних бібліотек на гуманізацію їхнього просвітницько-виховного простору) становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті.

Ретроспективний аналіз становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті сприяє визначенню важливої ролі реактуалізації конструктивно-позитивного історико-педагогічного вітчизняного значного потенціалу та впровадження перспективного досвіду в подальшу розбудову бібліотечної справи. Позитивний досвід розширення та збереження мережі вітчизняних публічних бібліотек, упровадження ретро-інноваційних форм їхньої просвітницької та виховної діяльності, врахування у її здійсненні регіональних, соціально-економічних тенденцій, особливостей і закономірностей в умовах децентралізації сприятиме реалізації завдань Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України».

Результати досліджень, відображені у третьому розділі, опубліковані в наукових працях здобувача: [308], [309], [310], [312], [316], [317], [318].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати досягнення його мети, виконання поставлених у ньому завдань і зробити такі науково-теоретичні висновки:

1. Спираючись на сучасні методологічні підходи (міждисциплінарний, системний, історико-хронологічний, герменевтичний, парадигмальний), розкрито джерельну базу дослідження. Згідно з датами появи, змісту та призначення всі дослідницькі матеріали систематизовано за такими групами: *нормативно-правові акти* з питань функціонування та розвитку публічних бібліотек України ХХ століття; *архівні джерела* (звіти відділів культури та освіти, документи бібліотечних з'їздів, конгресів, плани роботи та поточні документи публічних бібліотек та ін.); *наративні джерела* (наукові, історико-педагогічні праці, дисертації, автореферати, монографії, фахові часописи, періодичні видання, матеріали наукових конференцій та ін.); *педагогічні нариси* про особливості просвітницької та виховної діяльності відомих діячів бібліотечної справи та *навчально-методична література* (освітні програми, навчальні посібники, підручники, методична література з питань бібліотечного обслуговування та ін.). Результатом системного аналізу джерельної бази стало визначення передумов становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті, як-от: підтримка діяльності публічних бібліотек державними та громадськими установами, товариствами та приватними особами; необхідність цілеспрямованого просвітницько-виховного впливу на населення країни; задоволення потреб широких кіл читачів у необхідних знаннях; розуміння ролі публічних бібліотек не тільки як сакральних-духовних установ, а й як загальнодоступних культурно-просвітницьких закладів; позитивний вплив промислово-економічного розвитку країни у другій половині ХІХ століття на становлення просвітництва та виховання в діяльності бібліотек; заснування мережі публічних бібліотек, загальнодоступність отримання

бібліотечних послуг, усвідомлення важливості суспільного використання бібліотечних фондів; благодійна діяльність приватних меценатів, осіб, громадських діячів (М. Корф, Х. Алчевська, Б. Грінченко та ін.).

Здійснено авторське обґрунтування сутності базового понятійного конструкту дослідження «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек» як невід'ємної складової культури та освіти України, спрямованої на всебічний розвиток особистості в умовах діяльності загальнодоступних бібліотечних закладів та альтернативних форм діяльності цього виду, враховуючи загальні та спеціальні чинники, притаманні діяльності громадських бібліотек, що визначені географічними, кліматичними та поліетнічними особливостями України.

2. Розроблено періодизацію процесу становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності вітчизняних публічних бібліотек у ХХ столітті, яка характеризується динамічністю, цілісністю та суперечливістю. Визначено п'ять послідовних етапів їх становлення: I етап – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.) – позначився виявами громадської активності населення, діяльністю культурно-просвітницьких товариств, комітетів грамотності, появою вітчизняних фахівців із бібліотечної справи, поєднанням руйнівних тенденцій зі становленням нових традицій; II етап – українізаційно-централізаційний (1920–1930 рр.) – означений переходом на централізоване, планове розгортання мережі публічних бібліотек на обласному та районному рівнях, ліквідацією неписьменності населення України, значним зростанням книжкових фондів бібліотек, заідеологізованістю мети і завдань, змісту просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, що мала перш за все ідейно-політичну спрямованість; III етап – адміністративно-руйнаційний (1930–1945 рр.) – пов'язаний із гальмуванням просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек унаслідок переслідувань і репресій бібліотечних працівників, завдянням значної шкоди бібліотечній справі в Україні нацистською окупацією; IV етап – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.) – характеризується

післявоєнним відновленням мережі масових бібліотек, посиленням функцій «керівництва читанням», централізацією бібліотечної справи та диференціацією інформаційного обслуговування читачів, проявами позитивних тенденцій звільнення бібліотек від ідеологічної цензури та активізацією вивчення національно-культурної спадщини; V етап – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.) – позначився докорінною перебудовою бібліотечної справи завдяки переходу культурної сфери суспільного розвитку на новий рівень відродження національних ідей просвітництва та виховання в незалежній Україні у поєднанні з тогочасною стагнацією діяльності публічних бібліотек.

Наукову історико-педагогічну періодизацію генезису просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в XX столітті обґрунтовано на засадах авторських критеріїв, як-от: мета просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на різних етапах дослідження їхнього становлення та розвитку; завдання, методологія і структура просвітництва та виховання в бібліотечній галузі в досліджуваній період; законодавча та нормативно-правова база реформування просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек упродовж XX століття; типологія публічних бібліотек України та головні напрями їхньої просвітницької та виховної діяльності; особливості розвитку просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек України впродовж досліджуваного історичного періоду; забезпечення бібліотечних закладів України кваліфікованими кадрами та якісний склад працівників бібліотек: особливості виховної та просвітницької діяльності, рівень освіти, стаж роботи; вплив соціально-економічних змін в Україні на особливості становлення й розвитку просвітництва та виховання в публічних бібліотеках.

Виявлено чинники впливу на становлення і розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України досліджуваного періоду (зовнішні – соціально-економічні, суспільно-політичні, регіональні; внутрішні – ідеологічні, освітньо-нормативні, організаційно-методичні).

3. Відстежено трансформацію змісту та виявлено закономірності, тенденції, особливості організації просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек на кожному з досліджуваних етапів. Визначено *тенденції* (*загальні* – апробація просвітницько-виховного потенціалу публічних бібліотек в освітньому середовищі України ХХ століття; видозміна провідного вітчизняного науково-педагогічного досвіду і впровадження його у виховну та просвітницьку практику діяльності тогочасних публічних бібліотек; *окремі* – методологічна асиметричність просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у різні періоди її розвитку у ХХ столітті, зумовлена об'єктивними чинниками ідеологічних утисків, цензури та заборон на використання певних книжкових видань; *перспективні* – інтеграція досвіду просвітницької та виховної діяльності вітчизняних публічних бібліотек у ХХ столітті в реформування бібліотечної справи сучасної України в галузі компетентнісного просвітництва та акмеологічних засад виховання); *закономірності* (відповідність просвітницько-виховних інновацій соціокультурним потребам і вимогам суспільства; людинотворча спрямованість ідеї неперервного просвітництва особистості; синтез організаційно-методичних надбань і теоретико-просвітницьких ідей в діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; органічне поєднання роботи бібліотечних працівників із обслуговування користувачів з їх просвітництвом і вихованням); *особливості* (активне вивчення читацьких інтересів; відстоювання ідей керівництва читанням; виховання культури читання у користувачів бібліотек; самовідданість бібліотечних працівників у рятуванні бібліотечних фондів у воєнні роки; впровадження диференційованих методів обслуговування читачів відповідно до їхніх читацьких інтересів; трансформаційні процеси національного відродження та вільного розвитку бібліотечної справи України) та *суперечності* (між ідеологічним консерватизмом бібліотечної справи України в ХХ столітті та просвітницько-виховним новаторством бібліотечних працівників; централізованою уніфікованістю, авторитарністю та ідеологічною

зашореністю тогочасної бібліотечної справи та спрямованістю діяльності публічних бібліотек на гуманізацію їхнього просвітницько-виховного простору) становлення й розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті.

4. Окреслено перспективи використання здобутків просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек означеного періоду в сучасних умовах інноваційної розбудови бібліотечної галузі. Доведено, що в теперішній час доцільно наголошувати на розробленні та впровадженні таких стратегічних напрямів, як-от: визнання вітчизняної автентичної традиції бібліотечної справи ХХ століття джерелом українського національного відродження та формування світогляду оновленої патріотичної генерації; культурний розвиток користувачів публічних бібліотек, формування в них здатності до відстоювання національної незалежності; популяризація української літератури та залучення всіх верств населення до самоосвіти; духовна підтримка військових і населення у воєнний час; формування всебічно розвиненої людини відповідно до її інтересів і потреб на засадах ідей національного виховання, самобутності духовної спадщини українського народу та світової культури; ідея необхідності розвитку ключових суспільних громадянських компетентностей, які сприятимуть формуванню гармонійно розвиненої особистості; організація єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування населення, що гармонізується зі створенням вітчизняних оригінальних шкіл з просвітництва й виховання та вільним національним розвитком публічних бібліотек.

Проведене нами дослідження не вичерпує всі аспекти досліджуваної проблеми. Подальших наукових розвідок потребують такі її складові: створення позитивної мотивації просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек із урахуванням зарубіжного досвіду організації бібліотечної справи; налагодження просвітницько-виховної співпраці бібліотечних працівників з користувачами публічних бібліотек, громадськістю на засадах використання кращих вітчизняних історико-педагогічних надбань;

оновлення змісту та педагогічних технологій підготовки бібліотечних працівників до просвітницької та виховної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР: учебник. Москва: Книга, 1980. 352 с.
2. Адаменко О. В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*: зб. наук. праць. Хмельницької гум. пед. академії, 2013. Вип. 15. С. 10–13.
3. Айвазян О. Б. Нормативно-правова база створення і функціонування бібліотечної мережі Подільської губернії. *Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність*: матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21 черв. 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 12–19.
4. Акилина М. И. Анализ функций библиотеки. *Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті*: тези доп. міжнар. наук. конф. У 2 ч. (Київ, 12–15 жовт. 1993 р.). Центральна наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. Київ, 1993. Ч. 1. С. 17–18.
5. Актуальные вопросы централизации библиотечного и информационного обслуживания в системе БАН СССР: матер. XIII научной конференции Библиотеки АН СССР. Ленинград, 16–18 октября 1975 г. Ленинград, 1975.
6. Андросчук І.В. Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні. *Молодь і ринок*, 2023, № 1 (209). С. 17–22.
7. Антонов В. М., Нестеренко В. Г., Антонова-Рафі Ю. В. Гібридні акмеологічні бібліотеки в Україні (інноваційні технології та застосування): монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 207 с.
8. Антонова О. Є. Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування: монографія / Житомирський держ. пед. ун-т. Житомир, 2003. 208 с.

9. Антопольский А. Б. Вопросы интеграции библиотек, архивов и музеев по научному наследию. *Информационное обеспечение науки: новые технологии*: сб. науч. тр. Москва: Научный Мир, 2011. С. 238–249.

10. Антопольский А. Б., Майстрович Т. В. Электронные библиотеки: принципы создания: монография. Москва: Либерия, 2007. 288 с.

11. Армс В. Электронные библиотеки. Люберцы: ПИК ВИНТИ, 2002. 274 с.

12. Артемов Ю. І. Концептуальна модель бібліотеки суспільства знань. *Наук. праці Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2010. Вип. 2. С. 66–71.

13. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник. Либідь, 2006. 424 с.

**Архівні матеріали Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського**

14. Арх. НБУВ, оп. 1, арк. 120–123, арк. 129

15. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 120–123, арк. 129

16. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 13, арк. 5–14.

17. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 378, арк. 8 зв.

18. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 76.; спр. 657, арк. 43; спр. 657, арк. 173.

19. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 738, арк. 27–29; спр. 739, арк. 6–8, 22.

20. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1110, арк. 21.

21. IP НБУВ, ф. 48, № 4, арк. 13–14.

22. Аслитдинова А. А. Доступ к документальному наследию: книги как объект международного сотрудничества (из опыта ЦНБ АН Республики Таджикистан). *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. Киев, 2005. Вып. 3. С. 319–325.

23. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. Москва-Воронеж: МОДЭК, 1996. 768 с.

24. Ашаренкова Н. Г. Вплив цензури на діяльність публічних бібліотек України (20–30-х рр. ХХ ст). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник наукових статей*. Київ, 2001. Вип. 5. С. 93–101.

25. Ашаренкова Н. Г. Функції масової роботи бібліотеки в сучасній соціокультурній ситуації в суспільстві. *Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку: зб. наук. ст. / ППК ПК; редкол.: В. Г. Чернець, В. А. Бітаєв, А. П. Обертинська та ін.* Київ, 1997. С. 132–138.

26. Бабіч В. Розвиток бібліотечної справи на Україні за 60 років Радянської влади. *Розвиток бібліотечної справи України в Українській РСР за роки Радянської влади* Київ, 1979. С. 3–30.

27. Балака Д. Бібліологічна педагогіка як наука. *Бібліологічні вісті*. Київ, 1930. № 2. С. 15.

28. Балака Д. Бібліотека в минулому: XIII розділ: Історія українських бібліотек. Київ, 1927. С. 87–116.

29. Балака Д. Библиотека в свете современной педагогики. Ленинград: [б.и.], 1926. 9 с.

30. Балака Д. А. Изучение читателя в Библиотеке АН УССР. *Труды Второй Всероссийской конференции научных библиотек*. Ленинград: Стенографический отчет, 1929. С. 158.

31. Бандилко Л. Бібліотечна діяльність «Просвіти» на Волині (з початку ХХ ст. до 1939). *Бібліотечний вісник*. 1998. № 2. С. 33–35.

32. Баньковська І. Організація бібліотечних консорціумів (із досвіду роботи зарубіжних бібліотек). *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2017. Вип. 45. С. 47–60.

33. Баран В. Цензура в системі тоталітаризму. *Сучасність*. 1994. № 5. С. 113–114.

34. Барышева Е. А. Национальная и Университетская библиотека Исландии: к 200-летию со дня основания. *Библиотековедение*. 2019. Т. 68. № 2. С. 167–178.

35. Башун О. В. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність. *Бібліотечний форум України*. 2003. № 2. С. 29–30.
36. Башун О. В. Соціальне партнерство бібліотек. URL: <https://www.slideshare.net/olenabashun/ss-9221588> (дата звернення: 10.07.2020).
37. Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії). *Бібліотечний вісник*. 2000. № 1. С. 32–34.
38. Березюк Н. М. *Отечественный библиотековед К. И. Рубинский. Научно-технические библиотеки*. 1998. № 11. С. 74–84.
39. Берладин Г. В. Кооперація зусиль в роботі бібліотек. Досвід роботи. *Медичні бібліотеки України на шляху до суспільства знань: матеріали наук.-практ. конф.* (Львів, 15–17 трав. 2007 р.). Київ, 2007. С. 20–27.
40. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти. *Світ виховання*. 2005. № 5(12). С. 7–11.
41. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навчальний посібник для студентів вузів. Київ: Академвидав, 2009. 248 с.
42. Бібліотека і час: ювілейний збірник до 130-річчя Національної парламентської бібліотеки України. Київ: Бібліотечна Україна, 1996. 116 с.
43. Бібліотеки в Київській шкільній окрузі. *Світло*. 1914. Кн. 9. С. 78.
44. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941-1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Державний комітет архівів України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; уклад. Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолєтова ; редкол.: О. С. Онищенко (голова), Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, О. О. Маврін, Н. В. Маковська, Н. І. Миронець, В. Ю. Омельчук, Роман Процик, П. С. Лохань. Київ: [б.в.], 2004. 814 с.

45. Бібліотеки церковних братств в Україні у 16–18 ст. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотеки> (дата звернення: 26.05. 2020).

46. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: підручник / За ред. М. С. Слободяника, В. О. Ільганаєвої. Харків: Основа, 1993. 176 с.

47. Бібліотечна педагогіка. *Українська бібліотечна енциклопедія*: електронний ресурс, 2022. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29326/1/O_Matviichuk_OSP.pdf (дата звернення: 5.17. 2021).

48. Бібліотечна Україна: довідник. Київ: Абрис, 1996. 382 с.

49. Биковський Л. Бібліотечна педагогіка. Українська книга. 1938. № 2. С. 36–39. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1256> (дата звернення: 12.11. 2020).

50. Библиотечная энциклопедия / Российская гос. б-ка. Москва: Пашков дом, 2007. 1299 с.

51. Библиотечное дело. Терминологический словарь / Рос. гос. б-ка. 3-е значит. перераб. и доп. изд. Москва: Рос. гос. б-ка, 1997. 168 с.

52. Бистрицький Є. Легітимізація як дієве філософське поняття. *Філософська і соціологічна думка*. 2009. № 5. С. 49–59.

53. Бібліотека і читач на порозі XXI сторіччя: збірник наукових праць / Мін-во культури і мистецтв України; Національна парламентська б-ка України. Київ: [б. в.], 1998. 72 с.

54. Бібліотеки та читальні Комітетів піклування про народну тверезість. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотеки> (дата звернення: 15.11.2021).

55. Білик О., Гудімова Н. Роздуми щодо оцінювання якості роботи бібліотеки. *Бібліотечна планета*. 2011. № 4. С. 28–32.

56. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 37–40.

57. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 3-тє вид., випр., доп. Київ: Академвидав, 2005. 688 с.
58. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967рр.). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 227 с.
59. Бондаренко В. І. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 276 с.
60. Бондаренко В. І. Дистантне інтернет-обслуговування користувачів сучасної бібліотеки (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 19 с.
61. Бородіна Г. Г. Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 2003. 21 с.
62. Бородіна Г. Г. Культурно-просвітницька значимість книгозбірень в історико-краєзнавчому контексті Півдня України. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 листопада 2013 р.) / М-во культури України, Нац. іст. б-ка України, Нац. спілка краєзнавців України, КНУКіМ; [за заг. ред. О. П. Реєнта]. Київ, 2014. С. 8–11
63. Брофи П. Оценка деятельности библиотек: принципы и методы / Пер. с англ. А. И. Земскова, науч. ред. Л. Я. Шрайберг. Москва : Омега-Л, 2009. 246 с.
64. Булах Т. Заходи з популяризації читання: загальна характеристика. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 2. С. 46–48.
65. Булгаковский Д. Г. Очерк деятельности Попечительств о народной трезвости за всё время их существования (1895 – 1909 г.). В двух частях. Санкт-Петербург: Отечественная типография, 1910. 240 с.
66. Бура Н. П. Форми масової роботи з читачами у бібліотеках (1920–1930-і рр.). *Бібліотекознавство і бібліографія*. 1991. Вип. 30. С. 127–131.
67. Бюлетень НКО. 1931. №43. С. 2–3.

68. Вакуленко Л. Бібліографія Української СРСР: стан і перспективи розвитку. *Бібліотекознавство і бібліографія*. Харків. 1985. Вип. 25. С. 55–66.
69. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
70. Васильев К. И. Работа с архивным материалом. *Методы педагогического исследования*. Москва: Просвещение, 1972. 159 с.
71. Васильченко М. П. Взаємодія бібліотек у рамках створення єдиної інформаційно-бібліотечної системи «Бібліотека – XXI». *Бібліотечний форум України*. 2012. № 1. С. 8–9.
72. Васильченко Н. П. Координация как этап взаимодействия библиотек. *Бібліотечний форум України*. 2010. № 1. С. 15–16.
73. Ваховський Л. Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
74. Венцева Н. О. Розвиток вищої історичної педагогічної освіти України в першій половині ХХ століття: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Бердянський держ. пед. ун-т . Бердянськ, 2017. 489 с.
75. Веркалець М. М. Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка. Київ: Знання, 1990. 48 с.
76. Вилегжаніна Т. І. Публічні бібліотеки України на зламі століть: вибр. ст. / Добір матеріалів та упоряд. С. Басенко, З. Савіна ; відп. ред. З. Савіна. Нац. парлам. б-ка України. Київ, 2015. 272 с.
77. Вилегжаніна Т. Кооперація як засіб успішного функціонування бібліотек в інформаційному середовищі. *Бібліотечна планета*. 2013. № 4. С. 4–7.
78. Виноградова О. Б. Науково-методична діяльність публічних бібліотек України 70–90-ті роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 1998. 16 с.
79. Віжічаніна Л. Клубні об'єднання при публічних бібліотеках: історико-теоретичні та практичні аспекти. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2018. № 1. С. 39–42.

80. Вовченко В. Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні. Харків, 1976. 99с.

81. Волинець А. А. З історії публічних бібліотек України в ХІХ–першому десятилітті ХХ ст. (з архівних матеріалів). *Історія бібліотечної справи України: зб. наукових праць*. Київ, 1995. С. 9–15.

82. Волохин О. М. Интернет-технологии в практике региональной библиотеки: первый опыт, перспективы развития. *Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества*: матер. 6-й Междунар. конф. «Крым 99». 1999. Т.1.

83. Волощук І. С. Педагогічне дослідження: навч. посіб. Київ : Інформ. Системи, 2009. 390 с.

84. Воскобойнікова-Гузєва О. Модернізаційна стратегія розвитку вітчизняної бібліотечно-інформаційної сфери. *Бібліотечний вісник*. 2012. № 5. С. 8–19.

85. Всесоюзная библиотечная перепись 1 октября 1934 г. В 2 т. / пред. Н. К. Крупской; Центр. упр. нар.-хоз. учета Госплана СССР. Москва: ЦУНХУ Госплана СССР – В/О Союзоргучет, 1936. Т. 1: Основные итоги. 318 с.

86. Вугман И. С. 95 лет жизни и деятельности Одесской государственной публичной библиотеки (1830–1925). *Библиотека: сб. статей*. Москва; Ленинград, 1927. С. 135–151.

87. Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6 т. Москва: Педагогика, 1983. Т. 3: История развития высших психических функций. 1983. 368 с.

88. Вылегжанина Т. И. Украинские библиотеки: участие в проекте БАЕ «Купола Содружества». *Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии*. 2013. № 1. С. 25–28.

89. Гальперин П. Я. Моё мироведение: курс лекций. Москва: Российский открытый университет, 1992. 208 с.

90. Гениева Е. Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2008. 208 с.

91. Гимальдинова З. В. Библиотечное дело на Украине (Организация библиотечной работы) (1945-1961): конспект лекций для студентов-заочников ХГИК по курсу «История библиотечного дела в СССР». Харьков, 1965. 32 с.

92. Гимальдинова В. В. История библиотечного дела на Украине (1917–1932): учеб. пособие / З. В. Гимальдинова [и др.]; под ред. Т. А. Скрипник / ХГИК. Харьков, 1975. 208 с.

93. Глазков М. Н. История международного библиотечного сотрудничества. Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2009. № 4. С. 89–91.

94. Глазков М. Н. Советские библиотеки как фактор укрепления государства в 1930-е гг. Книга и кнжное дело на рубеже тысячелетий: девятая междунар. научн. конф. по проблемам книговедения: тезисы докладов. Москва, 2000. С. 188–190.

95. Глоба Г. О., Приживара С. В. Освіта як об'єкт державного управління. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2010. Вип. 3. С. 115–120. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpdu_2010_3_18.pdf (дата звернення: 16.09. 2021).

96. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ТОВ фірма Планер, 2010. 308 с.

97. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

98. ГОСТ 7.0–99. Информационно библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. Введ. 2000–07–01. *Стандарты по библиотечному делу*. Санкт-Петербург, 2003. С. 11–38.

99. Греськів О. О. Законодавче та нормативно-правове забезпечення досліджень ретроспективних бібліотечних фондів в Україні: актуалізація в

частині формування Державного реєстру національного культурного надбання. *Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового та історико-культурного простору*. Матеріали XIX міжнар. наук.-практ. конф. «Короленківські читання 2016» (Харків, 12 жовт. 2016 р.). У 2-х ч. Ч. 2. С. 107–124. URL: <http://ru.calameo.com/read/000632945ec25530693b1> (дата звернення: 10.06. 2020).

100. Губернські бібліотеки. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Губернські%20бібліотеки> (дата звернення: 07.12. 2019).

101. Гуменюк Т.І. Наслідки «радянізації» у суспільно-політичному житті Західної України (1931–1941 рр.) в сучасній українській історіографії. *Сторінки історії: зб. наук. праць*. Київ, 2004. Вип. 19. С. 35–45.

102. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: А.П.Н., 2002. 224 с.

103. Дворкина М.Я. Изменение социальной роли и философии библиотечного обслуживания. *Библиотечное обслуживание: новая реальность. Лекции*. Москва, 2001. 142 с.

104. Демкин И. В., Скрипник Т. А. Библиотечное дело на Украине в период развертывания социалистической реконструкции народного хозяйства. *История библиотечного дела в Украине (1917–1932 гг.)*. Харьков: ХГИК, 1975. 208 с.

105. Демченко Є. П. Издание марксистской книги на Украине до Великого Октября. Киев: Наукова думка, 1987. 162 с.

106. Дерунов К. Н. Типичные черты в эволюции русской «общественной» библиотеки. Дерунов К. Н. Избранное: Труды по библиотековедению и библиографии. Москва : Книга, 1972. С. 62–141.

107. Дзюба Н. Й., Красножон В. М. Корпоративна взаємодія бібліотек України для дітей з аналітичного розпису періодичних видань. *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність:*

проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–27 трав. 2010 р.). Київ, 2010. С. 41–43.

108. Дідусенко Г. Цінне джерело історичної пам'яті нації. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2019. № 2. С. 19–22.

109. Діжур Т. А. Корпоративне створення бібліографічної бази даних як критерій відповідальності перед користувачем і суспільством. *Медичні бібліотеки як соціальні інформаційні бази медичної науки та охорони здоров'я*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 14–16 трав. 2008 р.). Київ, 2008. С. 92–96.

110. Дмитрієнко М. Ф. Листівки більшовицьких організацій, 1917–1920 як історичне джерело. Київ: Наук. думка, 1980. 303 с.

111. Добко Т. В. Масові бібліотеки України в культурному розвитку суспільства 80-х років: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 05.25.03. НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Київ, 1994. 20 с.

112. Добрая Д. Ю. Детская библиотека Д. Ю. Доброй в Киеве. *Новости детсокой литературы*. 1914. № 9/10. С. 1–7.

113. Довідник бібліотекаря: зб. керівних матеріалів з питань бібл. роботи. Харків: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1967. 238 с.

114. Довідник бібліотекаря: керівні матеріали з питань бібл. роботи. Харків: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1967. 396 с.

115. Дороніна Т. О. Історіографічний опис проблеми як необхідний складник історико-педагогічного дослідження (за матеріалами дисертацій із спеціальності 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки», захищених у 2016 рр.). *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2018. Вип.72. С.83–88.

116. Дубровіна Л. А. Методологічні засади історичних досліджень у бібліотекознавстві та документознавстві: базові принципи і поняття. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2005. № 1. С. 22–29.

117. Дубровіна Л. А., Малолетова Н. І. Бібліотеки Києва в період німецької окупації (1941–1943). *Бібліотечний вісник*. 2001. № 3. С. 2–18.

118. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2009. 530 с.
119. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 1. С. 3–10.
120. Дурєєва Т. А. Адаптація комунікаційних технологій до бібліотечної діяльності в умовах інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Харків. держ. акад. культури. Харків, 2009. 20 с.
121. Електронна бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org> (дата звернення: 06.09.2020).
122. Зязюн І. Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*. 2012. № 4–5. С. 19–23.
123. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: НБУВ, 2011. 248 с.
124. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
125. Єрофєєва Г. М. Громадська ініціатива В. Г. Короленка в організації бібліотек. *Короленківські читання*: матер. наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовтня 1999 р. Харків: ХДБН, 1999. С. 13–18.
126. Жадан Л. В., Жадан В. П. Педагогічний словник. Харків: Основа, 2018. 144 с.
127. Жадько Н. В. Фактори стабілізації бібліотеки як соціокультурного інституту в умовах переходного періода : автореф. дис. канд. пед. наук. Москва, 1996. 22 с.

128. Жарков А.Д. Технология культурно-досуговой деятельности библиотеки: учебн.-метод. пособие. Москва: Либерей-Бибинформ, 2008. 239 с.

129. Зайцев В. Н. Социокультурная деятельность библиотек – один из путей развития информационного общества. *Библиотекосведение*. 2006. № 2. С. 23–25 с.

130. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1995, № 7, ст.45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2019).

131. Закон України «Про повну загальну середню освіту». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2020, № 31, ст.226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

132. Законодавство – бібліотекам України: довідкове видання. Київ, 2000. Вип. 1: Загальні засади діяльності бібліотек, прийняті 14 лютого 1992 р., № 2117 – XII із доповненнями та змінами 1992–1996 рр.

133. Занков Л. В. Избранные педагогические труды. Москва: Педагогика, 1990. 424 с.

134. Захарова Н. Культурно-просвітницька функція національної бібліотеки в умовах державотворення (з досвіду Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського). *Бібліотечний вісник*. 2010. № 4. С. 49–54.

135. Заярна Л. Ф., Шиян Л. М., Омельянова Т. І., Цимбровська Л. О. З історії Створення Уманської центральної бібліотеки: (До 100-річчя з дня заснування). *З історії бібліотечної справи в Україні*. Київ: Національна парламентська бібліотека України, 1997. Вип. 2. С. 46–50.

136. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, 1934.: Видавництво ВУЦВК "Радянське будівництво і право", 1934. Т. II. № 17-39.

137. Зворський С. Архівна спадщина вітчизняних бібліотекознавців і бібліографів: збереження і використання. *Бібліотечна планета*. 2002. № 4. С. 22–24.
138. Зворський С. Л. Внесок діячів львівського товариства «Просвіта» в розвиток теорії та практики бібліотечної справи в Україні. *Історія бібліотечної справи в Україні*. Київ, 1995. С. 32–36.
139. Зинкявичене Ю. Совместный проект архивов, библиотек и музеев Литвы. URL: www.epaveldas.lt (дата звернення: 11.11.2018).
140. З'їзди, конгреси бібліотечні та бібліографічні. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/> (дата звернення: 10.06.2021).
141. Знищенко М. П. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи у діяльності «Киевского Общества Грамотности» (1882–1908). *Вісник книжкової палати*. 1997. № 11. С. 31–35.
142. Зубкова Н. М. Народно-просвітницька діяльність Б. Д. Гринченка. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 1994. Вип. 2. С. 97–99.
143. Іванова І. Ф. Читацькі об'єднання: з історії виникнення. *Історія бібліотечної справи України*. Київ, 1997. С. 75–80.
144. Іванова Н. П., Янчак Я. В. Плакаты периода Великой Отечественной войны Советского Союза за 1941–1945 гг. Львов, 1976. 60 с.
145. Іванушкін В. М. Проблеми читачівства та її вивчення: форми організації та методи роботи Каб. вивч. кн. та читача при У. Н.-Д. І. К.. Київ: [б.в.], 1926. 32 с.
146. Ільганаєва В. Корпоративний рух в Україні: стан та перспективи розвитку. *Бібліотечний форум України*. 2006. № 2. С. 13–15.
147. Ільганаєва В. О., Слободяник М. С. Організація діяльності бібліотек: навч. посібник. Харків: [б.в.], 1993. 108 с.
148. Інструкція про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних

фондів: затв. наказом М-ва культури і мистецтв України від 23 берез. 2005 р. № 152. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0347-05> (дата звернення: 15.09.2020).

149. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій: монографія / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 232 с.

150. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. Київ: Наук. думка, 1966. 251 с.

151. Исаевич Я. Д. Роль братств в издании и распространении книг на Украине и Белоруссии (конец XVI – XVIII в.). Книга и графика. Москва: Наука, 1972. С. 127–136

152. Ісаєнко О. Інноваційні бібліотечні технології інформаційного обслуговування: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 158 с.

153. Ісаєнко О. О. Розвиток інноваційних бібліотечних технологій інформаційного обслуговування в Україні (1980–2007 рр.): автореф. дис. ...канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 20 с.

154. Історія бібліотечної справи України: збірник наукових праць. Київ: :Нац. парлам. б-ка України, 1995. Вип. 1. 116 с.

155. Історія Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. *Калинове намисто: Блог відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського*. URL: [https:// poltavakr. blogspot.com/p/blog-page_26.html](https://poltavakr.blogspot.com/p/blog-page_26.html) (дата звернення: 12.06.2020).

156. Каліберда Н. Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Історія формування та тенденції розвитку. 1918–початок 90-х років: дис. канд. істор. наук: 07.00.08. Київ, 1999. 198 с.

157. Кант І. Відповідь на питання: що таке Просвітництво. URL: <https://docplayer.net/45242020-Imanuyil-kant-vidpovid-na-pitannya-shcho-take-prosvitnictvo.html> (дата звернення: 08.11.2019).
158. Каптерев А. И. Библиотечная деятельность и информационное пространство. Киев, 1991. 50 с.
159. Каракоз О. Бібліотека як складник системи радянських ідеологічних інституцій у 1919-1923 рр. *Бібліотечна планета*. 2004. №2. С. 68.
160. Каракоз О. О. Формування методів бібліотечної цензури. *Праці Національного університету ім. М. Драгоманова*. Київ, 2004. Вип. 3. С. 60–67.
161. Каращук О. Бібліотека в сучасному інформаційному просторі. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2016. Вип. 43. С. 596–610.
162. Каримова Ф. Р. Корпоративный электронный каталог «Весь Урал» как ресурс краеведческого обслуживания читателей. *Библиотека XXI века: библиотечное обслуживание*. Москва, 2003. С. 80–81.
163. Кармазіна М. С. Революція 1905–1907 рр. в Україні: парадокси стрімкої політизації. *Політична історія України: XX ст.*: в 6 т. Київ, 2002. Т. 1.: На зламі століть. С. 195–199.
164. Карташов Н. С., Скворцов В. В. Общее библиотековедение. Общая теория библиотечного дела. Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та культуры, 1997. Ч. 2. 256 с.
165. Каталог фондів. Бібліотечні колекції. Вип. 1. Б. Д. Грінченко / укл. М. Загірня. Київ, 1988. [Каталог бібліотеки Б. Грінченка з фондів ІР НБУВ].
166. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами “східного простору” (1940–1945). НАН України, Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. Ч. 1: Джерелознавче дослідження. 552 с.

167. Кашеварова Н. Г., Малолетова Н. І. Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Рознберга в оккупированной Европе. Справочник-указатель архивных документов из киевских собраний. Киев: НБУ им. В. И. Вернадского, 2006. 577 с.
168. Керекез Я. Бібліотечно-методична робота на Київщині в 1929–1930 рр. *Бібліотечні вісті*. 1930. № 2. С. 114–116.
169. Керзюк О. Партнерська співпраця Британської бібліотеки. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 2. С. 22–25.
170. Ківшар Т. І. Головні напрямки бібліотечної політики в добу Української революції. *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр)*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 94–97.
171. Ківшар Т. І. Степан Сірополко. *Бібліотечний вісник*. 1997. № 6. С. 32–33.
172. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923) / Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. Київ: Київ. держ. ін-т культури, 1996. 339 с.
173. Кирда А. Г. Тенденції розвитку цілей освіти в розвинених країнах світу і Україні (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 26 с.
174. Кисловская Г. А. Международная деятельность как фактор развития библиотечно-информационного пространства. *Вестник Библиотечной Ассоциации Евразии*. 2007. № 1. С. 62–65.
175. Кияниця Є. О. Зв'язки бібліотек з громадськістю в соціокультурному просторі регіону: монографія. Київ : Ліра-К, 2018. 180 с.
176. Клепко С. Ф. Українська царина філософії освіти. *Практична філософія*. 2001. № 1. С. 197–211.
177. Клименко О. З. Інтеграція українських бібліотек – важлива складова інформаційно-комунікаційної діяльності. *Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 38–42.

178. Клименко О. З. Різновиди співпраці українських бібліотек в інформаційному суспільстві. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2016. Вип. 44. С. 7–19.

179. Клименко О. З. Співпраця українських бібліотек в інформаційному суспільстві (до питання інновацій). *Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука: наук.-практ. конференція-брейнстормінг* (Харків, 27 квіт. 2016 р.). / Наукова бібліотека Харків. держ. ун-ту харчових технологій. URL: <http://lib-hduht.kh.ua/Info/Klimenko.pdf> (дата звернення: 10.03.2020).

180. Книга і друкарство на Україні / О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін. ; за ред. П. М. Попова]; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського, Держ. публ. б-ка. Київ: Наукова думка, 1964. – 313

181. Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1917–1941. Киев: Наукова думка, 1985. 477 с.

182. Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1986. 563 с.

183. Ковальський М.П. Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI-XVII ст. *Український археологічний щорічник. Нова серія*. Київ, 1992. Вип. 1. С. 261–273.

184. Ковальчук В. М. Роль Миколи Балліна у бібліотечній та культурно-просвітницькій діяльності Харківського товариства грамотності. *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2005. Вип. 13. Наукові бібліотеки України: довідник. С. 42.

185. Ковальчук Г. Д. Методична діяльність публічних бібліотек України: історичний огляд. Харків: Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2020. 80 с.

186. Ковальчук Г. Проблеми функціонування публічних бібліотек в умовах оновленого суспільства: з досвіду роботи публічних бібліотек Східної України. *Бібліотечний форум України*. 2007. № 3. С. 24–27.

187. Кодак Н. Ф. Время. Произведение. Книга. Киев: Наукова думка, 1987. 195 с.
188. Колеснікова Н., Кузнецова Л. Бібліотеці Кримського республіканського музею – 125 років. *Бібліотечний вісник*. 1998. № 4. С. 41–42.
189. Конати Б., МакГлинчи А., Пашкова В. Обширная география деятельности благодаря локальным партнерствам: американские информационные центры и библиотеки-побратимы. *Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: XVI междунар. конф. «Крым 2009»*. Москва: ГПНТБ, 2009. URL: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2009/disk/25.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
190. Коновал Л. Функціонування національних цифрових бібліотечних проєктів у контексті формування електронної бібліотеки «Україніка». *Бібліотечний вісник*. 2016. № 2. С. 11–16.
191. Копанева В. О. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 198 с.
192. Копилов А. О., Заваленок О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917–1921 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 41–50.
193. Корнілова Є. Адресно-цільове інформування віддалених користувачів: практика та перспективи використання. *Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.)*. Київ, 2015. Ч. 2. С. 28–31.
194. Корогод М. А. Формирование региональной автоматизированной системы публичных библиотек (на примере Краснодарского края): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03. Краснодарский гос. ун-т культуры и искусств. Краснодар, 2006. 19 с. URL: <http://tekhnosfera.com/view/179335/a#?page=1> (дата звернення: 03.11.2019).

195. Короленківські читання 2012. *Взаємодія та партнерство бібліотек у регіональному інформаційному просторі* : матеріали XV всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2012 р.) / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня Укр. бібл. асоц. Харків, 2013. 286 с.
196. Корф Н. А. Народные библиотеки. *Народная школа*. 1883. № 9. С. 15–18.
197. Костенко Л. Й. Використання INTERNET у бібліотеках. *Бібліотечний вісник*. 1999. № 2. С. 6–10.
198. Костенко Л. Й., Сорока М. Б. Бібліотека інформаційного суспільства. *Бібліотечний вісник*. 2002. № 3. С. 33–38.
199. Кострова М., Харгелія О. Наталія Дорошенко (1888–1974) як бібліотекар і педагог. *Бібліотеки на західноукраїнських землях*: доп. і повідомл. Другої науової конф. Львів, 29–30 жовтня 2006 р. Львів, 2006. С. 144–154.
200. Костылева Я. А. АБИС «Ирбис» – опыт корпоративной работы библиотек г. Мариуполя. *Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса*: труды 15-й междунар. конф. «Крым 2008». URL: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2008/disk/187.pdf> (дата звернення: 17.03.2020).
201. Кочеткова А. Цифрові бібліотеки як ознака XXI століття. *Світогляд*. 2009. № 6. С. 68–73. URL: <http://file:///C:/Users/user/Downloads/svit-2009-20-6-68-kochetkova.pdf> (дата звернення: 12.01.2019).
202. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986). Т. 12. 1971-1975. Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. 9-е изд., испр. и доп. Москва: Политиздат, 1986. 573 с.
203. Красник У. О. Корпоративна діяльність бібліотек як складова формування інформаційного суспільства. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства*: матеріали четвертої

міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25 жовт. 2012 р.) / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2012. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16593/52-506-512.pdf> (дата звернення: 22.05.2021).

204. Кремень В. Інноваційні аспекти освітньої діяльності. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2013. № 1. С. 7–13.

205. Крупська Н. К. *В поход за бібліотеку*. Москва: Госиздат, 1929. 39 с.

206. Красовицький О. До питання реформ у бібліотечній галузі. *Бібліотечна планета*. 2015. № 4. С. 25–27.

207. Кулаковська Т. Л., Солоіденко Г. І. Міжнародне співробітництво бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору. *Бібліотечний вісник*. 2006. № 6. С. 37–41.

208. Кулик Є. В. Інноваційні інтерактивні канали взаємодії бібліотек з юнацькою аудиторією як засіб модернізації бібліотечно-інформаційного обслуговування юнацтва в Україні: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 18 с.

209. Куликова О. Ю. Сотрудничество приграничных библиотек России, Белоруссии, Украины: состояние, перспективы развития: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03. Моск. гос. ун-т культуры и искусств. Москва, 2009. 23 с. URL: <http://tekhnosfera.com/view/306538/a?#?page=12> (дата звернення: 18.11.2019).

210. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения: публ. лекция, чит. в актовом зале Харьк. ун-та, 22 нояб. 1909 г. / К. И. Рубинский. *Записки Харьковского университета*. 1910. Кн. 1, ч. неофиц. С. 65–96.

211. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Червень 1941–1960 рр. Т. 2. Київ: Політвидав України, 1961. с. 181–182.

212. Кунанець Н. Е. Інформаційно-бібліотечне обслуговування користувачів з особливими потребами: історія та сучасність: монографія / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. 439 с.
213. Кунанець Н., Липак Г., Пасічник В. Формування консолідованого інформаційного ресурсу «розумного міста»: бібліотечний аспект. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 2. С. 3–8.
214. Купіна О. Книга зцілює: прес-консультація про бібліотерапевтичний напрямок діяльності бібліотек. *Світ дитячих бібліотек*. 2002. № 4. С. 11–13.
215. Купрійчук В. Розвиток освітніх процесів у період Української національної революції 1917–1920 років: *Збірник наук. праць Нац. академії держ. ун-ня при Президентові України*. Київ: Вид-во НАДУ, 2011. №2 С. 237-245. URL: [file:///C:/Users/Lenovo/Documents/zprnadu_2011_2_25%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Lenovo/Documents/zprnadu_2011_2_25%20(1).pdf) (дата звернення: 16.11.2019).
216. Курас І. Ф. Сучасні соціокультурні процеси і зростання інтелектуальної місії бібліотек. *Бібліотечний вісник*. 2002. № 6. С. 46–49.
217. Курило В. С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/ Ін-т педагогіки АПН України. Луганськ, 2000. 507 с.
218. Лаврик О. Л., Стукалова А. А. Основные формы библиотечного взаимодействия: терминологический анализ. *Библиосфера*. 2008. № 1. С. 11–23.
219. Лазоренко Ю. Розвиток корпоративної взаємодії сільськогосподарських бібліотек територіальних об'єднань в Україні. *Бібліотечний вісник*. 2011. № 4. С. 32–37.
220. Левківський М. В. Історія педагогіки. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 360 с.
221. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.

222. Лессінг Г. Воспитание человеческого рода. Лики культуры: альманах в 2 т. Москва: Юрист, 1995. Т. 1. С. 479–500.

223. Линдеман Е. В. Организационные и технологические основы создания корпоративных информационных ресурсов библиотечных консорциумов: автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.25.05. Моск. гос. ун-т культуры и искусств. Москва, 2005. 20 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/organizatsionnye-i-tekhnologicheskie-osnovysozdaniya-korporativnykh-informatsionnykh> (дата звернення: 06.03.2020).

224. Липак Г. І. Формування консолідованих інформаційних ресурсів бібліотек, архівів та музеїв територіальних громад: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 22 с.

225. Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УРСР у 20-ті роки. Донецьк: Вид. Донецьк. ун-ту, 2001. 248 с.

226. Лисенко Л. П. Методика моніторингу навчальних досягнень учнів 5–9 класів з трудового навчання: дис. ... докт. філософії: 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2022. 270 с.

227. Лисицына Н. А., Хомякова И. Г. Деятельность Библиографической секции ИФЛА в области международного профессионального сотрудничества. *Культура и образование*. 2014. № 10. С. 25–28. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/10/2528>. (дата звернення: 09.09.2021).

228. Лісник Ф. С. Робота Харківської науково-педагогічної бібліотеки Інституту педагогіки. *Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології*. 1928. Вип. 4. С. 203–209.

229. Літопис Національної бібліотеки України. Ч. 2: березень 1917–1943 р. Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2001. 183 с.

230. Лобановська І. Г. Співробітництво освітянських бібліотек України у формуванні інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу.

URL: http://conference.nbuv.gov.ua/up/report_1409564587.doc (дата звернення: 12.10.2019).

231. Лобода С. М. Педагогічна преса як чинник формування педагогічної творчості вчителя в історії розвитку української освіти (XX століття): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2011. 462 с

232. Лобузін К. В. Створення інтегрованого бібліотечного простору: основні проблеми та шляхи вирішення. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 2. С. 34–41.

233. Лобузін К. В. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечноінформаційній діяльності: монографія / відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. 252 с.

234. Лобузін К. В. Фундаментальна електронна бібліотека «Україніка»: технологічна організація та основні принципи управління інформаційними ресурсами. *Бібліотека. Наука. Комунікація*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/656> (дата звернення: 19.12.2020).

235. Лобузін К. Корпоративна бібліотечна база знань: наук.-метод. посібник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 100 с.

236. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.

237. Локтин А. Новый закон о народных бесплатных библиотеках. *Для народного учительства*. 1907. Кн. 1. С. 16–18.

238. Лутовинова В. І. Христина Алчевська та її внесок у теорію і методику вибіркового бібліографування. *Вісник книжкової палати*. 1988. № 2. С. 30–33.

239. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки. Київ: ІЗМН, 1999. 356 с.

240. Мазуркевич А. Взаємодія бібліотек та музеїв України. *Бібліотечний форум України*. 2015. № 2. С. 53–56.
241. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 т. Т. 4. Москва: Педагогика, 1984. 396 с.
242. Макаренко Є. А. *Європейські комунікації*: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2006. 536 с.
243. Малолетова Н. І. Дубровіна Л. А. Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942). *Бібліотечний вісник*. 2003. № 3. С. 17–28.
244. Малолетова Н. И., Красий Р. Л. Международные книгообменные связи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (1918–2008 гг.). *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. Киев, 2009. Вып. 7. С. 328–346.
245. Малолетова Н. І., Красій Р. Л. Міжнародний книгообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–2008. Започаткування. Становлення. Розвиток: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 144 с.
246. Малолетова Н. І., Красій Р. Л., Свобода А. А. Як використовується зарубіжна наукова періодика. *Вісник АН УРСР*. 1989. № 8. С. 67–71.
247. Мар'їна О. Ю. Бібліотека в цифровому просторі: монографія / Харків. держ. акад. культури. Харків: ХДАК, 2017. 326 с.
248. Маркова В. А. Формування ситеми бібліотчного обслуговування національних меншин в Україні (1920–1930). *Культура України*: зб. статей. Харків, 1996. Вип. 3. С. 204–212.
249. Маслова М. А. Исторические записки о деятельности библиотеки в первое десятилетие её существования. Десятилетие Харьковской общественной библиотеки (26 сентября 1886 г. – 26 сентября 1896 г.). Харьков, 1898. С. 21–23.
250. Матвеев М. Ю. Особенности развития общественных библиотек в губернских городах России. *Библиотековедение*. 1995. № 4/5. С. 120–128.

251. Матвійчук О. Е. Бібліотека як соціокультурний інститут : освітньо-виховна місія. *Вісник Національного авіаційного університету*. Київ, 2010. С. 155–160.

252. Матеріали до бібліографії шевченкіани за роки Великої вітчизняної війни / Укл. Ф. К. Сарана. *Питання шевченкознавства*. Київ, 1958. С. 146–171.

253. Матусевич В. В. Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр.: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1998. 121 с.

254. Медведєва В. М. Еволюція дистантних форм бібліотечної роботи як спосіб розширення доступу користувачів до бібліотечних фондів (1990-2009): автореф. дис ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 18 с.

255. Межведомственная централизация массовых государственных и профсоюзных библиотек: метод. рекомендации / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина; сост.: А. М. Ушакова, Т. А. Мистрюкова ; ред. В. Г. Гукова. Москва, 1984. 44 с.

256. Меженко Ю. О. Про стан мережі бібліотек наукових установ Академії наук УРСР: доп. та ухвала Президії АН УРСР 21 червня 1946 р. *Журнал Бібліотеки АН УРСР*. 1946. № 2. С. 3–17.

257. Мейжис И. А. Социально-психологические основы библиотечного обслуживания: учеб. пособие. Николаев: [б. и.], 1994. 192 с.

258. Мілясевич І. Бібліотеки Волинського Опікунства про народну тверезість (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Бібліотечна планета*. 2007. № 4. С. 21–24.

259. Міяковський В. Ювілей цензурного акту 1876 року. *Бібліотечні вісті*. 1926. № 3. С. 62–73.

260. Миропольский С. Очерк истории церковно-приходской школы. Вып. 1. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1894. 20 с.

261. Мокляк В., Петренко Л. М. Генезис розвитку бібліотек в Україні в ХХ ст.: історичні та соціально-політичні чинники їх діяльності. *Педагогічні науки*. 2022. Вип. 80. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. С. 116–123.

262. Морозова Н. І. Створення регіонального інформаційного порталу в мережі Інтернет та структурні зміни, що відбуваються в бібліотеці. *Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества*: матер. 9-й Междунар. конф. «Крым 2002». Москва, 2002. Т. 1. С. 168–171.

263. Мотульский Р. С. Международное сотрудничество библиотечно-информационных учреждений / Нац. б-ка Беларуси. URL: http://old.nlb.by/director/index.php?option=com_content&view=article&id=113&itemid=159. (дата звернення: 08.12.2021).

264. Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ: ТОВ «НВФ «Славутич-Дельфін», 2020. 154 с.

265. Наказ Міністерства культури і туризму України № 275 від 05.05.1999 р. «Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0449-99#Text> (дата звернення: 12.11.2019).

266. Національна електронна бібліотека України: проектні рішення, інформаційні ресурси, фхідні формати. Київ: [б.в.], 2000. 17 с.

267. Немошкаленко В. Нові інформаційні технології та нові форми взаємодії бібліотек. *Бібліотечний вісник*. 1999. № 5. С. 6–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1999_5_5 (дата звернення: 09.10.2020).

268. Ніколаєв Д. В. Міжнародна взаємодія бібліотек у сучасних умовах розширення єдиного інформаційного простору. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків, 2012. Вип. 35. С. 124–132.

269. Ніколаєнко Н. М. Бенчмаркінг як ефективний засіб управління змінами в бібліотеках. *Вісник Харківської державної академії культури*.

Харків, 2014. Вип. 45. С. 153–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_45_21 (дата звернення: 11.09.2020).

270. Никонорова Е. В. Библиотечная Ассамблея Евразии как партнерство национальных библиотек (БАЕ в 2003–2009 гг.). *Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии*. 2013. № 1. С. 12–14.

271. Новальська Т. В. Бібліотечне читачезнавство в Україні: історія, теорія, практика: монографія. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Ліра-К, 2018. 350 с.

272. Новальська Т. В. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ: КНУКіМ, 2005. 252 с.

273. Новые правила о народных библиотеках. *Для народного учителя*. 1912. № 11. С. 33.

274. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 268 с.

275. Огієнко. І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Вид-во книгарні Є. Череповського, 2018. 272 с. URL: <http://elib.nplu.org/object.html?id=323> (дата звернення: 7.11.2021).

276. Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Освітологія: хрестоматія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / укладачі: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Київ: ВП «Едельвейс», 2013. 728 с.

277. О допущении украинского языка в начальные школы украинских губерний: докл. ред. пед. журн. «Світло». *Первый общезем. съезд по нар. образованию: доклады*. Москва, 1911. Т. 1. С. 377–386.

278. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. *Центри публічного доступу до Інтернету в бібліотеках: док. і матеріали*. Київ, 2005. С. 23–32.

279. Олзоева Г. К. Массовая работа библиотек: учеб.-метод. пособие. Москва: Либерей-Бибинформ, 2006. 120 с.

280. Онищенко О. С. Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури. *Бібліотечний вісник*. 2015. № 6. С. 3–7.

281. Онищенко О. Українські бібліотеки у 90-х роках ХХ ст.: основні тенденції розвитку та напрями діяльності. *Бібліотечний вісник*. 2009. № 3. С. 12–23.

282. Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні у ХХ ст.: 30–50-ті роки. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 4. С. 3–6.

283. Онищенко О. С., Солоіденко Г. І. Асоціація бібліотек України: етапи становлення та розвитку. *Бібліотечний вісник*. 2002. № 5. С. 24–30.

284. Організація діяльності бібліотек: учеб.-метод. посіб / В. О. Ільганаєва, В. Я. Онуфрієва, М. С. Слободяник, В. Г. Попроцька. Харків: ХДІК, 1993. 106 с.

285. Основные принципы организации единой системы библиотечного обслуживания населения: сб. науч. трудов / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Научно-исследовательский отдел библиотековедения и теории библиографии. Москва, 1971–1976. Вып. 1–8.

286. Основные принципы организации единой системы библиотечного обслуживания населения. Принципы формирования сети библиотек региона с учетом их комплексного взаимодействия: сб. науч. трудов / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Научно-исследовательский отдел библиотековедения. Москва, 1978. 114 с.

287. Охезина Е. А. Сила притяжения: организационные принципы межбиблиотечного взаимодействия. URL: <http://www.nsc.ru/ws/unibib2002/4881/rep4881.pdf> (дата звернення: 09.08.2021).

288. Очеретянюк В. Загартовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20–30-ті роки. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КДБ: наук. публіцист. Журнал*. 1999. № 1–2. С. 129–141.

289. Павловский И. Ф. Полтава. Исторический очерк ее, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856). По архивным данным, с 80 рис. и планом города. Полтава: Электрическая типолитография Т-ва быв. «И. А. Дохман», 1910: Репринтное издание. Харьков : «Изд-во САГА», 2009. 417 с.

290. Панюта Г. Полтавські зустрічі: популяризуємо українську книгу. *Бібліотечна планета*. 2015. № 4. С. 22–24.

291. Пашкова В. С. Еволюція національних бібліотечних асоціацій (1876–2009): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 40 с.

292. Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: 1876–2008: монографія. Харків: Акта, 2009. 332 с.

293. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів освіти / За ред. М. М. Фіцули. Київ: Академія, 2000. 542 с.

294. Педагогічний словник для молодих батьків. Київ: ДЦССМ, 2003. С. 348.

295. Перший Всеукраїнський з'їзд бібліотечних робітників. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article> (дата звернення: 12.09.2020).

296. Песковский М. Л. Барон Н. А. Корф: его жизнь и педагогическая деятельность. Біографичекий очерк. Санкт-Петербург, 1893. С. 57–95.

297. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Отв. ред. проф. А. Д. Глоточкин. Москва: Наука, 1986. 256 с.

298. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX–початок XX століття). Київ: Науковий світ, 2002. 331 с.

299. Погребняк Г. І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. Київ: [б.в.], 2003. 92 с.

300. Подмазин С. І. Особистісно-орієнтована освіта: сутність і зміст. *Культурологічний вісник*. 2006. Вип. 16. С. 123–128.

301. Половинчак Ю. Бібліотеки в культурних взаємодіях цифрової епохи. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2013. № 35. С. 302–317.

302. Половинчак Ю. Бібліотечні консорціуми – перспектива ХХІ століття: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 30. С. 51–62.

303. Положение о централизации государственных массовых библиотек: утв. Мин. культуры СССР. *Руководящие материалы по библиотечному делу: справочник* / под ред. В. В. Серова. Москва : Книга, 1975. С. 82–87.

304. Положення про Міжвідомчу раду з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР. *Довідник бібліотекаря*. Харків, 1977. С. 258–259.

305. Полякова-Лагода М. В. Актуальна роль бібліотеки у вихованні учнівської молоді. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету / ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Т. М. Барболіна (голов. ред.) та ін.* Полтава: Астроя, 2022. С. 186–187.

306. Полякова-Лагода М., Белько О. Роль комітету полтавської громадської бібліотеки у реформуванні закладу з метою підвищення якості обслуговування населення (1901–1903 рр.). *Педагогічні науки: науковий журнал*. Вип. 75–76. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. С. 113–118.

307. Полякова-Лагода М. Виховна діяльність публічних бібліотек Лівобережної України ХХ століття (період 1901–1919 років) *Дидакал: часопис: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 17–18 листопада 2020 р.* / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. № 21. С. 51–52.

308. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал публічних бібліотек України на сучасному етапі. *Дидаскал: часопис: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст»*, 16–17 лист. 2021 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. № 22. С. 164–165.

309. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал сучасної бібліотеки як фактор формування особистості учнівської та студентської молоді. *Дидаскал: часопис: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи»*, 12-13 листопада 2019 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В.Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. № 20. С.42–44.

310. Полякова-Лагода М. Інформаційні технології у соціокультурній діяльності бібліотек. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка*; редкол.: Ю. Д. Москаленко (голов.ред.) та ін. Полтава : Астроя, 2019 р. С. 237–239.

311. Полякова-Лагода М. В. Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті. *Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора* : електрон. наук. колект. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик; редколегія: В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. С. 391–408.

312. Полякова-Лагода М. В. Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті: навч. прогр. змістового модуля. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 8 с.

313. Полякова-Лагода М. В. Розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у 1920-ті роки ХХ століття. *Сучасні*

соціокультурні процеси: компетентісно-аксіологічний аспект: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 листопада 2022 р.). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 72–74.

314. Полякова-Лагода М. Роль казки у світоглядній концепції дитини: із педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. *Дидаскал*: часопис: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку», 20-21 листопада 2018 року / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В.Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. № 19. С. 152–153.

315. Полякова-Лагода М. В., Рутковська О. М., Цина В. І. Використання книги у позаурочному вихованні в учнів основної школи потреби в самоосвіті. *Педагогічні науки*: науковий журнал. Вип. 77. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. С. 13–17.

316. Полякова-Лагода М. В. Соціокомунікативна стратегія сучасної бібліотеки. *Науково-дослідна робота в системі підготовки фахівців-педагогів у природничій, технологічній і комп'ютерній галузях*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 вересня 2019 р., м. Бердянськ). Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 218–219.

317. Полякова-Лагода М. Сутність безпеки і майбутнього у світогляді сучасної людини. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика*: збірник наук. праць Всеук. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці. (Полтава, 25–26 квітня 2019 р.) / упоряд. і ред.: В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 189–191.

318. Полякова-Лагода М. В., Федорова М. А. Бібліотека Д. Д. Ахшарумова – подарунок Полтавській громадській бібліотеці. *Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: до 125-річчя від дня заснування Полтавської

обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, 30 вересня 2020 р. Полтава: ПОУНБ імені І. П. Котляревського, 2020. С. 168–174.

319. Полякова-Лагода М., Цина В. Відродження читання як виховний чинник традиційної культури. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету / ПНПУ імені В. Г. Короленка*; редкол.: Ю. Д. Москаленко (голов. ред.) та ін. Полтава: Астроя, 2020. С. 240–242.

320. Полякова-Лагода М., Цина В. Просвітницький і виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України у роки другої світової війни. *Імідж сучасного педагога*. № 5 (206). 2022. С. 87–90.

321. Попик В. Бібліотеки як співтворці інтелектуального духовного піднесення України. *Бібліотека. Наука. Комунікація*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. Ч. 1. С. 3–6.

322. Попик В. Стратегія розвитку бібліотечної сфери та пріоритети формування національного науково-інформаційного простору. *Бібліотечний вісник*. 2015. № 5. С. 3–9.

323. Попова Т. Н. Теоретические проблемы периодизации развития исторической науки и ее истории. С. 138–164. URL: http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichniy_Zbirnyk_5_2002.pdf 8 (дата звернення: 03.11.2020).

324. Попроцкая В. Г. Введение новых условий хозяйствования в деятельность крупной научной библиотеки: проблемы и перспективы. *Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР*: тез. докл. Киев, 1990. Ч. 1. С. 105–108.

325. Постанова Кабінету Міністрів України від 30. Травня 1997 р. № 510 «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2019).

326. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.). Київ: Вид. тов-во «Друкарь», 1920. 127 с.
327. Прайсман Я. Читацька конференція по обговоренню роботи бібліотеки: методичні матеріали на допомогу б-кам. Київ: ДПБ УССР, 1952.
328. Примакова В. В. Періодизація розвитку післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948–2012 роки). *Обрії*. 2014. № 1. С. 43–46.
329. Примакова В. В. Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948–2012 рр.): дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01 / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Херсон, 2016. 463 с.
330. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2012. 328 с.
331. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI»: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 р. № 956. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF> (дата звернення: 09.11.2020).
332. Про заходи щодо зміцнення районних і сільських бібліотек: Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 березня 1947 р. № 260. *Збірник Постанов УРСР*. 1947. № 5. С. 13–22.
333. Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР: резолюція Респ. наради бібліотечних працівників України. *Культурно-освітня робота*. 1948. № 12. С. 15.
334. Прокопович Ф. Лист до О. Я. Маркевича. Філософські твори. Т. 3. Листи. URL: <http://izbornyk.org.ua/procop/proc306.htm> (дата звернення: 09.09.2020).
335. Психология. Словарь-справочник: в 2 ч. Москва: ВЛАДОС ПРЕСС, 2003. Ч. 1. 304 с.
336. Равкин З. И. Аксиология, приоритеты в сфере образования и воспитания: история и современность. М. : ИТОП РАО, 1997. 370 с.

337. Радзівіло А. А. З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX ст. – першому десятиріччі XX ст. *Історія бібліотечної справи в Україні*. Київ, 1993. С. 9–15.

338. Раскин Д. И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода. *Актуальные вопросы историографии*: сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепровы и О. Е. Кошелевой. Москва: Изд. АПН СССР, 1986. 230 с.

339. Резолюции I Всероссийского съезда библиотечных работников 1-7 июля 1924 г. (Утверждены Коллегией Народного Комиссариата Просвещения). Москва: Изд-во «Красная новь», 1924. 68 с.

340. Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, 1–6 червня 1926 р. Харків: НКО УСРР, 1927. 91 с.

341. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) "Про основні компетенції для навчання протягом усього життя" від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975 (дата звернення: 24.11.2022).

342. Різник М. Г. Розповідь про книжку Київ: Рад. школа, 1964. 139 с.

343. Рибачок О. М. Інтеграційні проекти бібліотечних та архівних ресурсів: європейські програми, українські здобутки. *Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 35–36.

344. Рибачок О. М. Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки XX – 10-ті роки XXI ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.02. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 20 с.

345. Рогова П. І. Інтеграційні процеси у діяльності освітянських бібліотек МОН України і НАПН України в умовах інформатизації. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 38. № 6. С. 217–230.

346. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2004. 20 с.

347. Розпорядження КМУ України № 1579-р від 23.12.2009 р. «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1579-2009-%F0#Text> (дата звернення: 07.10.2019).

348. Розпорядження КМУ України № 219-р від 23.03.2016 р. «Про схвалення концепції розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2019).

349. Роль общественности в координации работы библиотек: сб. статей / Гос. публичная б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград, 1963. 112 с.

350. Рубакин Н. А. Среди книг. Санкт-Петербург: кн. скл. «Школа и библиотечное дело», 1906. 340 с.

351. Рудь Н. П. Государственная публичная библиотека УССР. *Библиотеки СССР*. Москва, 1953. Вип. 2. С. 38–48.

352. Руководящие материалы по библиотечному делу: справочник. Москва: Кнга, 1982. 207 с.

353. Русова С. Популарно-народная украинская литература и учебники. *Для народного учителя*. 1908. № 14. С. 18–20.

354. Русова С. Украинские учебные и популярные издания. *Для народного учителя*. 1908. № 13. С. 22–24.

355. Саяпіна С. А. Розвиток вітчизняної дошкільної педагогіки як науки (1960 р. – початок XXI століття): дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.01 / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2017. 430 с.

356. Сборник директив по библиотечной работе. Москва; Ленинград: Наркомпрос РСФСР, 1935. 143 с.

357. Сборник руководящих материалов по вопросам библиотечной работы. Москва: Высшая школа, 1963.

358. Свобода А. А. Взаємодія бібліотек як фактор прогресу бібліотечної галузі: історія, сучасний стан, проблеми. Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. Київ, 1998. Вип. 1. С. 230.

359. Свобода А. А. Інтеграційні процеси в бібліотечній галузі: історія. Сучасний стан, проблеми оптимізації. Науково-технічні б-ки в єдиному інформаційному просторі України: тези доп. і повідомлень на міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Держ. наук.-техн. б-ка України, 2000. С. 52–55.

360. Себта Т. Документи Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга про діяльність в українських бібліотеках під час нацистської окупації. *Наукові записки: зб. праць молодих учених та аспірантів*. Київ, 1999. Т. 4. С. 398–412.

361. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні: навч. посіб. / В. В. Сєдих; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко. Харків: ХДАК, 2013. 212 с

362. Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – початок ХХ століття): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний університет ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2009. 44 с.

363. Серажим К. С. Культура читання в Україні. *Наукові записки інституту журналістики*. 2014. Том 55. С 23–26.

364. Серополко С. А. Народные библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация. Москва: Ред. журн. «Педагогический листок», 1910. 43 с.

365. Серополко С. О. Принцип общественности в народно-библиотечном деле. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. Санкт-Петербург, 1912. Ч. 2. С. 173–176.

366. Сетевое взаимодействие библиотек: материалы междунар. конф. (Санкт-Петербург, 17–18 мая 1999 г.). Санкт-Петербург: Изд-во Рос. нац. б-ки, 2000. 144 с.

367. Сидоренко В. Акмеологічні технології в освіті дорослих. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 26 (36). Сер. 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики»: зб. наук. пр. / ред. кол.: Н. В. Гузій (відп. ред.). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. С. 38–42.

368. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенка. Київ: Наукова думка, 2001. 2001. 912 с.

369. Ситченко А. Читання в єдності думки і почуття. *Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 вересня 2019 р., м. Київ / Інститут педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ: Оріон, 2019. С. 12–15.

370. Сковорода Г. Благодарный Еродий. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov205.htm#page99> (дата звернення: 08.09.2020).

371. Слободяник М. С. Комітет для заступання Національної бібліотеки Української держави: основні напрямки і результати діяльності. *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921)*: зб. наук пр. Київ, 1998. С. 108–117.

372. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. Київ: Наукова думка, 1974. 840 с.

373. Смаглова Н. І. Науково-методична діяльність бібліотек як фактор розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів України. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2001. Вип. 7. С. 160–167.

374. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. Киев, 1922. С. 913.

375. Сокол М. О. Періодизація понятійного апарату в історії розвитку педагогічної науки. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: "Педагогічні науки". 2016. Вип. № 18. С. 114–121.

376. Соколов В. Особливості еволюції публічних бібліотек у губернських містах в Україні у ХІХ–на початку ХХ ст. *Бібліотечний вісник*. 2019. № 3 (251). С. 13–24.

377. Соколянська С. О. Потенціал ігрової діяльності у становленні особистості юного читача. *Вісник Книжкової палати*. 2003. № 4. С. 21–24.

378. Сокур О. Л. Взаємодія бібліотек наукових установ Національної академії наук України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору: науково-організаційне забезпечення: дис. ...канд. н. із соціальних комунікацій: 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2019. 297 с.

379. Сокур О. Книгообмінні зв'язки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Слов'янської бібліотеки в Празі. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства*: матеріали Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25 жовт. 2012 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. С. 561–564.

380. Сокур О. Слов'янська бібліотека в Празі – скарбниця україніки в Європі. *До Дня слов'янської писемності і культури*: тези міжнар. наук. конф. (Київ, 24–25 трав. 2012 р.) : в 2 т. Київ, 2012. Т. 1: *Традиції слов'янської писемності і культури: трансформації в ХХІ столітті*. С. 113–116.

381. Солоіденко Г. І. Взаємодія бібліотек як важливий чинник розвитку бібліотечної галузі. *Бібліотечні цінності в епоху сучасних інформаційних технологій*: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Чернівці, 14–15 трав. 2015 р.) / Нац. наук. мед. б-ка України, Б-ка Буковин. держ. мед. унту. Київ, 2015. С. 73–82.

382. Солоіденко Г. І. Історія створення та організація діяльності бібліотечних об'єднань та асоціацій в Україні. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 48–63.

383. Солоіденко Г. І. Науково-дослідницька робота бібліотек: напрями, пріоритети, ефективність. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 11. С. 12–17.

384. Солоіденко Г. Роль громадських і самоврядних органів в управлінні бібліотечною діяльністю. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 29. С. 21–32.

385. Солоіденко Г. Роль НБУВ в організації взаємодії бібліотек, діяльності асоціацій та самоправних організацій. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. Львів, 2009. Вип. 4. С. 136–145.

386. Солоіденко Г. Асоціація бібліотек України: етапи становлення та розвитку. *Архівіст: Вісник САУ*. Київ, 2000. Вип. 2(5). С. 23–30.

387. Сольхи Чо. Цифровое обслуживание в Национальной библиотеке Кореи: текущее состояние и задачи. *Библиотековедение*. 2018. Т. 67. № 6. С. 673–680.

388. Сорочан С. А. Створення Генерального секретарства народної освіти (червень–листопад 1917 р.). *Збірник наукових праць*. Харків, 1998. С. 31–38.

389. Социальная роль книги: сборник научных трудов / под ред. Н. Ф. Кодак. Київ: Наукова думка, 1987. 158 с.

390. СП УССР. 1969. № 5. Ст. 63.

391. Список книг, допущенных учёным советом Министерства народного просвещения для учительских и ученических библиотек. *Для народного учителя*. 1914. № 4. С. 46–48.

392. Список книг, которые могли бы быть с пользою употребляемые в учебных заведениях Министерства народного просвещения. *Журнал*

Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1864. Ч. 123. С. 1–7.

393. Список книг, рекомендуемых для школьных библиотек и библиотек-читален. *Отчёт Киевского общества грамотности за 1899 год*. Киев, 1900. С. 97–134.

394. Статут асоціації бібліотек України. *Бібліотечний вісник*. 1994. № 1. С. 2–5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_1994_1_4 (дата звернення: 21.04.2018).

395. Статут Національної Бібліотеки УНР в м. Києві при Українській Академії наук. Київ, 1919.

396. Стрішенець Н., Сокур О. Тенденції розвитку сучасного зарубіжного бібліотекознавства. *Бібліотечний вісник*. 2013. № 6. С. 38–39.

397. Сусак А. В. Функції бібліотеки в сучасному інформаційному просторі. *Вісник Львівського університету. Сер. соціологічна*. Львів, 2007. Вип. 1. С. 194–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2007_1_21 (дата звернення: 13.08.2021).

398. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: А.П.Н., 2003. 68 с.

399. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України*. Частина 1. Харків: ОВС, 2002. С. 37–54.

400. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. *Вибрані твори в п'яти томах*. Т. 3. Київ: Рад. шк., 1977. С. 283–582.

401. Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів. За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. Дубчинського. Київ:ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с.

402. Съезд по народному просвещению. *Журн. М-ва нар. просвещения*. 1914. Ч. 1. С. 208–209.

403. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология: учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 1998. 288 с.

404. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным областям знаний. Москва: БЕН, 1995. 266 с.
405. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г.: в 2 ч. Санкт-Петербург, 1912.
406. Труды Українського науково-дослідного інституту книгознавства: у 2 т. Харків: Державне видавництво України, 1930. Т. 2: Бібліотека і читач України. 244 с.
407. Узаконения о бесплатных народных библиотеках (читальнях) с приложениями примерных уставов, составленных Санкт-Петербургским Комитетом грамотности. Санкт-Петербург, 1894. 28 с.
408. Українська бібліотечна асоціація: док. і матеріали / УБА, Нац. парламентська б-ка України. Київ, 1998. 77 с.
409. Українська бібліотечна енциклопедія: наук. проект / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2014. URL: [http://ube.nlu.org.ua/article/\(WDL\)](http://ube.nlu.org.ua/article/(WDL)) (дата звернення: 06.12.2020).
410. Фазан В. Особливості поєднання світсько-особистісного і духовно-релігійного в просвітницько-виховній діяльності духовних центрів України у XVIII–XX ст. *Освітні, педагогічні науки: методологія, теорія, практика*: колективна монографія / Наук. ред. В. Фазан, В. Мокляк; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 250–274.
411. Федорова О. Ідеологічний контроль бібліографічної продукції в Україні на початку 70-х років XX ст. *Вісник Книжкової палати*. 2005. № 3. С. 34–36.
412. Федій О. Ідеї синергетики у змісті підготовки майбутнього вчителя. *Імідж сучасного педагога*. №1 (196). 2021. С.52–57.
413. Федотова О. Цензура друкованих видань в Україні на останньому етапі свого існування (1985–1990): джерелознавчий аспект. *Вісник Книжкової палати*. 2003. № 11. С. 37–39.

414. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
415. Філософський словник соціальних термінів. Харків: «Р.И.Ф», 2005. 672 с.
416. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів освіти. Київ: Академія, 2000. 542 с.
417. Фридьєва Н. Я. Жизнь для просвещения народа. О деятельности Х. Д. Алчевской. Москва: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1963. 100 с.
418. Фрумін І. М. Организация работы советской библиотеки: учеб. для библиотеч. фак. ин-тов культуры. Москва: Изд-во «Книга», 1969. 280 с.
419. Фунтикова С. П. Православные библиотеки: прошлое и настоящее. Москва: Изд. МГУКИ, 2002. 255 с.
420. Хавкина Л. Б. Наши публичные библиотеки: (по данным анкеты, провед. авт.). Всеобщ. ежемесячник. 1911. Кн.12. С. 105–119
421. Хата-читальня. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/хата-читальня> (дата звернення: 17.08.2021).
422. Хропач А. Н. Библиотечная интеграция / Харьковское библиотечное общество. Харьков, 1991. 36 с.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України, м. Київ (ЦДАВО)**

423. ЦДАВО України, ф. 937, оп. 10, спр. 477, арк. 159–161.
424. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 598, арк. 10–12.
425. ЦДАВО України, ф. 3206, оп.1, спр. 68, арк. 1–18.
426. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр.4, арк. 211–212.
427. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 48, 62–70.
428. ЦДАВО України, ф. 4607, оп. 1, спр. 240, арк. 21.
429. ЦДАВО України, ф. 4607, оп. 1, спр. 240, арк. 108–110.
430. ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 97, арк. 196–197.
431. ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 294, арк. 167–171.
432. ЦДАВО України, ф. 5116, оп. 9, спр. 495, арк. 41–44.

433. Централизация сети государственных массовых библиотек / Под ред. В. Серова. Москва: Книга, 1973. 144 с.

434. Централізація – основний напрямок поліпшення діяльності масових бібліотек: метод. рекомендації / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Сумська обласна б-ка ім. Н. К. Крупської ; Уклад. А. Р. Калашнікова. Харків, 1976. 16 с.

435. Циркулярное предписание Министра Внутренних Дел Гражданским Губернаторам от 5 июля 1830 года, о заведении в Губерниях публичных библиотек для чтения. *Журнал Министерства внутренних дел*. 1831. Ч. 4.: Кн. 1. С. 27–29.

436. Чекмарьов А. О., Костенко Л. Й., Павлуша Т. П. Національна система електронних бібліотек. Київ: [б.в.], 1998. 52 с.

437. Читання вголос (голосні читання). URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Читання> (дата звернення: 01.07.2022).

438. Шамурин Е. И. Словарь книговедческих терминов: для библиотекарей, библиографов, работников печати и книжной торговли. Москва: Сов. Россия, 1958. 340 с.

439. Шапошников А. Е. Массовая работа библиотеки. *Библиотечная энциклопедия* / Рос. гос. б-ка. Москва: Пашков дом, 2007. С. 601.

440. Шемаев С. А. Особенности взаимодействия библиотек, музеев, архивов в зарубежных странах. *Молодой ученый*. 2015. № 4. С. 738–741.

441. Шемаєв С. О. Взаємодія бібліотек, музеїв, архівів у комунікаційному просторі України: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Харків. держ. акад. культури. Харків, 2016. 20 с.

442. Школьная библиотека для детей до 15-летнего возраста. *Каталог, составленный кружком учительниц*. Санкт-Петербург. 1905.

443. Школьная библиотека. 1. Школьная библиотека и её порядки. 2. Список книг для библиотек церковно-приходских школ. Санкт-Петербург, 1898.

444. Шпілевич В. Матеріали до історії народних бібліотек на Україні. *Бібліотека і читач на Україні*. Харків; Київ, 1930. С. 208–240.
445. Штанько В. І., Бордюгова Т. Г. Інформаційне суспільство: соціальнофілософські проблеми становлення: навч. посібник Харків: ХНУРЕ, 2012. 172 с.
446. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте. *Вопросы психологии*. 1971. № 4. С. 6–20.
447. Энгельгардт Н. Очерки истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703–1903). Санкт-Петербург, 1904. 318 с.
448. Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України: матеріали до стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року / УБА ; упоряд. О. М. Бруй. Київ, 2015. 58 с.
449. Ярощук В. П. Обслуговування читачів: аспекти оновлення. Рівне: Рівненська держ. обласна бібліотека, 1997. 87 с.
450. Androshchuk I., Androshchuk I. Modern trends in teacher education in Canada. *Comparative Professional Pedagogy: Scientific Journal*. Kyiv–Khmelnyskyi, 2020. Volume 10, Issue 1. P. 7–11.
451. Abiltarova E., Poberezhets H., Androshchuk I., Burak V.. The Methods for Improving Vocational Education and Training in Modern Conditions. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. Vol. 22(12), 2022. Pp. 203-211. URL: <https://articlegateway.com/index.php/JHETP/article/view/5483/5207>
452. Polyakova-Lahoda M., Kononets N., Zhamardiy V., Nestulya O., Nestulya S., Tsina V., Petrenko L., Nikolashyna T., Ilchenko O., Borodai E. Examining the Fundamental Elements of Physical and Health-Enhancing Educational Activity of Student in Distance Learning. *Journal of Research in Medical and Dental Science*. July 2021, Volume 9, Issue 7, p. 419–424. eISSN №. 2347-2367; p ISSN №. 2347-2545
453. Tsybanyuk O., Zavgorodnia T., Hnes N., Doronina T., Strazhnikova I., Dariichuk S. The role of public associations in the implementation

of out-of-school education. *Laplage em Revista (International)*. Vol.7, n. 3C, Sept.
- Dec. 2021, p. 613–618.

ДОДАТКИ

Додаток А

Нормативно-правові акти з регламентації просвітницької та виховнодіяльності публічних бібліотек України у ХХ столітті

Історико-педагогічний етап	Назва документу	Джерело
І – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.)	Резолюція Першого Всеросійського бібліотечного з'їзду (1911р.)	Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г.: в 2 ч. Санкт-Петербург, 1912.
	Правила для народных библиотек (1912 р.)	Новые правила о народных библиотеках. Для народного учителя. 1912. № 11. С. 33.
	Урядовий «Алфавитный список произведений печати»	Абрамов, 1980, с. 92
	Статут Національної Бібліотеки УНР в м. Києві при Українській Академії наук	Статут Національної Бібліотеки УНР в м. Києві при Українській Академії наук. Київ, 1919.
	Матеріали Всеукраїнського з'їзду учителів (10–12 серпня 1917 р.)	Ківшар, 1996, с. 66–61
	Матеріали робочої програми Комісії по підготовці до проведення Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів (осінь 1918 р.)	ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 598, арк. 10–12.
	«Основні положення бібліотечної мережі в УСРР» (початок 1919 р.)	Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 120–123, арк. 129
II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.)	Постанова РНК УСРР від 27 лютого 1922 р. «Про Центральну Науково-Освітню Книгозбірню»	Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Рада Народних Комісарів УСРР, Народний Комісаріат юстиції УСРР. Харків: Друк. "Вукопспілки", 1922. 1147 с.
	Положення про єдину бібліотечну мережу республіки (вересень 1922 р.)	Из положения Главполитпросвета УССР «О единой библиотечной сети республики» (ЦГАОР УССР, ф. 166, оп. 2. Д. 881, лл. 3–7.
	Циркуляр РКП(б) від 5 жовтня 1923 р. «Про посилення партійного впливу на роботу бібліотек»	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1917–1941, 1985, с. 95

	Резолюції липневого 1924 р. Всеросійського з'їзду бібліотечних працівників	Резолюции I Всероссийского съезда библиотечных работников 1-7 июля 1924 г. (Утверждены Коллегией Народного Комиссариата Просвещения). Москва: Изд-во «Красная новь», 1924. 68 с.
	Розділ «Бібліотеки», у прийнятому в жовтні 1925 року Кодексі законів про народну освіту	Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины, 1922, с. 913.
	Резолюції першого Всеукраїнського бібліотечного з'їзду (1926 р.)	Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, 1–6 червня 1926 р. Харків: НКО УСРР, 1927. 91 с.
	Постанова ЦК ВКП(б) від 28 грудня 1928 року «Про обслуговування читача масовою книгою»	Книга и книжное дело в УССР, 1985, с. 228–230.
	Постановление ЦК ВКП(Б) «Об улучшении библиотечной работы» (30 жовтня 1930 р.)	Книга и книжное дело в УССР, 1985, с. 257–258.
III – адміністративно- руйнаційний (1930–1945)	Червнева 1931 року Постанова Колегії НКО УСРР «Про стан бібліотечної роботи в УСРР»	Бюлетень НКО. 1931. №43. С. 2–3
	Постанова РНК УСРР від 21 листопада 1932 року «Про покращення роботи масових бібліотек»	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1917–1941. Киев: Наукова думка, 1985. С.344–346.
	Квітнева 1934 р. Постанова ЦВК СРСР «Про бібліотечну справу в Союзі РСР»	Сборник директив по библиотечной работе. Москва; Ленинград: Наркомпрос РСФСР, 1935. 143 с.
	Липнева 1934 року Постановою ЦВК УСРР «Про роботу масових бібліотек»	Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, 1934.: Видавництво ВУЦВК "Радянське будівництво і право", 1934. Т. II. № 17-39.
	Постанова Київської міської управи № 36 від 17 жовтня 1941 р. «Про збереження книжкових фондів» та її доповнення за № 244 від 11 грудня 1941 р.	Малолетова Н. І. Дубровіна Л. А. Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942). <i>Бібліотечний вісник</i> . 2003. № 3. С. 17–28.
	Грудневий 1942 р. Наказ Оперативного штабу	ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 48, 62–70

	«Про роботу бібліотек в окупованих східних областях».	
	Постанова ЦВК УСРР від 26 липня 1943 р. «Про роботу масових бібліотек»,	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1917–1941. Киев: Наукова думка, 1985. С.369–374.
IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.)	Наказ Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР	ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 97, арк. 196–197.
	Постанова ЦК ВЛКСМ від 29 квітня 1946 р. «Об участии комсомола в пропаганде книги, руководстве систематическим чтением молодежи и работе библиотек»	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1985. С. 37–40.
	Доповідна записка Управління бібліотек Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР до ЦК КП(б)У від 1 червня 1946 р.	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1985. С. 42.
	Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 березня 1947 року «Про заходи з укріплення районних та сільських бібліотек»	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1985. С. 52–56.
	Наказ Комітету в справах культпросвітустанов УРСР від 22 березня 1947 року «Про виконання Постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи з укріплення районних та сільських бібліотек»»	Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 рр., с. 60–65.
	Постанова ЦК КП(б)У від 8 липня 1948 р. «Про стан бібліотек на Україні»	
	Резолюція республіканської наради бібліотечних працівників України «Про стан і завдання	Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР: резолюція Респ. наради бібліотечних працівників України. <i>Культурно-освітня робота</i> . 1948. № 12. С. 15.

	бібліотечної роботи в УРСР»	
	Постанова ЦК КПРС від 22 вересня 1959 р. «Про стан і заходи по вдосконаленню бібліотечної справи в країні»	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1986. С. 147–154.
	Основні положення організації єдиної мережі масових бібліотек у містах та поселеннях міського типу (1968 р.)	СП УССР. 1969. № 5. Ст. 63.
	Положення про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР (30 травня 1969 р.)	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1986. С.305–309.
	Постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих та науково-технічному прогресі» від 8 травня 1973 р.	
	Постанова II з'їзду Добровільного товариства любителів книги Української РСР від 4 жовтня 1979 р.	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1986. С.485–403.
	Положення про бібліотечну справу в СРСР від 13 березня 1984 р.	Книга и книжное дело в Украинской ССР: сборник документов и материалов 1941–1984. Киев: Наукова думка, 1986. С. 399–498.
V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.)	I Всеукраїнський конгрес бібліотекарів (9–12 червня 1992 р.)	З'їзди, конгреси бібліотечні та бібліографічні. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: https://ube.nlu.org.ua/article/
	Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1993)	Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 7, ст.45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.11.2019).

	Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 р. «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні»	Постанова Кабінету Міністрів України від 30. Травня 1997 р. № 510 «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-97-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.06.2019).
--	--	---

Додаток Б

Форми і методи просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек
України у ХХ столітті

Історико-педагогічний етап	Форми	Методи
I – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.)	Бібліотеки-читальні, чайні-читальні культурно-просвітницьких товариств, громад, комітетів грамотності, приватних осіб. Мережа церковно-приходських бібліотек. Організація наукових товариств, етнографічних свят, драматичних гуртків, концертів, вивчення українських народних пісень, літературно-музичних вечорів. Платне та безкоштовне користування книжками.	Просвітницькі вечори і читання, участь читачів у діяльності бібліотек.
II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.)	Читацькі гуртки самоосвіти, любителів бібліотечної справи, в роботі яких індивідуальні форми роботи, з часом, були витіснені масовими заходами ідеологічного впливу на читача (зустрічі з читачами, лекції, виставки). Комісії та кабінети політосвіт. Шефство над робітничими районами для книжкового обслуговування масового читача та вивчення читацьких запитів. Існували нові форми читацьких об'єднань: «друзі книги», літературні, клубні бібліотечні об'єднання, бібліотечні куточки та ін.	Відкриття масового доступу до всіх типів бібліотек, орієнтація їхньої діяльності на диференційоване обслуговування потреб користувачів, спостереження за читацькими інтересами, фіксація відгуків користувачів бібліотек, анкетування, голосні читання.
	Впровадження ідей диференційованого обслуговування читачів, на противагу механічному перенесенню форм масової політико-просвітницької роботи на всі категорії читачів, обґрунтування необхідності не лише групових, а й індивідуальних форм роботи з читачами, запровадження системи спеціалізованих читальних залів для читачів різного рівня освіченості	Обґрунтування синтетичного та аналітичного методів вивчення особливостей та запитів різних категорій користувачів бібліотек:
III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945)	Проведення серій актуальних виставок з питань матеріалістичної філософії, до історичних та ювілейних дат. Традиційними для того часу були постійно діючі при публічних бібліотеках антирелігійні	Видання бібліографічної літератури про Радянську Україну, пропаганда читацької діяльності, вивчення читацьких інтересів методами

	<p>виставки, виокремлення з фондів атеїстичної та матеріалістичної літератури, видань соціальної утопії, з історії світової та вітчизняної класової боротьби. Індивідуальна робота та робота з групами читачів: лекції, конференції, наради, створення пересувних бібліотек.</p>	<p>спостережень, анкетування, аналізу статистичних даних, керування читанням та співпраця з користувачами бібліотек (добір книжок, посередництво, робота з читачам-початківцями)</p>
	<p>Тематичні виставки та експозиції нових надходжень, із відзначення культурних подій та проведення різних суспільно-політичних заходів бібліотеками в евакуації під час Другої світової війни. Комплектування військових бібліотечок політвідділів діючої армії, тилових частин, зокрема I Українського фронту. Читацькі гуртки, політичні заняття з вивчення партійно-урядових постанов, зокрема в галузі комуністичного виховання трудящих.</p>	<p>Формування влітку 1943 року групою комплектування Центральної бібліотеки рейхскомісара України бібліотечок із дозволеної публіцистичної та белетристичної літератури для українських робітників, вивезених на роботу до Німеччини. Використання фондів вітчизняних бібліотек для комплектування і поповнення бібліотечок лазаретів і військових частин вермахту.</p>
<p>IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.)</p>	<p>Конференції читачів з обговорення кращих творів письменників, організація щотижневих читань художньої і політичної літератури. Організація постійно-діючих виставок нових надходжень, огляди нової літератури, проведення літературних вечорів. Літературні гуртки для вивчення творів класиків української, російської та світової літератури, тогочасних письменників. Організація відкритого доступу читачів до книжкових фондів, створення пересувних бібліотек, бібліотечне обслуговування без вихідних днів. Створення в бібліотеках спеціалізованих читальних залів як центрів культурно-виховної роботи на селі з пропаганди книги, навчання культурі читання, проведення тематичних вечорів, демонстрації науково-популярних фільмів Проведення читацьких та книгознавчих конференцій, виставок, випуск тематичних</p>	<p>Прискорення обслуговування читачів, подовження часу роботи читальних залів, вилучення значної кількості суспільно-політичної літератури, пов'язаної з періодом культу особи. Розгортання соціалістичного намагання з пропаганди книги, залучення до діяльності цього виду любителів книги та впровадження відкритих обговорень роботи з читачами. Залучення найактивніших громадян до пропаганди книги. Використання рекомендаційної бібліографії, як засобу керівництва читанням та пропаганди книги. Видання бібліографічних буклетів, плакатів та листівок, інших видів реклами з пропаганди бібліографічних видань на</p>

	бібліографічних показників. Створення при масових бібліотеках пунктів видачі книжок.	вільних сторінках, шпальтах, обкладинках книг та ін. Впровадження диференційованих методів обслуговування читачів, відповідно до їх читацьких інтересів.
V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.)	Бібліотечні виставки, літературні вітальні, артвиставки, презентації книг, читацькі конференції.	Бібліотечні диспути, використання бібліотечних плакатів, читання вголос, проведення літературних вікторин, рольових та інтелектуальних ігор, судів з елементами театралізації літературних творів, спільне з бібліотекарями обговорення книг та підтримка публічними бібліотеками сімейного читання

Додаток В

Діячі просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у
XX столітті

Історико-педагогічний етап	Бібліотечні працівники та напрями їхньої діяльності	Область України
І – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.)	Н. Енгельгардт – вивчення діяльності бібліотек як центрів гуртування культурного життя маленьких містечок і сіл України (1904 р.)	Київська
	Х. Алчевська – розробка експериментально-психологічної методики вивчення читацьких інтересів	Київська
	Б. Грінченко – укладання переліку національних видань для сільських бібліотек	Київська
	С. Русова – формування бібліотек просвітницького спрямування, сприяння відкриттю нових просвітянських читалень та бібліотек	Київська
	С. Сірополко – обґрунтовано шляхи залучення українських книжок до бібліотечних фондів, завдання народних бібліотек як культурно-просвітницьких закладів, шляхи залучення населення до читання та участі в діяльності бібліотек	Київська
	Д. Добра – вивчення проблем дитячих публічних бібліотек	Київська
	І. Огієнко – пропагування ідеї організації шкіл та бібліотек-читалень по всіх селах за сприяння повітових управ та товариств «Просвіта»	Київська
	К. Рубинський – обґрунтування культурно-просвітницької ролі бібліотеки і завдань бібліотекознавства, створення бібліотечних комісій.	Харківська
	Л. Хавкіна – популяризація української народної та навчальної літератури, ідеї керівництвом читанням в масових бібліотеках, необхідності прищеплення користувачам бібліотек навичок культури читання, важливості вивчення читацького складу користувачів бібліотек	Харківська
II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.)	Д. Балика – вивчення запитів читачів, розробка бібліологічної педагогіки, синтетичного та аналітичного методів вивчення читачів	Київська
	Н. Фрідьева – розробка педагогічного напрямку у вивченні читацьких інтересів, за яким здійснювалося спостереження, вивчення запитів, фіксація відгуків користувачів бібліотек, анкетування, голосні читання.	Харківська

	Н. Крупська – перетворення масових публічних бібліотек на знаряддя радянської влади, створення їхньої єдиної мережі	Москва
	В. Іванушкін – розглядав читача як соціальну категорію і соціальну постать. З опорою на дослідження М. Рубакіна, суттєво розвинув та доповнив теорію соціології книги та читання	Київська
III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945)	В. Шпілевич – історія народних бібліотек України	Київська
	Д. Балика – визначення бібліотечної педагогіки як науки про сутність, закономірності, методи та організацію виховуючого процесу в бібліотеці.	Київська
	Л. Биковський – використання бібліотек із педагогічною та виховною метою, вивчення наукового процесу, відмінностей, предмету, виховного процесу, цілей, завдань впливу на читача.	Львівська
	О. Карпінська – дослідження (анкетування) читачів та книгокористування з подальшим аналізом складу читачів, вивчення методів обслуговування, правил видачі ідеологічно невитриманої та шкідливої літератури	Київська
IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.)	Ю. Меженко – надання консультативно-методичної допомоги публічним бібліотекам України щодо методів роботи з читачами	Київська
	І. Золотоверхій, Г. Плеський, Я. Прайсман – основні види бібліотечних послуг для читачів, правила користування бібліотеками, масова та виставкова діяльність, узагальнення досвіду роботи над підготовкою читацьких конференцій	Київська
	Г. Коляда, М. Різник – книгознавчі розвідки з історії української книги	Київська
	Н. Іванова, Я. Янчак – особливості патріотичного виховання засобами плакатів 1941–1945 рр із фондів бібліотек	Київська
	М. Кодак – вивчення значення книги як культурологічного чинника, її соціальних функцій.	Київська
	М. Дмитрієнко, Є. Демченко – дослідження історії видання та пропаганди марксистської книги, преси та листівок	Київська
	О. Беляєв, В. Колесніков, Ю. Медведєв, І. Шевцова, Л. Гольденберг – укладання збірника документів і матеріалів, присвячених книзі та книжній справі в Українській РСР у 1917–1984 рр.	Київська
	В. Ільганаєва, В. Онуфрієва, М. Слободяник, В. Попроцька, Г. Ковальчук, Т. Самійленко,	Київська, Миколаївська

V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.)	І. Мейжис – створення в Україні підручників та навчальних посібників з бібліотечної справи	
	В. Маркова (1996) – вивчення специфіки обслуговування національних меншин	Харківська
	І. Мейжис (1996), Я. Хімич (1997) – вивчення соціально-психологічних засад бібліотечного обслуговування та створення бібліотечної психологічної служби в нових умовах розвитку українського суспільства;	Київська
	В. Ярощук (1997) – дослідження розвитку системи обслуговування читачів	Київська
	О. Виноградова (1998) – аналіз розвитку змісту науково-методичної роботи публічних бібліотек	Київська
	А. Чекмарьов, Л. Костенко, Т. Павлуша (1998) – дослідження національної системи електронних бібліотек;	Київська
	О. Волохіна (1999) – реалізація Інтернет-технологій в практиці регіональних бібліотек;	Київська
	Л. Костенко (1999) – формування електронних інформаційних ресурсів та організації доступу до них	Київська
	М. Слободяник – дослідження напрямків та результатів діяльності Комітету із заснування Національної бібліотеки Української держави	Київська
	В. Матусевич – аналіз діяльності науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр.	Київська
	Н. Каліберда – історія формування та тенденції розвитку системи обслуговування читачів Національної бібліотеки України.	Київська
	С. Зворський – внесок діячів львівського товариства «Просвіта» в розвиток теорії та практики бібліотечної справи в Україні	Львівська
	Т. Добко – масові бібліотеки України в культурному розвитку суспільства 90-х років	Київська
	Л. Дубровіна, Н. Малолетова – історія бібліотек України під час Другої світової війни	Київська
Г. Єрофєєва – внесок В. Короленка у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавчої думки	Харківська	

Додаток Г

Періодичні видання з проблем просвітницької та виховної діяльності
публічних бібліотек України у ХХ столітті

Історико-педагогічний етап	Назви видань
I – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.)	«Світло», «Для народного учителя», «Новости детской литературы», «Журнал министерства народного просвещения»,
II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.)	«Бібліотекар», «Шлях освіти», «Бібліотечний журнал», «Бібліотечний порадник», «Бібліологічні вісті», «Красный библиотекарь», «Бібліотекар у соціалістичному будівництві»
III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945)	«Бібліотекознавство та бібліографія», «Радянська бібліотека» (журнал перейменований у 1939 році на «Соціалістичну культуру»), «Советская библиография», «Труди Харківської державного бібліотечного інституту»
IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.)	«Журнал Бібліотеки АН УРСР», «Библиотеки СССР», «Советская библиография», «Бібліотекознавство та бібліографія», «Радянське бібліотекознавство», «Колгоспна бібліотека», «Шкільна бібліотека», «Актуальні питання з бібліотечної роботи», «Библиотекар»
V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.)	«Бібліотечний вісник» (з 1993 р.), «Бібліотечна планета», «Вісник ХДАК», «Вісник Книжкової палати України» та ін.

Додаток Д

Навчальна програма змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

змістового модуля

**«ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК
УКРАЇНИ В ХХ СТОЛІТТІ»**

підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»

Галузь знань	01 Освіта/ Педагогіка
Спеціальність	014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)

2021 рік

Навчальна програма змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті» підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2021. 9 с.

Розробник програми:

Полякова-Лагода М. В. – аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Навчальну програму змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті» обговорено і схвалено на засіданні кафедри загальної педагогіки та андрагогіки

Протокол засідання кафедри № 17 від 1 вересня 2021 р.

Завідувач кафедри загальної педагогіки та андрагогіки

_____ Мокляк В. М.

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньої програми

_____ Гриценко Л. О.

Рецензент програми:

Цина А.Ю., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ВСТУП

Програма вивчення змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті» укладена відповідно до освітніх програм підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 014 Середня освіта (За предметними спеціальностями).

Предметом вивчення змістового модуля є просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті.

Міждисциплінарні зв'язки: педагогіка, психологія, основи педагогічної майстерності, теорія і методика фахової освіти.

Мета змістового модуля: навчити майбутніх учителів теоретико-педагогічних засадам, виховним основам, організаційно-педагогічним підходам та методам поширення просвітницьких ідей публічних бібліотек України в ХХ ст., розкрити перспективні напрями упровадження їхнього досвіду у процес модернізації сучасної вітчизняної бібліотечної справи.

Завдання змістового модуля: розкрити зміст просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ ст. як невід'ємного складника тогочасного вітчизняного освітнього процесу; здійснити аналіз еволюції просвітництва, становлення і розвитку виховної діяльності публічних бібліотек; висвітлити етапи, зміст, особливості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ ст.; обґрунтувати соціально-культурний і гуманістичний виміри ідей просвітництва та виховання діяльності публічних бібліотек; проаналізувати тенденції, особливості та закономірності просвітництва та виховання в діяльності бібліотек досліджуваного періоду; окреслити вплив просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек ХХ століття на розвиток сучасної вітчизняної бібліотечної справи та думки..

Програмні результати навчання:

ПРН 1.3. Знає та розуміє новітні методичні і педагогічні ідеї, підходи до навчально-виховного процесу в сучасних особистісно-зорієнтованих, розвивальних, креативних технологіях.

ПРН 1.6. Знає та використовує сучасні інформаційні та педагогічні технології навчання і виховання в професійній діяльності.

ПРН 1.7. Знає та конструює навчально-виховний процес з урахуванням конкретної дидактичної ситуації та психологічних механізмів засвоєння знань.

ПРН 1.18. Знає, розуміє і демонструє здатність реалізовувати методики навчання та виховання за фахом, профорієнтаційної роботи для виконання освітньої програми в основній школі.

1. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий субмодуль 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ

Тема 1. Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек як науково-педагогічна проблема

Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек, як один з важливих складників вітчизняної системи неперервної освіти. Сутність поняття «просвітництво» та провідні ідеї просвітництва. Виховання як конкретне суспільно-історичне явище та соціальна інституція, спрямована на всебічний розвиток особистості. Пріоритетні ознаки просвітницької та виховної діяльності. Поняття «публічні бібліотеки» та його провідні ознаки. Логіко-герменевтичний аналіз, понятійного конструкту «просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек»

Тема 2. Джерельна база дослідження просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек

Групи джерел із вивчення генези бібліотечної галузі: нормативно-правові акти з питань функціонування та розвитку публічних бібліотек України ХХ століття; архівні джерела (світи відділів культури та освіти, документи бібліотечних з'їздів, конгресів, плани роботи та поточні документи публічних бібліотек та ін.); нарративні джерела (наукові, історико-педагогічні праці, дисертації, автореферати, монографії, фахові часописи, періодичні видання, матеріали наукових конференцій та ін.); педагогічні нариси з особливостей із просвітницької та виховної діяльності відомих діячів бібліотечної справи; навчально-методична література (освітні програми, навчальні посібники, підручники, методична література з питань бібліотечного обслуговування та ін.).

Тема 3. Становлення та розвиток публічних бібліотек України до початку ХХ століття

Історико-генетичний аналіз передумов становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек до початку ХХ століття. Поява публічних бібліотечних закладів різних типів та контингенту їхніх користувачів. Історико-хронологічний аналіз джерельної бази дослідження та передумови становлення та розвитку просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті.

Тема 4. Періодизація розвитку просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті

Історико-хронологічний аналіз за обґрунтованими критеріями вияву динамічних змін у просвітницькій та виховній діяльності публічних бібліотек. Обґрунтування розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек в Україні в ХХ столітті в єдності п'яти послідовних етапів: I – визвольно-відроджувальний (1900–1920 рр.); II – українізаційно-централізаційний (1920-ті рр.); III – адміністративно-руйнаційний (1930–1945); IV – планово-ідеологічний (1945–1990 рр.); V – стагнаційно-трансформаційний (1990–2000 рр.).

Змістовий субмодуль 2. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ

Тема 1. Особливості становлення просвітницької і виховної діяльності публічних бібліотек України (1900–1920 рр.)

Вияви громадської активності населення, діяльність культурно-просвітницьких товариств, комітетів грамотності, поява вітчизняних фахівців із бібліотечної справи; поєднання у собі руйнівних тенденцій із становленням нових традицій.

Тема 2. Розвиток діяльності публічних бібліотек у 1920-ті роки ХХ століття

Перехід на централізоване, планове розгортання мережі публічних бібліотек на обласному і районному рівнях; ліквідація неписьменності населення України. Суттєве зростання книжкових фондів бібліотек;. Заідеологізованість мети і завдань, змісту просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, що мала перш за все ідейно-політичну спрямованість.

Тема 3. Просвітницький та виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України (1930–1945 рр.)

Гальмування просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек внаслідок переслідувань та репресій бібліотечних працівників. Започаткування галузі знань із бібліотечної педагогіки. Заподіяння значної школи бібліотечній справі в Україні нацистською окупацією.

Тема 4. Планове розгортання просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек у 1945–1990 роках

Післявоєнне відновлення мережі масових бібліотек. Посилення функцій «керівництва читанням». Централізація бібліотечної справи та диференціація інформаційного обслуговування читачів. Прояв позитивних тенденцій

звільнення бібліотек від ідеологічної цензури та активізація вивчення національно-культурної спадщини.

Тема 5. Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек у незалежній Україні (1990-ті роки)

Докорінна перебудова бібліотечної справи завдяки переходу культурної сфери суспільного розвитку на новий рівень відродження національних ідей просвітництва та виховання в незалежній Україні у поєднанні з тогочасною стагнацією діяльності публічних бібліотек. Упровадження нових технологій бібліотечного обслуговування, вивчення історії національної бібліотечної справи, включення всієї духовної спадщини українського народу та світової культури в просвітницьку та виховну діяльність публічних бібліотек.

Змістовий субмодуль 3. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ І ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК У ХХ СТОЛІТТІ

Тема 1. Тенденції, закономірності та особливості просвітницької і виховної діяльності бібліотек України у ХХ столітті

Динамічні зміни мети і завдань просвітництва та виховання в діяльності публічних бібліотек. Аналіз тенденцій, особливостей і закономірностей становлення та розвитку виховної та просвітницької діяльності публічних бібліотек в різні історичні періоди ХХ століття.

Тема 2. Узагальнення ідей та інтерпретація досвіду просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ ст. у контексті їхнього сучасного інноваційного розвитку

Шляхи, тенденції, особливості, закономірності й суперечності становлення та розвитку публічних бібліотек у сучасну добу. Теоретико-практичний та організаційний досвід просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек минулого століття. Паралелізм компетентнісної спрямованості просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті та сучасної стратегії розвитку бібліотечної справи.

2. Рекомендована література

1. Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії). *Бібліотечний вісник*. 2000. № 1. С. 32–34.
2. Бондаренко В. І. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 276 с.

3. Бородіна Г. Г. Культурно-просвітницька значимість книгозбірень в історико-краєзнавчому контексті Півдня України. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 листопада 2013 р.) / М-во культури України, Нац. іст. б-ка України, Нац. спілка краєзнавців України, КНУКіМ; [за заг. ред. О. П. Реєнта]. Київ, 2014. С. 8–11.
4. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2009. 530 с.
5. Ільганаєва В. О., Слободяник М. С. Організація діяльності бібліотек: навч. посібник. Харків: [б.в.], 1993. 108 с.
6. Ісаєнко О. Інноваційні бібліотечні технології інформаційного обслуговування: монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 158 с.
7. Каліберда Н. Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Історія формування та тенденції розвитку. 1918–початок 90-х років: дис. канд. істор. наук: 07.00.08. Київ, 1999. 198 с.
8. Ківшар Т. І. Головні напрямки бібліотечної політики в добу Української революції. *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр)*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 94–97.
9. Кулик Є. В. Інноваційні інтерактивні канали взаємодії бібліотек з юнацькою аудиторією як засіб модернізації бібліотечно-інформаційного обслуговування юнацтва в Україні: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 18 с.
10. Липак Г. І. Формування консолідованих інформаційних ресурсів бібліотек, архівів та музеїв територіальних громад: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 22 с.
11. Лобода С. М. Педагогічна преса як чинник формування педагогічної творчості вчителя в історії розвитку української освіти (ХХ століття): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2011. 462 с.
12. Медведєва В. М. Еволюція дистантних форм бібліотечної роботи як спосіб розширення доступу користувачів до бібліотечних фондів (1990-2009): автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 18 с.
13. Новальська Т. В. Бібліотечне читачезнавство в Україні: історія, теорія, практика: монографія. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Ліра-К, 2018. 350 с.
14. Онищенко О. Українські бібліотеки у 90-х роках ХХ ст.: основні тенденції розвитку та напрями діяльності. *Бібліотечний вісник*. 2009. № 3. С. 12–23.

15. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал публічних бібліотек України на сучасному етапі. *Дидаскал: часопис: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст»*, 16–17 лист. 2021 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. № 22. С. 164–165.

16. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні: навч. посіб. / В. В. Сєдих; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко. Харків: ХДАК, 2013. 212 с.

17. Слободяник М. С. Комітет для заснування Національної бібліотеки Української держави: основні напрямки і результати діяльності. *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921)*: зб. наук пр. Київ, 1998. С. 108–117.

18. Шемаєв С. О. Взаємодія бібліотек, музеїв, архівів у комунікаційному просторі України: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Харків. держ. акад. культури. Харків, 2016. 20 с.

3. Інформаційні ресурси

1. <http://www.mon.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

2. Літературно-методичні фонди кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, електронні ресурси комп'ютерних класів факультетів, а також бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І.П. Котляревського (адреса: м. Полтава, вул. Небесної сотні 13).

3. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання:

– *теоретичні*: усна відповідь, участь у навчальному діалозі, відповідь на поставлене викладачем проблемне питання, виконання завдань у структурі лекцій, винесених на самостійне опрацювання, ознайомлення з державними документами тощо, законспектована відповідь на питання самопідготовки, конспект першоджерел до однієї з тем змістового модуля, анотація прочитаної наукової літератури з теми модуля, бібліографічний покажчик наукових статей щодо розкриття актуальних проблем просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, конспект з теми модуля, що не включений до змісту навчальної програми, написання контрольних модульних робіт;

– *практичні*: виконання практично-дослідницьких вправ і завдань, участь у моделюванні педагогічної ситуації, розв'язання проблемної ситуації, виконання письмової роботи, термінологічний диктант, виконання тестових завдань;

– *творчі*: участь у роботі наукової творчої групи, індивідуальна науково-дослідна експериментальна робота, участь в олімпіадах, написання і захист реферату, підготовка наукової публікації, виступ на конференції, виготовлення наочного матеріалу (схем, діаграм, таблиць) до практичних і лабораторних занять.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові статті у фахових та виданнях України та виданні, проіндексованому в базі даних Web of Science Core Collection

1. Белько О., **Полякова-Лагода М.** Роль комітету полтавської громадської бібліотеки у реформуванні закладу з метою підвищення якості обслуговування населення (1901–1903 рр.). *Педагогічні науки*: науковий журнал. Вип. 75–76. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. С. 113–118.
2. Рутковська О. М., **Полякова-Лагода М. В.**, Цина В. І. Використання книги у позаурочному вихованні в учнів основної школи потреби в самоосвіті. *Педагогічні науки*: науковий журнал. Вип. 77. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. С. 13–17.
3. Kononets N., Zhamardiy V., Nestulya O., Nestulya S., Tsina V., Petrenko L., Nikolashyna T., Ilchenko O., **Polyakova-Lahoda M.**, Borodai E. Examining the Fundamental Elements of Physical and Health-Enhancing Educational Activity of Student in Distance Learning. *Journal of Research in Medical and Dental Science*. July 2021, Volume 9, Issue 7, P. 419–424. eISSN №. 2347-2367; p ISSN №. 2347-2545 (Web of Science Core Collection).
4. **Полякова-Лагода М.**, Цина В. Просвітницький і виховний потенціал діяльності публічних бібліотек України у роки другої світової війни. *Імідж сучасного педагога*. № 5 (206). 2022. С. 87–90.
5. Полякова-Лагода М. В. Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті. *Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора* : електрон. наук. колект. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик; редколегія: В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНУ ім. М. В. Остроградського, 2023. С. 391–408.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Полякова-Лагода М. В. Соціокомунікативна стратегія сучасної бібліотеки. *Науково-дослідна робота в системі підготовки фахівців-педагогів у природничій, технологічній і комп'ютерній галузях*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 вересня 2019 р., м. Бердянськ). Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 218–219.

7. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал сучасної бібліотеки як фактор формування особистості учнівської та студентської молоді. *Дидаскал*: часопис: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи», 12-13 листопада 2019 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В.Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. № 20. С.42–44.

8. **Полякова-Лагода М.**, Цина В. Відродження читання як виховний чинник традиційної культури. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету* / ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Ю. Д. Москаленко (голов. ред.) та ін. Полтава: Астроя, 2020. С. 240–242.

9. Полякова-Лагода М.В., Федорова М. А. Бібліотека Д. Д. Ахшарумова – подарунок Полтавській громадській бібліотеці. *Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: до 125-річчя від дня заснування Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, 30 вересня 2020 р. Полтава: ПОУНБ імені І. П. Котляревського, 2020. С. 168–174.

10. Полякова-Лагода М. Виховна діяльність публічних бібліотек Лівобережної України ХХ століття (період 1901–1919 років) *Дидаскал*: часопис: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 17–18 листопада 2020 р. / Кафедра

загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. № 21. С. 51–52.

11. Полякова-Лагода М. В. Виховний потенціал публічних бібліотек України на сучасному етапі. *Дидаскал: часопис: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст»*, 16–17 лист. 2021 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. № 22. С. 164–165.

12. Полякова-Лагода М. В. Розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у 1920-ті роки ХХ століття. *Сучасні соціокультурні процеси: компетентісно-аксіологічний аспект: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 листопада 2022 р.)*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 72–74.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Полякова-Лагода М. Роль казки у світоглядній концепції дитини: із педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. *Актуальні проблеми технологічної, професійної освіти, культурології та дизайну: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 40-річчя факультету технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (9–10 жовтня 2018 року) / За ред. проф. В. П. Титаренко, А. Ю. Цини; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, каф. теорії та методики технологічної освіти. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 152–153.*

14. Полякова-Лагода М. Інформаційні технології у соціокультурній діяльності бібліотек. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Ю. Д. Москаленко (голов.ред.) та ін. Полтава : Астроя, 2019 р. С. 237–239.*

15. Полякова-Лагода М. Сутність безпеки і майбутнього у світогляді сучасної людини. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика: збірник наук. праць Всеук. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці.* (Полтава, 25–26 квітня 2019 р.) / упоряд. і ред.: В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 189–191.

16. Полякова-Лагода М. В. Актуальна роль бібліотеки у вихованні учнівської молоді. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету / ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.: Т. М. Барболіна (голов. ред.) та ін.* Полтава: Астроя, 2022. С. 186–187.

Додаток Ж

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на 8 наукових і науково-практичних конференціях і семінарах, зокрема:

міжнародних:

1) «Науково-дослідна робота в системі підготовки фахівців-педагогів у природничій, технологічній і комп'ютерній галузях» (Бердянськ, 2019 р.)

Тема доповіді: *«Соціокомунікативна стратегія сучасної бібліотеки»;*

2) «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи» (Полтава, 2019 р.)

Тема доповіді: *«Виховний потенціал сучасної бібліотеки як фактор формування особистості учнівської та студентської молоді»;*

3) «Реформування вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства» (Полтава, 2022 р.)

Тема доповіді: *«Просвітницько-виховна діяльність публічних бібліотек України у період другої світової війни»;*

всеукраїнських:

1) «Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку» (Полтава, 2018 р.)

Тема доповіді: *«Роль казки у світоглядній концепції дитини: із педагогічної спадщини Василя Сухомлинського»;*

2) «Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика», (Полтава, 2019 р.)

Тема доповіді: *«Сутність безпеки і майбутнього у світогляді сучасної людини»;*

3) «Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку» (Полтава, 2020 р.)

Тема доповіді: *«Бібліотека Д. Д. Ахшарумова – подарунок Полтавській громадській бібліотеці»;*

4) «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Полтава, 2020 р.)

Тема доповіді: *«Виховна діяльність публічних бібліотек Лівобережної України ХХ століття (період 1901–1919 років)»;*

5) «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст» (Полтава, 2021 р.)

Тема доповіді: *«Виховний потенціал публічних бібліотек України на сучасному етапі»;*

6) «Сучасні соціокультурні процеси: компетентісно-соціологічний аспект (Полтава, 2022)

Тема доповіді: *«Розвиток просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України у 1920-ті роки ХХ століття»;*

7) «Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації неперервної освіти» (Полтава, 2022)

Тема доповіді: *«Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті»*

8) Доповідалися на науково-методичних семінарах кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (2019–2023 рр.).

Довідки про впровадження результатів дослідження

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
 ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ЮНАЦТВА ІМЕНІ
 ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

вул. Олесь Гончара, 25-а м. Полтава, 36039, тел. 67-64-31, 67-64-02, факс 67-64-03,
 E-mail: pcbugonchara@ukr.net, Web: http://libgonchar.org, Код ЄДРПОУ 02136465

17.01.2023 № 11

Довідка

про впровадження результатів дослідження здобувача наукового ступеня
 доктора філософії

Полякової-Лагоди Марії Василівни

з теми «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в
 ХХ столітті» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

У просвітницько-виховну діяльність відділу соціокультурної роботи Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олесь Гончара у 2022-2023 рр. здійснено впровадження історико-педагогічного дослідження М. В. Полякової-Лагоди, зокрема:

- створеної автором програми змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті», методичні рекомендації до неї;
- розроблені методичні матеріали з організації просвітницько-виховної діяльності публічних бібліотек на сучасному етапі.

Вважаємо, що впроваджені в освітній процес матеріали сприяли розширенню інформаційно-наукового кола історико-педагогічних питань з просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек, специфіки організації роботи бібліотек для дітей та юнацтва, здійснення їхньої роботи з урахуванням запитів та інтересів всіх категорій користувачів бібліотек цього типу.

Результати дослідження є корисними для впровадження в просвітницько-виховну діяльність з метою вдосконалення професійної підготовки бібліотечних працівників.

Основні результати дослідження М. В. Полякової-Лагоди обговорено та схвалено на засіданні науково-методичної ради Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олесь Гончара (протокол №1 від 10 січня 2023 року).

Директор бібліотеки

Світлана СИЧОВА

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
 ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА
 БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

вул. Небесної Сотні, 17, м. Полтава, 36000, тел. (0532) 52-17-83, тел./факс (0532) 56-99-30,
 E-mail: poltava_ounb@ukr.net, Web:<http://library.pl.ua>, код ЄДРПОУ 02221828

31.01.2023

№

8

на №

від

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

здобувача наукового ступеня доктора філософії

Полякової-Лагоди Марії Василівни

**з теми «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в
 ХХ столітті» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

Результати історико-педагогічного дослідження М. В. Полякової-Лагоди впроваджено в просвітницько-виховну діяльність Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського з метою об'єднання навколо бібліотеки читацького активу, громадськості та підвищення іміджу бібліотеки. Основні положення, матеріали і висновки дисертаційної роботи використовувалися для підвищення професійної кваліфікації працівників відділів Бібліотеки з популяризації книг, періодичних видань та інших видань, які розкривають фонди книгозбірні.

Дисертанткою було розроблено навчальний змістовий модуль «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті», методичні рекомендації до нього, розділ колективної монографії «Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті»; представлені список наукових праць з теми дослідження, матеріали виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Зазначені матеріали сприяли розширенню інформаційно-наукового кола історико-педагогічних питань зі становлення та розвитку публічних бібліотек, специфіки їхньої роботи в Україні в ХХ столітті, ознайомленню з досвідом

організації просвітницької та виховної діяльності в сучасних умовах функціонування бібліотечних закладів.

Матеріали дослідження є корисними для впровадження в просвітницько-виховну діяльність закладу, їхнього застосування для підвищення кваліфікації бібліотечних працівників.

Результати впровадження обговорено і схвалено на засіданні завідувачів структурних підрозділів Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (протокол № 1 від 02 січня 2023 року).

Довідка видана для пред'явлення до спеціалізованої вченої ради.

В.о. директора

Надія ВЛЕЗЬКО

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
 ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛТАВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
ІМ. М.В. ОСТРОГРАДСЬКОГО
 вул. Соборності, 64-ж, м. Полтава, 36014, тел./факс (+38 0532) 563852,
 E-mail: root@pano.pl.ua, Web: http://www.pano.pl.ua, Код ЄДРПОУ 22518134

09.02.2023 № 18

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи здобувача наукового ступеня доктора філософії Полякової-Лагоди Марії Василівни з теми «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

У навчальному процесі Полтавської академії неперервної освіти ім. М.В. Остроградського було застосовано результати дисертаційного дослідження аспірантки кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка М.В. Полякової-Лагоди. Дослідницею було виявлено та проаналізовано тенденції просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; схарактеризовано особливості організації просвітництва та виховання публічних бібліотек у різні історичні періоди, а також вплив чинників на розвиток просвітництва та виховання в бібліотечній справі України досліджуваного періоду.

Розроблені аспіранткою навчальна програма змістового модуля «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті», методичні рекомендації до неї, матеріали розділу колективної монографії «Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті» використовувалися в освітньому процесі закладу. Зазначені розробки базуються на ціннісних засадах педагогіки, андрагогіки, теорії і методики фахової освіти. Їх завданням, з-поміж іншого, є орієнтація професійної освіти на формування в студентів і слухачів курсів підвищення кваліфікації системи загальнолюдських і професійних цінностей.

Актуальність і практична цінність дослідження щодо історії становлення та розвитку просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України підтверджуються зацікавленістю й активною участю слухачів курсів підвищення кваліфікації. Матеріали дослідження також було використано для написання випускних робіт педагогічними працівниками, які проходили стажування на кафедрі розвитку освітніх галузей.

Упродовж 2022-2023 року М. В. Полякова-Лагода постійно виступала із науковими повідомленням на науково-практичних конференціях академії, здійснювала публікації в її наукових виданнях.

Результати впровадження обговорено і схвалено на засіданні кафедри розвитку освітніх галузей (протокол №1 від 25 січня 2023 року).

Довідка видана для пред'явлення до спеціалізованої вченої ради

Директор

Віталій ЗЕЛЮК

ПОЛТАВСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ, МОЛОДІ ТА СІМ'Ї
ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА ПОЛТАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ
ГРОМАДИ

36021, м. Полтава, вул. Алмазна, 6/11 Тел./факс (0532) 63-33-21 E-mail: poltchs@meta.ua

13.02.2023 №62

Довідка

про впровадження результатів дослідження здобувача наукового ступеня
доктора філософії
Полякової - Лагоди Марії Василівни
з теми «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України
в ХХ столітті» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

У просвітницько-виховну діяльність Центральної бібліотеки Полтавської міської територіальної громади у 2022-2023рр. було впроваджено результати дисертаційної роботи М. В. Полякової-Лагоди. Основні положення, матеріали і висновки дослідження використовувалися в діяльності відділу організаційно-методичної та інформаційно-бібліографічної роботи із забезпечення запитів та інтересів користувачів бібліотеки. Ними мали змогу скористатися також працівники інших відділів бібліотеки для вивчення досвіду публічних бібліотек України в ХХ столітті з обслуговування читачів, ведення методичної та бібліографічної роботи, організації та використання книжкових фондів.

Було використано розроблений дисертанткою змістовий навчальний модуль «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті», методичні рекомендації до нього, затверджені та рекомендовані кафедрою загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г.Короленко. Працівниками бібліотеки опрацьовано розділ колективної монографії «Періодизація розвитку інновацій просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек у ХХ столітті» та наукові публікації автора з теми дослідження. Все це сприяло кращій обізнаності працівників бібліотеки з історико-педагогічних питань щодо просвітницької та виховної діяльності публічних бібліотек України в ХХ столітті; вдосконаленню рівня професійної готовності працівників відділів бібліотеки; розширенню їх світоглядних уявлень та подальшому розвитку професійно-педагогічної культури.

Директор
 Центральної бібліотеки Полтавської
 міської територіальної громади

Таміла ДУЗЕНКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

вул. Остроградського, 2 м. Полтава, 36003, тел. (0532) 2-58-67.

E-mail: aimail@pnpu.edu.ua код ККПЮ 31035251

10.02.2023 № 448/ОІ-35/29 на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Полякової-Лагоди Марії Василівни
на тему «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек
України в ХХ столітті»**

В освітній процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка впроваджено результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії Полякової-Лагоди Марії Василівни на тему «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті».

Основні результати дослідження М. В. Полякової-Лагоди обговорено й проаналізовано на засіданнях кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Навчальний змістовий модуль «Просвітницька та виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті», як складник дисциплін «Педагогіка» та «Педагогіка старшої та вищої школи» для підготовки здобувачів із галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, викладався у I семестрі 2022–2023 н. р. Матеріали змістового модуля є актуальними, мають вагомe теоретичне і практичне значення у процесі підготовки майбутніх фахівців, оскільки спрямовані на формування готовності майбутніх учителів до просвітницької та виховної діяльності з учнями закладів загальної середньої освіти в позаурочний час. У список рекомендованих студентам джерел включені фахові публікації та доповіді авторки на наукових конференціях, семінарах тощо.

Отже, результати дослідження М. В. Полякової-Лагоди можуть бути використані під час підготовки здобувачів педагогічних спеціальностей.

Рішення про успішне впровадження результатів дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії М. В. Полякової-Лагоди «Просвітницька і виховна діяльність публічних бібліотек України в ХХ столітті» схвалено на засіданні кафедри загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка (протокол № 19 від 14.02.2023 р.).

Проректор з наукової роботи
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Василь ФАЗАН